

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Filozofická fakulta

Vývoj židovské obce v Kolíně v 18. století.

Populace, živnosti a správa ve srovnání.

**The Development of the Jewish Community in Kolín in the
18th Century.**

The Population, Crafts, Administration in Comparison.

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Vypracovala: Bc. Zuzana Věchetová

Vedoucí diplomové práce: Doc. PhDr. Ivana Ebelová, CSc.

Katedra pomocných věd historických a archivního studia

2008

Moje poděkování patří pracovnícím Archivu a Knihovny Židovského muzea a 1. oddělení Národního Archivu v Praze za vstřícnost a pomoc, paní Doc. Ivaně Ebelové za trpělivost ve vedení a studijní materiály, panu Mgr. Jaroslavovi Pejšovi ze SOkA Kolín za množství podnětů a podporu a paní PhDr. Lence Matuškové za velkou ochotu.

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a s použitím uvedených pramenů a literatury.

Datum:

OBSAH

ÚVOD	4
I – LITERATURA	7
II – PRAMENY	13
Národní archiv v Praze	13
Státní okresní archiv v Kolíně	15
Archiv Hlavního města Prahy	16
Archiv Židovského muzea	17
III – VÝVOJ HABSBUŘSKÉ ŽIDOVSKÉ SPRÁVY V ČECHÁCH v 18. století	19
IV – DĚJINY ŽIDOVSKÝCH OBCÍ V KOLÍNĚ A LIBNI	25
Přehled událostí v Kolíně	25
Počátky židovské obce v Kolíně	25
Kolínští Židé v 18. století	27
<i>Požáry</i>	28
<i>Synagoga, škola a židovské domy</i>	28
Přehled událostí v Libni	29
Stručný vývoj libeňské židovské obce	30
V – SOUPISY OBYVATEL	31
Katastry	32
<i>1713-1748 – Tereziánský katastr</i>	32
<i>1789 – Josefský katastr</i>	32
Soupisy židovských obyvatel	33
<i>1724 – První centrální soupis Židů</i>	34
<i>1780 – soupis pro kontribuci</i>	34
<i>1783 – soupis, edice</i>	35
<i>1784 – soupis</i>	35
<i>1786 – soupis</i>	35
<i>1793 – soupis, edice</i>	36
<i>1798 – židovské přiznání majetku</i>	37
<i>1799,1811 – souhrnné soupisy</i>	37
VI – LEGISLATIVNÍ VÝVOJ: Správa židovské obce, daně, legislativa	39
Policejní řády, samospráva židovské obce a kolínští rabíni	39
Finanční aspekty samosprávy	42
Správa židovské obce v Libni	42
Daně	44
VII – KOMPARACE VÝVOJE ŽIDOVSKÉ POPULACE: Kolín a Libeň	47
Vývoj populace	47
Hospodářská situace obyvatel	50
Obživa a řemesla	55
<i>Výrobní obory</i>	58
<i>Obchod</i>	60
<i>Nevýrobní obory</i>	63
Komparace řemesel	66
<i>Přílohy</i>	69
ZÁVĚR	70
RESUME	71
PŘÍLOHY	78
Textová příloha	79
Obrazová příloha	84

ÚVOD

Původním záměrem mé práce bylo porovnat populace jedné židovské obce české (Kolín) a jedné moravské (Třebíč), tak aby šlo i o porovnání typů pramenů. Na těchto územích došlo k rozdílnému vývoji židovských obcí, zejména kvůli jinému sídelnímu rozmístění židovské populace. V Praze a Kolíně byli Židé¹ koncentrováni oproti rozptýleným Židům v českých venkovských sídlech. Na Moravě žili relativně rovnoměrně rozmístěni ve městech, což bylo dáno legislativním zákazem usídlování Židů na vesnicích a také zákazem hausírování. Nařízení zřejmě neumožňovalo existenci sociálně slabším židovským rodinám a více se prosadil model ochranných Židů usídlovaných vrchností. Díky tomu došlo také k rozdílnému vzniku určitých typů hromadných pramenů. Na Moravě nevznikly celozemské soupisy Židů, tak jako v Čechách, které jsou výborným statistickým souborem jednotně zpracovaných údajů. Nakonec se tyto rozdíly ukázaly být natolik rozporné, že neumožnily smysluplné srovnání. Proto jsem původní koncepci srovnání české a moravské židovské obce opustila a i přes rozdíly soupisových pramenů v Čechách jsem se věnovala srovnání dvou českých obcí.

Předkládaná diplomová práce se zabývá především židovskou obcí v Kolíně v porovnání s židovskou obcí v Libni 18. století. Kolín a Libeň jsem zvolila vzhledem k předpokládané podobné dynamice vývoje ekonomického potenciálu v 18. století, napojené na "Židovské město pražské". Obě tyto velké obce v Kouřimském kraji² měly silné obchodní spojení s pražskou židovskou obcí, jejíž obyvatelé byli zřejmě odběrateli luxusního zboží zde vyrobeného. Porovnávat cokoliv právě s pražskou obcí by bylo nemožné. Jádrem této práce tvoří komparace vývoje populace, způsobů obživy a přehled vývoje samosprávy. Libeň byla budoucí středisko manufakturního a továrního podnikání pražských židovských rodin. V Kolíně později také vznikla řada továren (cukrovary a lihovary). K tomuto vývoji byly jistě položeny kořeny právě v 18. století. Porovnání je založeno na studiu výborného pramenného materiálu, který mj. poskytují fondy Židovské soupisy a Židovská komise Národního archivu a fond Zemské židovstvo Archivu Židovského muzea v Praze.

¹ Držím se úzu psát velké „Ž“, pokud myslím skupinu mezi národy, definovanou etnickou, jazykovou a náboženskou odlišností, v tomto případě od Čechů.

² Kouřimský kraj byl definován roku 1714 pro připravovanou berní reformu, a to v územním a samosprávném vztahu k ostatním 11 krajům (redukce ze 14) v Čechách (Bechyňský, Berounský, Boleslavský, Čáslavský, Hradecký, Chrudimský, Litoměřický, Plzeňský, Prácheňský, Rakovnický a Žatecký). Definice kraje k roku 1724 podle Jan DOBEŠ, Zdeňka HLEDÍKOVÁ, Josef JANÁK, *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*. Praha 2005, s. 134.

Jaký vývoj prodělala populace této minority v Čechách v 18. století na obrazu dvou vybraných obcí? Jaké bylo hospodářské postavení Židů v těchto dvou velkých obcích? Život této minoritní společenské skupiny byl státem vyhrazován, přesto se dovedla se plně projevit a realizovat svůj silný hospodářský potenciál. Ten byl již od středověku terčem nenávisti majoritní křesťanské společnosti, maskované za náboženský odpor. Proto chci naznačit působení Židů v rámci většinové společnosti. Židé museli být zmítáni nejistotou, touhou po uznání svých hodnot, dosažených cílů. Bylo jim umožněno ekonomicky se prosadit v době před společenskou emancipací v 19. století? Dá se prokázat ekonomická závislost na obchodu s Prahou? Jak se vyvíjely živnosti a vůbec omezené možnosti židovského podnikání? Cílem této práce je najít odpověď na tyto otázky, na základě uvedených pramenů, které poskytují archivy a podle literatury.

Úvod práce tvoří přehledové zhodnocení dosavadní literatury o židovských dějinách Kolína a Libně, židovském obyvatelstvu v Čechách a soupisových pramenech. Velká pozornost je věnována pramenům, především těm, které ještě nejsou edičně zpracovány, ale excerpovala jsem i dokumenty již vydané. Uvedením do kontextu je vývoj židovské habsburské politiky v 18. století, který prodělal dynamické změny. Historickou základnu textu tvoří dějiny židovské obce v Kolíně a v Libni, s přehledem starších dějin a s důrazem na 18. století. Další kapitola prezentuje dokumenty, které dokládají populační vývoj Židů. Poté přichází na řadu vývoj legislativy v podobě tzv. policejních řádů a dalších dochovaných legislativních nařízení určených právě vybraným obcím, respektive odraz legislativy v životě obcí, jak ho zachytily právě soupisové a daňové prameny. Excerpcí pramenů jsem došla ke komparaci vývoje židovské populace, placení daní a živností, jak přináší poslední kapitola a tabulky a grafy následující v příloze.

V rámci tohoto porovnání se nepřikláním ke srovnání s majoritní křesťanskou populací, která je zevrubněji již zpracována ve velkém množství literatury, která by přesáhla limity diplomové práce. Zmiňuji ji spíše v kontextu sporů řemeslníků a křesťanských cechovních korporací, nikoliv již ve srovnání obživy či vývoje populace samotné.

Ke komparaci jsem přistoupila především z důvodu, že jsem na žádnou takovouto práci z židovských dějin v českých zemích doposud nenarazila. Je zpracována již velká řada monografií o jednotlivých obcích, ale nikde se nedočkáme, kromě všeobecně shrnujících syntéz, také jejich odvážnějšího porovnání. Co se týče křesťanské populace, je zpracování pramenů výrazně hlubší a snad i kritičtější. V rámci toho je nutno podotknout, že to částečně odpovídá i možnostem bádání, neboť judaika ve formě individuálních pramenů jsou doposud skryta v archivech poměrně roztráštěně jako různé stížnosti či protokoly. Jiných

individuálních pramenů je minimum. Dochovány jsou spíše úřední knihy v hebrejštině či jiddisch-deutsch z 18. či 19. století, kdy výrazně roste i objem dochovaného materiálu. Z mnoha míst se nedochovalo zhora nic nebo pouze zlomky. Během nacistické správy Protektorátu Čechy a Morava v průběhu druhé světové války asi v roce 1942 došlo v Kolíně ke zničení archivu židovské obce, který byl údajně spálen v elektrárně. Ostatní dokumenty jsou poněkud skryty ve fondech velkostatků či panství ve státních oblastních či měst v okresních archivech. Zájem badatelů se doposud soustředil spíše na teologii, kulturu a události holocaustu nebo historii lokálních židovských komunit.

Problematika židovských dějin v Čechách mě zajímá dlouhodobě, svou pozornost jsem věnovala historii židovské kolínské obce od jejích počátků do konce 18. století již ve své bakalářské práci. Nyní jsem se zabývala pouze „reformním“ 18. stoletím, kdy došlo k nejdynamičtějším změnám ve vývoji židovských komunit v českých zemích. Mé první výsledky bádání o židovské populaci v Kolíně byly zveřejněny na studentské konferenci Historie 2006 v prosinci téhož roku v Ostravě a zařazeny ve sborníku vydaném v roce 2007.³

³ Zuzana VĚCHETOVÁ, *Židovská obec v Kolíně. Sociální, demografická a správní studie z historie Židů v 16. – 18. století*. In: *Historie 2006*. Sborník prací z 12. celostátní studentské vědecké konference konané 7.-8. prosince 2006 v Ostravě. Ostrava 2007, s. 19-30.

I – LITERATURA

Kolínská židovská obec se v minulosti stávala bodem zájmu řady badatelů, neboť její velikost a význam umožňuje náhledy z různých úhlů. Obecně je možno konstatovat, že lze najít poměrně velké množství literatury, která se podrobně zabývá či jen dotýká kolínské židovské obce. Vzhledem k její význačnosti by si přesto zasloužila větší pozornost, třeba ve formě monografie. Zde použitou literaturu lze rozdělit do čtyř skupin: za prvé: syntézy o historii Židů v Čechách, za druhé: studie k soupisům Židů, za třetí: práce o životě v židovské obci v Kolíně a poslední skupinou jsou studie o židovské obci v Libni.

Za základní syntézu v současné době lze bezpochyby považovat práci Tomáše Pěkného „Historie Židů v Čechách a na Moravě“.⁴ K dispozici je už její druhé vydání, kde autor věnuje vývoji 25 největších židovských obcí poměrně rozsáhlou pasáž. Pro základní orientaci ve vývoji židovské populace na našem území je pro historika tato práce nepostradatelná. Základní přehled židovských památek podává významný židovský odborník Jiří Fiedler.⁵ Nověji je židovská architektura reflektována v přehledu známé autorky Blanky Rozkošné a Pavla Jakubce, kteří v závěru své práce podávají navíc encyklopedický přehled významných osobností židovského původu z Čech.⁶ Pro přehled přidávám ještě Jaroslava Klenovského, významného autora na poli dějin a architektury moravských a slezských židovských obcí.⁷

Další jsou syntézy, které se soustřeďují na užší časový záběr, pročež jsou podrobnější, nejedná se však o české texty. Kratší prací je disertace Vladimíra Lipschera z Curychu "Zwischen Kaiser, Fiskus, Adel, Zünften..." kde autor shrnul situaci českých a moravských Židů v 17. a 18. století na základě analýzy velkého množství pramenů, porovnávající v rámci možností i vývoj v Čechách a na Moravě.⁸ Dále jde zejména o starší práci Ruth Kestenberg-Gladstein „Neuere Geschichte der Juden in den böhmischen Ländern. Erster Teil, Der Zeitalter der Aufklärung 1780-1830“⁹ a soubor studií z konference o Židech do 19. století vydaný editory Rudolfem Wlaschkem a Ferdinandem Seibtem „Die Juden in den böhmischen Ländern“.¹⁰ Do tohoto sborníku přispěl i výše zmiňovaný Lipscher. Zde se však projevují jisté

⁴ Tomáš PĚKNÝ, *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha ¹1996, ²2001.

⁵ Jiří FIEDLER, *Židovské památky v Čechách a na Moravě*. Praha 1992.

⁶ Blanka ROZKOŠNÁ, Pavel JAKUBEC, *Židovské památky Čech. Historie a památky židovského osídlení Čech*. Brno 2004.

⁷ Jaroslav KLENOVSKÝ, *Židovské památky Moravy a Slezska*. Brno 2002.

⁸ Vladimír LIPSCHER, *Zwischen Kaiser, Fiskus, Adel, Zünften: Die Juden im Habsburgerreich des 17. und 18. Jahrhunderts am Beispiel Böhmens und Mährens*. Zürich 1983.

⁹ Ruth KESTENBERG-GLADSTEIN, *Neuere Geschichte der Juden in den böhmischen Ländern. Erster Teil. Zeitalter der Erklärung 1780-1830*. Thübingen 1969.

¹⁰ Ferdinand SEIBT, Rudolf K. WLASCHEK (ed.), *Die Juden in den böhmischen Ländern*. München - Wien 1983.

mezery v českých knihovnách, neboť tento základní sborník je u nás prakticky nedostupný, ač vyšel již v roce 1983 (či snad právě proto).¹¹ Editoři pokračovali ve vydání dalšího souboru studií pro 19. a 20. století.¹²

Protože je současné uložení judaik v českých archivech poněkud rozptýlené, je dobře využít archivních inventářů a starších článků v předválečných periodících. Josef Bergl zpracoval přehled původního archivního uložení dokumentů z české dvorské kanceláře a české komory v Archivu ministerstva vnitra před druhou světovou válkou, který může napomoci badateli se základním přehledem.¹³ Z doby podobně vzdálené pochází článek Bohumila Kvapila o fondu Zemského židovstva,¹⁴ který má zásadní význam pro daňové dokumenty v 18. století. Tento rozsáhlý a dosud velmi málo zpracovaný fond se nyní nachází v ŽMA (viz níže). Současné inventáře k fondům Židovské komise a Soupisů židů zpracovala včetně úvodních studií Anita Franková.¹⁵ Lenka Matušíková se věnuje jako odbornice Národního archivu těmto fondům v „Die Juden im ersten böhmischen Kataster 1653-1655“ a v řadě dalších prací.¹⁶ Základní teoretickou prací o židovských soupisech se v loňském roce stala habilitace Ivany Ebelové z Katedry Pomocných věd historických a archivního studia, která je zároveň pátým dílem „Etnografického atlasu Čech, Moravy a Slezska“.¹⁷ Zásadní prací pro studium od pobělohorského období až do konce 18. století a vztahu státní správy k židovskému obyvatelstvu je Prokešův „Úřední antisemitismus...“,¹⁸ kde autor podrobně popisuje formování tohoto antagonismu v institucionální podobě a vznik židovské komise, její činnost, která měla směřovat k redukování nejprve pražského a poté vůbec českého židovstva v kontextu předchozích extirpačních pokusů české státní správy. Mimo výše uvedenou práci publikovala Ruth Kestenberg-Gladstein také článek o hospodářské situaci Židů v 18. století, především na základě výzkumu soupisů.¹⁹ Rudolf Sander využil soupisů Židů z přelomu

¹¹ Za jeho zapůjčení děkuji prof. Ivanu Hlaváčkoví.

¹² Titíž, *Die Juden in den böhmischen Ländern*. München 1990.

¹³ Josef BERGL, *Judaica v archivu ministerstva vnitra v Praze*. In: Sborník archivu Ministerstva vnitra republiky československé, 1933/6, s. 5-64.

¹⁴ Bohumil KVAPIL, *Registratura zemského židovstva v Archivu Národního Muzea*. In: Časopis Archivní Školy (dále ČAŠ) 1928/6, s. 203-207.

¹⁵ Zde myslím Anitu Frankovou, za svobodna: Anita KŘEPELKOVÁ, *Židovská komise (HBK) - 1714 (1651)-1783, Inventář*. Praha 1965. Táž, *Soupisy židů (HBS) 1724 (1723) – 1811*. Praha 1965.

¹⁶ Lenka MATUŠÍKOVÁ, *Die Juden im ersten böhmischen Kataster*. In: *Judaica Bohemiae* (dále JB) 2002/38, s.5-91. Práce vznikla v rámci projektu „Bohemia, Moravia et Silesia Judaica“, Institut für Geschichte der Juden in Österreich, St. Pölten.

¹⁷ Ivana EBELOVÁ, Michal ŘEZNIČEK, Jiří WOITSCH, Klára WOITSCHOVÁ, *Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska. Židé v Čechách 1792-1794*. Praha 2007.

¹⁸ Jaroslav PROKEŠ, *Úřední antisemitismus a pražské ghetto v době pobělohorské. Redukční a extirpační pokusy z let 1679 až 1729*. In: Ročenka Společnosti pro dějiny československých Židů (dále RSDŽ) 1929/1, s. 4-224.

¹⁹ Ruth KESTENBERG – GLADSTEIN, *Wirtschaftsgeschichte der böhmischen Landjuden des 18. Jahrhunderts*. In: JB 1967/3, č. 2, s. 101-134.

18. a 19. století ke statistickému zhodnocení, kde uvádí i sumární počty venkovského židovského obyvatelstva podle krajů, jak je zachytila jednotlivá sčítání, bohužel místy s chybami.²⁰ Neposlední prací o židovské populaci využívající ale především matriky je také publikace moravské historičky Ludmily Nesládkové porovnávající populační vývoj křesťanů a Židů na Moravě.²¹ V širším kontextu lze nalézt od roku 1965 studie v periodiku *Judaica Bohemiae* Židovského muzea v Praze (tehdejšího Státního židovského muzea), kde vycházejí mj. ediční zpracování pramenné základny, na přelomu milénia navíc v rámci mezinárodního projektu *Austria Judaica – Bohemia, Moravia et Silesia*,²² který byl však bohužel dočasně přerušen.

Studie o starém židovském hřbitově je k dispozici z pera Vlastimily Hamáčkové, vedoucí Archivu Židovského muzea a Jiřiny Šedinové, vedoucí oboru Hebraistika na Ústavu Blízkého východu a Afriky Filozofické fakulty Univerzity Karlovy.²³ Bohužel o židovských hřbitovech v Libni (Starém, již zbořeném a Novém) není srovnatelná literatura k dispozici.

V rámci státní legislativy jsem se v židovské problematice zorientovala pomocí starých právních výborů Hieronyma von Scari (Morava, Slezsko),²⁴ Petera Karla Jaksche (Čechy 1600-1800)²⁵ a Heinricha Rittera von Kopetze (Čechy 1700-1846),²⁶ které však stejně neuvádí většinu nařízení potřebných pro tuto práci.

Kolínská židovská obec je zmiňována alespoň okrajově v téměř každé obecnější práci o Židech v českých zemích. Omezím se proto na ty, které se jí zabývají konkrétněji. K dějinám samotného města Kolína vyšla dosud pouze jedna práce (a to před 120 lety!), dvoudílné „Dějiny královského města Kolína nad Labem“ Josefa Vávry.²⁷ Ta podává první souhrnné zpracování vývoje města Kolína ve stručném kontextu českých dějin od pravěku do své současnosti, včetně geografického, historického a hospodářského popisu. Nedílnou součástí

²⁰ Rudolf SANDER, *Počty židů v Čechách v 18. a na počátku 19. století*. In: Sborník archivních prací (dále SAP) 2002/52, č. 2, s. 521–590.

²¹ Ludmila NESLÁDKOVÁ, *Reprodukce kulturně odlišných skupin obyvatelstva jižní Moravy na příkladu křesťanů a židů*. Acta demographica XIV. Praha 2003.

²² srov. Marie BUŇATOVÁ, Helmut TEUFEL, *Projekt "Bohemia, Moravia et Silesia Judaica" Konzeption - Ziele - Ergebnisse 1999-2003*. JB 2003/39, s. 239-309.

²³ Vlastimila HAMÁČKOVÁ, *Starý židovský hřbitov v Kolíně*, 1987.

²⁴ Hieronymus von SCARI, *Systematische Darstellung in der Betreff der Juden in Mähren und im k. k. Antheile Schlesiens erlassenen Gesetze und Verordnungen*. Brünn 1835.

²⁵ Karl Peter JAKSCH, *Gesetzlexikon im Gestlichen, Religions- und Toleranzsache, wie aus in Güter-, Stiftungs-Studien- und Zensursachen für das Königreich Böhmen von 1601 bis Ende 1800*. Prag, 1828.

²⁶ Heinrich Ritter von KOPETZ, *Versuch einer systematischen Darstellung der in Böhmen bezüglich der Juden bestehenden Gesetze und Verordnungen*. Prag 1846.

²⁷ Josef VÁVRA, *Dějiny královského města Kolína nad Labem. I. a II. díl*. Kolín¹1886, ²1888.

dějiny města jsou i osudy jeho židovského obyvatelstva.²⁸ Před jejich plánovaným vyhnáním za vlády Marie Terezie byly na žádost židovských starších provedeny majetkové odhady židovských domů, které uvádí včetně majitele domu. Dále se věnuje hospodářskému rozmachu kolínských Židů v 19. století. Kromě toho rozebírá topografii Židovské ulice (viz kapitola IV.) a správní poměry v ní vládoucí. Vávra vycházel především z městských knih a kopií, listin a poznámek svých starších předchůdců v historickém bádání na Kolínsku. Práce má spíše popularizačně-vzdělávací charakter, chybí v ní poznámkový aparát a odkazy, citované prameny jsou pouze souhrnně uvedeny v úvodu.

Později "Dějiny" využil pro sborník Hugo Golda o židovských náboženských obcích v Čechách a na Moravě²⁹ kolínský, později významný moravský a vrchní zemský rabín Richard Feder. Jeho „Dějiny Židů v Kolíně“³⁰ se odkazují na Vávrovo starší vydání z roku 1886, čímž Feder ucelil svou předcházející řadu drobnějších článků. Svůj příspěvek do známého sborníku vypracoval především na základě zmíněných "Dějin" a s využitím registové práce Bondyho a Dvorského³¹ rozšířil o soudobé události, židovskou školu, spolky, osobnosti ve světě, topografii židovské ulice, ale bohužel bez starých domovních čísel, která jsou uváděna téměř ve všech soupisech. Delší pasáž věnoval kolínským rabínům. Rabín Feder uvádí hlouběji do problematiky, ale je subjektivnější oproti Vávrovi. Jeho článek je zatím nejkompaktnější vydanou prací ke kolínským Židům.

Poslední sumou literatury jsou studie věnované přímo kolínské židovské náboženské obci, jejímu správnímu vývoji, osobnostem a událostem. Tobias Jakobovitz vychází z nového pramenného bádání, zhodnocuje archivní materiál tehdy uložený v Knihovně Židovské náboženské obce v Praze,³² aktový materiál z archivů Ministerstva vnitra³³ a Národního muzea v Praze.³⁴ Jeho „Jüdisches Gemeindeleben in Kolin (1763-1768)“³⁵ je studie židovské samosprávy v době, kdy se potýkala s finančními a personálními problémy. Uvádí obsazení rabinátu a židovské správy a personální podíl Kolínských na zemském židovstvu a spory probíhající v době krize.

²⁸ Liber contractuum II (dále jen LC II), zde se nachází Acta Judeorum, část, obsahující zápisy se záležitostmi Židů, viz Václav VOJTÍŠEK, *O nejstarších knihách města Kolína nad Labem. K diplomatice městských knih českých*. In: Časopis Matice moravské 1917/41. Separát. 41s.

²⁹ Hugo GOLD, *Die Juden und Judengemeinden Böhmens in Vergangenheit und Gegenwart*. Prag, Brünn 1934. V této práci bohužel není žádný článek věnován Libni. Nesvědčí to o jisté obtížnosti zpracování dějin libeňských Židů, které zatím v úplnosti není k dispozici?

³⁰ Tamtéž, s. 227-298.

³¹ Bohumil BONDY, František DVORSKÝ, *K historii Židů v Čechách, na Moravě a v Slezsku, I a II, 906-1620*. Praha 1906.

³² Nyní Archiv Židovského muzea (dále ŽMA), kniha *Monatshalterbuch Nr.V., z let 1766-1778*.

³³ Nyní Národní Archiv (dále NA), f. NM sign. J 7/10 a f. SM, sign. Camerale R7/1,4, 5,13, 17, 25.

³⁴ Nyní ŽMA, akta zemského židovstva Be, Bm, By 1-112, Bu.

Pochopitelně byla pozornost židovské obci věnována i pracovníky Státního Okresního Archivu Kolín³⁶ a to v „Nejstarší židovská kniha města Kolína z let 1598-1729 a správa kolínské židovské obce v tomto období“ Stanislava Petra ve Sborníku z historie židů na Kolínsku,³⁷ která je dalším krokem v jeho sérii prací ke Kolínu. Jedná se o edici s využitím pramene k popisu složení a vývoje židovské samosprávy v Kolíně. Je zpracována velmi podrobně a s ohledem na písemnosti uložené nejen v okresním, ale i v centrálních archivech a na starší literaturu. Informuje o vývoji obce v kontextu se skutečnými událostmi zachycenými v dokumentech, obsahuje diplomatický i paleografický rozbor knihy, edice zápisů, včetně rejstříků osobního a věcného. Upozorňuje také na možnosti dalšího studia celé řady židovských knih obligačních, trhových a míst v synagoze v Kolíně.³⁸ V souvislosti s touto prací bych ještě chtěla upozornit na článek Zuzany Miškovské ve jmenovaném sborníku,³⁹ kde autorka cituje signatury k soupisovým pramenům Židů.⁴⁰ Další prací je Práce muzea v Kolíně z řady společenskovední č. 9, vydané v roce 2005.⁴¹ Toto vydání se věnuje dějinám Židů v Kolíně a přináší nové poznatky ohledně datace prvních zmínek o Židech, ale i o jejich novějších osudech. Jedná se především o novou analýzu Acta Judeorum a v nich obsažené první datace ředitelem kutnohorského Státního Okresního Archivu Vojtěchem Vaňkem. Vaňek uvádí i celou řadu citací z velmi špatně dostupných německých edic, které velmi obohacují nejstarší kolínské židovské dějiny.

Libeňskou židovskou komunitou se zabývalo méně autorů. Nejstarší studii zpracoval roku 1896 profesor J. Nedoma,⁴² popsal konsignaci asi z roku 1733 (nedatovaná konsignace obyvatel velkostatku Libeň, tehdy uložená v Českém zemském archivu, bohužel bez specifikování fondu). Dále Josef Polák z let 1912/13 pojednává hlavně o poměrech v 16. století, po příchodu pražských Židů do Libně.⁴³ Důležitou prací je monografie Ladislava Hejtmánka o historii Libně, jejíž součástí jsou dějiny židovské obce a edice soupisu z Tereziánského katastru z roku 1713.⁴⁴ Nověji pak Bedřich Nosek v *Judaica Bohemiae* pracoval i s fondem Zemského židovstva (viz kapitola II.) pro 17. a 18. století a jeho práce je

³⁵ Tobias JAKOBOVITS, *Jüdisches Gemeindeleben in Kolin (1763-68)*. In: RSDŽ 1929/1, s. 294-330.

³⁶ Dále SOkA.

³⁷ Stanislav PETR, *Nejstarší židovská kniha města Kolína z let 1598-1729 a správa kolínské židovské obce v tomto období*. In: Sborník z historie židů na Kolínsku. Kolín 1992, s. 26.

³⁸ Jeho záslužná práce by si zasloužila větší publicitu, ale vcelku je historiky citována.

³⁹ Zuzana MIŠKOVSKÁ (et al.), *Prameny k dějinám Židů v Okresním archivu Kolín*. In: Sborník z historie židů na Kolínsku. Kolín 1992, s. 1-7.

⁴⁰ Ty však mohou badatele uvést v mylnou radost, protože se sice jedná o předlohy soupisů uložených v Národním archivu, ale také o nesprávně uvedené signatury z inventáře z roku 1942.

⁴¹ resp. dostupné až na podzim 2007.

⁴² J. NEDOMA, *Židé v Libni před 160 lety*. In: Český časopis historický (dále ČČH) 1886/2, č. 3, s. 242-246.

⁴³ Josef POLÁK, *Židé v Libni v XVI. století*. In: Kalendář česko-židovský, 1912/13, s. 62-67.

důležitým podkladem pro mnou zpracovanou komparaci.⁴⁵ Libeňští Židé jsou také často zmiňováni v pracích o pražských Židech, neboť byli součástí zdejšího obchodního života. Tyto práce pouze cituji v textu. Na další použitou literaturu a přesné citace odkazuji v poznámkách a v přehledu literatury.

⁴⁴ Ladislav HEJTMÁNEK, *Libeň. Historický nástin*. Praha – Karlín 1896.

⁴⁵ Bedřich NOSEK, *Die jüdische Kultusgemeinde in Libeň (Lieben) im 16. bis 19. Jahrhundert*. In: JB, 1980/14, č. 2, s. 103-118.

II – PRAMENY

V českých archivech se nachází celá řada dokumentů, které se dotýkají kolínské židovské komunity. Zaměřila jsem se na fondy v těchto archivech: Národní Archiv v Praze, Státní okresní archiv v Kolíně, Archiv Hlavního Města Prahy⁴⁶ a Archiv Židovského muzea. Judaika byla v minulosti pochopitelně poškozena ztrátami, které postihly hlavně archivy jednotlivých židovských náboženských obcí během druhé světové války, což představuje nenahraditelnou škodu, např. v Kolíně. Jako problematickou vidím hlavně torzovitost a neuspořádanost pramenů, když i zde existují výjimky, především v NA nebo staré inventární soupisy v ŽMA, či články inventárního charakteru vydané před druhou světovou válkou. Prameny uložené v okresním a oblastním archivu dosud nebyly inventarizovány podrobněji, odhaduji že mj. kvůli jazykové (hebrejščina) i společenské (komunistický režim) bariéře.

Ve fondu velkostatku Kolín ve Státním Oblastním archivu v Praze se bohužel žádné relevantní dokumenty k židovským obyvatelům nenacházejí, neboť vzhledem k častým změnám majitelů v 19. století došlo k postupné degradaci fondu, ze kterého je nyní spíš torzo. V SOkA Praha-východ se k židovským obcím dochovalo pouze torzo fondu ŽNO Brandýs nad Labem, takže archiválie z Libně musíme hledat v Archivu Hlavního Města Prahy.

Hlavními prameny pro moji práci jsou tzv. židovské soupisy (viz níže).⁴⁷

Národní archiv v Praze

Judaika, která se nachází v Národním Archivu, jsou inventarizována, součástí většiny inventářů jsou výborné úvodní studie k pramenům.⁴⁸ V podstatě hlavními zdroji předkládané práce jsou fondy uložené v 1. oddělení Národního archivu - Nová manipulace, Židovská komise a soupisy. Nová manipulace (NM) je umělou sbírkou v Guberniálním archivu. Pro fond je k dispozici původní index,⁴⁹ kde byl pro judaika (heslo Juden, sign. J 7) vytvořen lístkový katalog, vedený převážně podle míst. Ve fondu NM jsem našla řadu zpráv císařských hejtmanů o volbě kolínských židovských starších z let 1653-1701⁵⁰, různé spory o udání, porušování práv či placení židovského perdonu.

⁴⁶ Dále AMP.

⁴⁷ Obsah soupisů přehledně shrnuje v příloze tabulka č. 2.

⁴⁸ Anita KŘEPELKOVÁ, *Soupisy židů (HBS) 1724 (1723) – 1811*. Praha 1965. *Táž, Židovská komise (HBK) - 1714 (1651)-1783, Inventář*. Praha 1965.

⁴⁹ NA, f. NM, sign. J 7/5-12.

⁵⁰ NA, f. NM, sign. J 7/12, k. 260.

Dalším fondem je Židovská komise (HBK), jejíž inventář zpracovala Anita Franková.⁵¹ Komise (*Commissio caes. regia in rebus Judaeorum*) byla zřízena reskriptem Karla VI. ze dne 8. ledna 1714 při českém místodržitelství. Původně měla připravit podklady pro redukci židovského obyvatelstva, a to hlavně v Praze, kvůli židovské konkurenci, jak tento problém ve sporech často prezentovali zástupci křesťanských cechů. Cílem bylo snížení počtu Židů ke stavu roku 1618. Přesto po dalších jednáních zástupců pražských Židů na českém místodržitelství dosáhli Židé roku 1719 od Karla VI. potvrzení svých privilegií. Z důvodu hrozícího zmenšení příjmů královské komory, které by redukce znamenala, záměr nebyl realizován. Kompetence komise byly vymezeny po dalších legislativních reformách na evidenci familiantských míst,⁵² udílení svatebních konsensů a dohled nad placením daní. Nově byly komisní kompetence omezeny roku 1729. Židovská komise byla později vedena u českého gubernia, které po zrušení komise v letech 1781-83 převzalo její agendu. Další materiál ke studiu této problematiky je proto uložen ve fondech židovské komise, českého místodržitelství a gubernia. Pro práci mají význam ve fondu komise hlavně dokumenty o kolínském rabínovi⁵³ a přehled Židů v Kouřimském kraji.⁵⁴

Z fondu Soupisy Židů (HBS)⁵⁵ jsou edičně vydávány zpracovávány dokumenty v posledních letech, kdy se stala judaika předmětem enormního badatelského zájmu. Nejde o fond, ale o sbírku vzniklou shromážděním soupisových archů ze šesti sčítání v letech 1724,⁵⁶ 1729,⁵⁷ 1783,⁵⁸ 1793,⁵⁹ 1799⁶⁰ a 1811,⁶¹ čímž ale zdaleka řada soupisů Židů, jak českých tak hlavně moravských, nekončí.⁶² První dvě sčítání prováděla židovská komise za účelem vytvoření podkladů pro redukci židovského obyvatelstva v zemi. Roku 1724 bylo sečteno prostřednictvím krajských úřadů židovské venkovské obyvatelstvo na panstvích, statcích a městech v Čechách. Roku 1729 byli sečteni Židé osedlí v Praze, respektive v pražském ghettu. Další sčítání v letech 1783 a 1793 provedlo české gubernium a 1799 a 1811 státní úctárna za účelem daňových výběrů. Pro Kouřimsko se bohužel nedochoval soupis z roku

⁵¹ HBK 85 - 1714 (1651)-1783, Anita KŘEPELKOVÁ, *Židovská komise (HBK) - 1714 (1651)-1783, Inventář*. Praha 1965.

⁵² roku 1726.

⁵³ NA, f. HBK, inv.č. 49, k. 4, z roku 1744 o rabínovi, jeho pobytu a „solariu“.

⁵⁴ NA, f. HBK, inv.č. 29, k. 2, z roku 1724.

⁵⁵ Anita KŘEPELKOVÁ, *Soupisy židů (HBS) 1724 (1723) – 1811*. Praha 1965.

⁵⁶ NA, f. HBS, inv. č. 1-22, k. 1-8.

⁵⁷ pouze Praha.

⁵⁸ NA, f. HBS, inv. č. 33-56, k. 10-15. Martina MAŘÍKOVÁ, *Soupis židovských rodin z roku 1783. Kouřimský kraj*. V tisku.

⁵⁹ NA, f. HBS, inv. č. 72-73, k. 19. Martin JIŘINEC [et al.], *Soupis židovských rodin z roku 1793. II., Kouřimský kraj, Bydžovský kraj, Litoměřický kraj*. Praha 2003.

⁶⁰ NA, f. HBS, inv. č. 105-107, k. 25-27.

⁶¹ NA, f. HBS, inv. č. 108-114, k. 28-33; 121, k. 36.

1786.⁶³ Soupis roku 1793 vyhotovili vrchnostenští úředníci. Soupisy z let 1783-1799 obsáhly pouze venkovské Židy, soupis z roku 1811 je včetně pražských. Podrobnému rozboru soupisů se věnuji v dalších kapitolách práce.

Soupisy jsou editovány studenty katedry archivnictví na Filozofické Fakultě Univerzity Karlovy v rámci výuky ediční teorie a praxe. Do tisku se letošním roce připravuje soupis Židů v Kouřimském kraji z roku 1783 zpracovaný Martinou Maříkovou.⁶⁴ Rodiny v něm byly označovány familiantskými čísly, bez něj nebyly počítány do soupisů. Tiskem již vyšel soupis z roku 1793, v němž byly materiály kouřimského kraje zpracovány autory Martinem Jiřincem a Michalem Řezníčkem. Tento soupis už obsahuje jména odpovídající matrikám, neboť byl proveden po reformě židovských jmen roku 1787 a jejich ustálení.

Z katastrů je velmi dobře využitelný především Tereziánský katastr.⁶⁵ Ve spisech jsou velmi podrobně zaneseny soupisy židovských rodin, včetně živností a ročních výnosů. Josefský katastr je velmi stručný, uvádí pouze existence židovské ulice a hřbitova v Kolíně.⁶⁶ Z toho důvodu jsem mu ani nevěnovala pozornost v případě Libně.

Jediné starší zachovalé zobrazení plánů židovské čtvrti v Kolíně je v Indikačních skizzách Stabilního katastru roku 1841.⁶⁷ Libeňské plány vyšly v Historickém atlasu měst Historického Ústavu Akademie věd ČR pod redakcí Evy Semotanové.⁶⁸

Státní okresní archiv v Kolíně

Nejstarší listiny dotýkající se Židů z poloviny 16. století jsou zařazeny v repertoriu či registru Františka Tumlíře z 80.let 18. století.⁶⁹ Pamětní knihu zasahující skoro do poloviny 18. století v edici Stanislava Petra jsem zmínila výše.⁷⁰ Knihy trhové, obligační a majetkové překračují možnosti této studie. Nejsou v podstatě nijak zpracovány a to hlavně kvůli značnému stránkovému rozsahu.⁷¹ Další dokumenty jsou k dispozici až z konce 18. století

⁶² Řada je uložena ve Státních okresních archivech, velkostatkových fondech hlavně na Moravě a opět v ŽMA.

⁶³ České gubernium – Publ., sign. 43/1, k. 1161.

⁶⁴ Martina MAŘÍKOVÁ, *Soupis...*, v tisku, jehož rukopis mi laskavě umožnily použít autorka a její korektorka Ivana Ebelová.

⁶⁵ Sumář viz Antonín CHALUPA (et al.), *Tereziánský katastr český, 2.sv., Rustikál (kraje K-Ž)*. Praha 1966, NA, f. TK, Kolín - inv. č. 1491, N. 5, k. 458, Libeň - inv. č. 1504., N. 7, k. 462.

⁶⁶ NA, f. JK, inv. č. 2264, k. 995, 996.

⁶⁷ NA, f. IS, sign. Křm 162, inv. č. 4602 a povinný císařský otisk v Soka Kolín, který je uveden v příloze.

⁶⁸ Eva SEMOTANOVÁ, *Historické atlasy měst. Praha – Libeň*. Praha 2006.

⁶⁹ Soka Kolín, f. MÚ.

⁷⁰ Viz kapitola II.

⁷¹ Soka Kolín, Liber jud. contractuum 1598-1729, Lib. jud. possessionum, obligationum, Kniha míst v synagoze, do roku 1849. Sign. D1, celkem 18 knih.

nebo jsou mladší, např. podklady nebo výpisy z matriky,⁷² soupis Židů Kouřimského kraje roku 1793,⁷³ účty, kvitance a poplatky židovské obce a seznam židovských domů pro kominíky.⁷⁴ Inventarizované jsou v kolínském archivu hlavně dokumenty z 19. století. Jsou zařazeny do fondu Městského úřadu.⁷⁵ Ve fondu najdeme celou řadu úřední korespondence a aktového materiálu, který vypovídá o životě židovské komunity v Kolíně mnohé, jedná se však spíše o torzo fondu. S přesignováním a přesuny v rámci fondu docházelo asi ke ztrátám, takže se mi nepodařilo nalézt soupis kolínských Židů z roku 1786, který je uveden v inventáři fondu MÚ na několika různých místech, a který právě pro Kouřimsko chybí i ve fondu Gubernia v NA.

Neinventarizované materiály jsem našla pouze ve fondu Městského úřadu v SOKA v Kolíně, jedná se o 4 nesignované kartony. V nich se nachází množství aktového materiálu převážně finančního z konce 18. a celého 19. století, překlady účetních knih do němčiny (Monatshalterbuch), knihy židovských fundací a hebrejské smlouvy.

Archiv Hlavního města Prahy

V Archivu je uložen fond Panství Libeň, který jsem postrádala v Oblastním Archivu v Praze. Jeho prozatímní inventární soupis zpracoval Jiří Kuděla a je velká škoda, že zůstal pouze u něj. Tento fond je velmi obsáhlý a zahrnuje i dokumentaci z libeňské židovské obce, avšak jen z 18. a 19. století, kdy Libeň už patřila pod pražský magistrát. Starší zde dochované materiály jsou "jen" gruntovní knihy. Novější se nacházejí v následujícím archivu. Dokumenty uložené v Archivu Hlavního města Prahy však patří mezi důležité prameny pro hospodářské a sociální dějiny, dále školství a další, zejména soupisové prameny v poněkud širším rozsahu, než jsou kolínské soupisy v SOKA Kolín. Jedná se zejména o agendu živnostenskou, povolení, spory a inventáře ze samého konce 18. století a první poloviny následujícího. Dále podklady a soupisy místních a cizích Židů, k nimž se dále vážou poklady pro vyměření a následná agenda nedoplatků daní od roku 1798. Od konce 18. století je také dochována školská agenda. Mimo časový rámec jsou velmi zajímavé povolení a zaměření

⁷² SOKA Kolín, f. MÚ, sign. A IX 1 – 11, 1786-1804.

⁷³ SOKA Kolín, f. MÚ, sign. A IX 22 – 90, 17.3.1793.

⁷⁴ SOKA Kolín, f. MÚ, sign. B VII 2 – 90, 1822.

⁷⁵ Jaroslav SCHNEIDER, *Soupis archivu města Kolína. Inventář*. Kolín 1942. Rukopis. Fond Městský úřad dále MÚ.

židovských krámků od roku 1818, kde je např. kolorovaný plánec domu Mathiase Ecksteina z roku 1828.⁷⁶

Archiv Židovského muzea

Fond Knihy v ŽMA uspořádala vedoucí archivu Vlastimila Hamáčková. Jedná se o řadu dokumentů účetního charakteru, materiály židovské školy a hebrejsky vedenou knihu míst v synagoze z 19. století.⁷⁷ Pro mou práci jsem použila seznamy berníků z počátku a druhé poloviny 18. století,⁷⁸ které obsahují pouze opis jmenného seznamu s příslušnou sumou. V archivu jsou ve fondu Stavební dokumentace ke Kolínu dochovány výpisky z tereziánského katastru k roku 1718, které mě upozornily na existenci podrobnějších údajů o Židech v Tereziánském katastru, než jsou uvedeny v sumárním vydání Karla Chalupy. Jedná se o významný soupis židovských rodin, který jsem zpracovala podle originálu v NA.

Ve fondu Zemské židovstvo se nachází řada důležitých a dosud nezpracovaných dokumentů.⁷⁹ Tento fond se do muzea dostal koupí z Archivu Národního muzea, kde ležel léta nepovšimnut. Bohužel v porovnání s původním inventářem postrádáme takřka třetinu materiálu.⁸⁰ Tento fond byl excerpován v citované práci Bedřicha Noska o Židech v Libni. Pro mou práci posloužily knihy krajských soupisů daňových poplatníků z téměř celého 18. století, mezi nimiž zvláště figuruje soupis z roku 1780, kde jsou opět uvedeny sumárně celé rodiny.⁸¹ Pro určitá léta je seznam kolínských vyčleněn zvlášť. Téměř v každém kartonu lze nalézt řadu originálů i opisů císařských, místodržitelských, guberniálních a komorních nařízení pro sledování legislativního vývoje. Ve fondu lze nalézt také materiály placení daní, evidenci nedoplatků za obce (podle krajů), dokumenty k živnostem (včetně individuálních stížností)⁸² a celé řadě dalších částí židovského života (inkoláty, náboženské problémy). K nelibosti zvláště začínajících badatelů může přispět, že řada materiálů, mj. i poklady pro soupisy daňových poplatníků, je psána v jiddisch-deutsch,

⁷⁶ Část tohoto fondu věnovaná Židům je bohužel uložena v depozitáři v Novém Studenci, takže se badatel musí obrnit trpělivostí.

⁷⁷ ŽMA, f. Kolín - ŽNO – knihy, nesign.

⁷⁸ ŽMA, f. Kolín - ŽNO – sign. 67026, 1707, sign. 67025, 1765-7.

⁷⁹ Chci poděkovat Jakobovi Zentnerovi, který mě na tento fond upozornil a zároveň ho jako první využil ve své seminární práci o libochovických Židech, přednesené na Studentské konferenci HISTORIE 2007, konané ve dnech 6.-7. 12. 2007 v Praze. Hlavní studii, která je zatím k dispozici o instituci Zemského židovstva, zpracoval Bedřich NOSEK, *Soziale Differenzierungen und Streitigkeiten in jüdischen Kultusgemeinden der Böhmischen Ländern im 17. Jahrhundert und Entstehung der „Landesjudenschaft“*. In: JB 1976/12, č. 2, s. 59-92.

⁸⁰ Bohumil KVAPIL, ..., In: ČAS 1928/6, s. 203-207.

⁸¹ ŽMA, f. Zemské židovstvo – k. 26, N. 5, 5a, 15, 16, 18; k. 27, N. 21, 25, 26, 29, 30; k. 28, N. 32; k. 29, N. 35, 38; k. 48, N. 5, 6.

⁸² ŽMA, f. Zemské židovstvo, k. 53.

Přímo kolínské obci je věnován celý karton.⁸³ Mimořádně zajímavý je také soupis chudých Židů neplatících daně v českých krajích z roku 1784, který byl zřejmě doplňkem soupisu poplatníků z roku 1783 a mohl by podrobnějším studiem naznačit celkový počet židovské populace. Pro Kouřimský kraj se ale nedochovaly samotné soupisy obcí,⁸⁴ tento kraj je pouze souhrnně zachycen v sumárním výpisu.⁸⁵

Celkově je přehled obsahu soupisových pramenů uveden v příloze v tabulce II.

⁸³ ŽMA, f. Zemské židovstvo, k. 46.

⁸⁴ I když ještě NOSEK cituje v práci o Libni soupis chudých vdov, vdovců a sirotků, ale nyní jsem ho v citovaném kartonu nenašla.

⁸⁵ ŽMA, f. Zemské židovstvo, k. 48.

III – VÝVOJ HABSBUŘSKÉ ŽIDOVSKÉ SPRÁVY V ČECHÁCH v 18. století

Na počátku 18. století na úrovni centrální správy spadalo židovské obyvatelstvo do kompetence české komory a její komise pro židovské hospodářství a správu, poté do židovské, později redukční komise⁸⁶ českého místodržitelství, které v druhé polovině století nahradilo gubernium. Každá z těchto institucí měla poněkud odlišné zájmy, zejména ohledně fiskální politiky. Zemské sněmy se snažily především o maximální možný daňový zisk. Vliv církve byl naopak odsunut na vedlejší kolej díky intelektuálnímu působení osvícenského absolutismu na vlivné státní úředníky.

Během vlády Leopolda I. (1657-1705) byly započaty určité snahy státní správy o regulaci narůstajícího židovského obyvatelstva, způsobené zejména příchodem emigrantů ale také růstem domácí populace Židů. Tato regulace byla definována prostřednictvím založení Židovské komise reskriptem z 18. července 1703, která byla kompromisem mezi finančními a politickými aspekty. Byla vybrána z úředníků českého místodržitelství a dvorské komory. Pověřila pražské židovské starší k provedení konskripce pražských Židů, která skutečně v prosinci roku 1704 proběhla. Na přání české dvorské kanceláře ještě zjišťovali počet cizích Židů, kteří navíc neplatili kontribuci.⁸⁷ Komise fungovala však jen do roku 1708. Už roku 1703 potvrdil Leopold židovská obchodní privilegia udělená Ferdinandem III.

Josef I. (1705-1711) roku 1708 také potvrdil stará privilegia a zároveň založil novou Redukční komisi, ale již roku 1709 ustaly její aktivity. V zemi mělo být magistráty a vrchností podle císařského reskriptu z 12. října 1708 pravidelně po dvou týdnech zkoumáno, zda v obcích nepobývají cizí Židé a pokud jim to někdo umožňoval, měl dostat pokutu 50 říšských tolarů.⁸⁸

Politika císaře Karla VI. (1711-1740) už přímo směřovala ke snížení židovské populace, nikoliv jejímu potlačení z finančních důvodů. Státní hospodářství mělo být výkonnější a k tomu byli podnikaví Židé zapotřebí. Na druhou stranu, závislost měšťanstva na židovských úvěrech a nelehká situace křesťanských obchodníků zvyšovala pocit, že majoritní obyvatelstvo je Židy vlastně omezováno a nesou vinu za jejich obtíže. Omezení počtu se mělo dotknout zejména chudých Židů. Hlavním odpůrcem židovstva bylo oku 1714 vzniklé Komerční kolegium a opět vzniklá židovská komise, která měla za hlavní úkol předložit

⁸⁶ Srov. Jaroslav PROKEŠ, *Úřední antisemitismus a pražské ghetto v době pobělohorské. Redukční a extirpační pokusy z let 1679 až 1729*. In: RSDŽ 1929/1, s. 193 a 195, pozn. č. 5.

⁸⁷ LIPSCHER, *Zwischen Kaiser...*, s. 53-54 a PROKEŠ, *Úřední antisemitismus...*, s. 186.

hodnotící elaborát o historii a současném hospodářském působení pražské židovské populace, která se zdála být ohrožující pro křesťanskou většinu města. Až do moru na přelomu let 1713 a 1714 tvořili Židé třetinu pražského obyvatelstva.⁸⁹ Než se ale komise se svým úkolem vyrovnala, tendence protizidovské politiky začaly směřovat k redukci všeho židovského obyvatelstva v Čechách. Reskriptem z 15. dubna 1717 nařídil Karel vrchnostenským úřadům na Moravě, aby sečetli osedlé Židy, jejich domy a synagogy. Domy měly být očíslovány a Židé bydlící mimo ghetto si měli vyměnit domy s křesťany, aby se sídelní situace vyjasnila.⁹⁰ Roku 1719 však potvrdil i on Ferdinandova židovská privilegia. V rámci svých rozporných opatření nakonec předložil Karel VI. roku 1724 českému sněmu návrh na vyhoštění těch židovských rodin, které do Čech přišly po roce 1618. S tím však u české šlechty neuspěl, protože by tím byly ohroženy její ekonomické zájmy. Změnil proto alespoň stavovskou židovskou na redukční komisi. Omezil významně rozsah židovského podnikání, hlavně obchod s tabákem, solí, zahraničním sukem, podomní prodej, nájmy mýt, pivovarů a dvorů. Vrcholem této politiky byl roku 1726 dvorský dekret z 25. září o familiantském zákonu a translokační reskript z prosince téhož roku. Jimi byly stanoveny nové, užší meze židovské existence, neboť bylo přesněji specifikováno, kde mohou Židé bydlet a kolik rodin nejvýše to může být. Byl určen tzv. numerus clausus – přesný počet legitimních, tzv. familiantských míst, tedy počet židovských rodin a pro úřední povolení k uzavření sňatku bylo nařízeno povinné udělení inkolátu. Pro udělení inkolátu rozhodoval rodinný stav k září 1726 – ženatí, či ovdovělí s dětmi, jiní inkolát nedostali, neboť nebyli považováni za úplnou rodinu. Počet familiantů byl stanoven v Čechách na 8541 a na Moravě 5106. Tím byla narušena integrita židovského rodinného života, mnoho Židů se ženovalo tajně a jejich děti pak úřady nebyly považovány za legitimní. Mimo familianty však stáli dále ochranní Židé (Schutzjuden). Ti stáli přímo pod ochranou vrchnosti, která si je zvala na své statky a tak se tito Židé mohli obejít i bez familiantského místa. Tyto zákony neplatily v habsburských územích v Polsku a v Uhrách, proto tam část populace odešla, i když tím jistě velmi upadlo jejich ekonomické postavení.

Tato nepříjemná nařízení však neplatila pro všechny ve stejné míře. Existovala totiž možnost získat svatební povolení bez ohledu na pořadí v rodině a odvíjela se od výše odváděných daní. Centrální úřady měly k dispozici dokonce stupnici pěti majetkových tříd, kam se dotyčné žadatele zařadit, a po zaplacení příslušné sumy přidělit inkolát bez ohledu na

⁸⁸ LIPSCHER, *Zwischen Kaiser...*, s. 55 a 178-179.

⁸⁹ Viz níže, asi 11 000 osob, poté už jen něco přes 7000.

⁹⁰ Soňa NEZHODOVÁ, *Židovský Mikulov*. Brno 2006, s. 56.

oficiální familiantská místa. Tento způsob tak byl určen pouze pro majetné a vlivné židovské rodiny, které bylo v zájmu hospodářství podporovat. „...in die Verheiratung der Juden wird dergestalt gewilliget, dass von denen aus der 1. und 2. Klasse, die nämlich 1000 und 700 Fl. jährlich beitragen, nebst dem Erstgeborenen noch 2 Söhnen, von der 3. jährlich 500 Fl. entrichtenden Klasse nebst dem Erstgeborenen noch einem andern Sohne, von der 4. und 5. Klasse aber nur dem Erstgeborenen allein das Heiraten gestattet werde.“⁹¹

Roku 1727 byly pro účely redukce zhotoveny plány židovských obcí, kde má být provedeno přesunování Židů kvůli nevyhovující vzdálenosti jejich příbytků od křesťanských kostelů. Pro Kolín ani Libeň ale plány nevznikly.⁹² Proti těmto nařízením nakonec protestovala roku 1728 vídeňská dvorní komora. Podle jejího vyjádření šla nařízení proti duchu předchozích privilegií.

Venkovští, tj. mimopražští Židé měli svoji centrální správní instituci od poloviny 17. století v Zemském židovstvu (Landesjudenschaft).⁹³ Tento úřad zastávali zemští deputovaní, volení z venkovských obcí, kteří měli za úkol především rozdělení daňového zatížení a výběr kontribuce. Dále řešili celou řadu problémů týkající se náboženství, řemesel, školství, chudiny a dalších. Kolínští Židé se pochopitelně podíleli na činnosti Zemského židovstva, např. v letech 1702-1710 byl jeho primátorem Izák Sacerdot, jež byl zároveň primátorem kolínské obce.

Karlova následovnice, císařovna Marie Terezie (1740-1780) projevila veřejně najevo svou trvalou nechuť k Židům po zámince s podezřením, že obchodovali s Prusy během prusko-rakouské války. Dala 18. prosince 1744 rozkaz k vypovězení židovstva z českých zemí do konce ledna následujícího roku. České místodržitelství reagovalo hned 31. prosince na prosbu pražských Židů z 28. prosince o prodloužení měsíční lhůty k odchodu zasláním přímluvného spisu panovnici. Odvolávali se na různá privilegia, včetně daného Vladislavem II. z roku 1502, kdy Židům slíbil, že je pouští do Čech na věčné časy a nikdo je nesmí vyhnat.⁹⁴ Poté lhůtu prodloužila do konce června. Sami křesťané s tím ale měli problémy, neboť s Židy v Praze obchodovali a měli oboustranně značné dluhy. Císařovna později svůj dekret po nátlaku vyslanců z evropských zemí a po zjištění potenciální ztráty císařské pokladny na ušlých židovských daních odvolala. Navíc potřebovala podporu stavů pro

⁹¹ Vídeň, 23. března 1749, dvorský reskript o židovských sňatcích, In: *Sammlung aller k. k. Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740 bis 1780 in einer chronologischen Ordnung und sistematischen Verbindung*, Bd. 1–8. Wien 1786 - 1787, sv. 1, č. 67, s. 108.

⁹² František ROUBÍK, *Plány obcí v Čechách s vyznačením židovských obydlí z roku 1727*. In: *Časopis Společnosti přátel starožitností* 1931/39. 49-68.

⁹³ Viz ŽMA, f. Landesjudenschaft, shrnutí v článku Bohumila KVAPILA, *Registratura...*, s. 203-207.

⁹⁴ LIPSCHER, *Zwischen Kaiser...*, s. 65-66.

zamýšlené finanční a správní reformy a české ani moravské stavy s vypovězením nesouhlasily. Námitky například vznesl i moravský zemský komorník Leopold Dittrichštejn. Dočasným odchodem Židů z Prahy a ze země došlo k jisté stagnaci obchodu, zpomalil se odbyt, ceny jiného zboží naopak stoupaly a byl ho nedostatek.⁹⁵

Po vyhnání Židů vznikl v Praze v roce 1747 velmi zajímavý dokument. Místodržitelství přikázalo magistrátu vyšetřit stížnosti týkající se situace kolem vyhnání a magistrát vyzval cechovní mistry k vyjádření, jaký dopad měl nucený odchod Židů z Prahy na jejich hospodaření. Mistři obdrželi čtyři otázky, z nichž tři se týkaly stížnosti a čtvrtá, zda skutečně utrpěli nějaké škody od židovských řemeslníků. Odpověď zaslalo 61 cechů a překvapivě byla většina vyjádření negativní. Problémy měli s odbytem zboží, ale i s dodávkami surovin. Rozhodnutí habsburské panovnice ocenili jen někteří. Cechovní mistři většinou pozapomněli na předešlé spory a přáli si návrat Židů, aby se zabránilo dalšímu hospodářskému úpadku pražských cechů. Mimo jiné, odpovědi přispěly k tomu, že Marie Terezie 7. června 1748 opět povolila vstup Židům do Prahy, resp. jejich pobyt povolila na dalších deset let. Nařídila poté novou tzv. toleranční daň ve výši 300 000 zl., která byla rozdělena na 7/12 pro Čechy, 4/12 pro Moravu a 1/12 platilo Slezsko.

Roku 1752 byl znovu potvrzen familiantský zákon se stejným počtem míst. V roce 1754 se uvádí v Čechách 28 894 a na Moravě 19 792 Židů. V témž roce byl vydán pro moravské Židy společný organizační řád "General-Polizei-Prozess- und Komerzialordnung". Jemu za vzor posloužil 311-článekový zemský řád (Šaj Takkanot), který v sobě obsáhl statuta schválená moravskou velkou legislativní radou do roku 1748.⁹⁶ Teprve po jeho vydání se začalo mluvit o podobném projektu pro české židovstvo, protože předtím panovnice uvažovala spíš o jeho vyhnání, jak je popsáno výše. Cíl těchto regulací byl jasný, dostat židovské správní, sociální a hospodářské struktury včetně výběru daní do vlivu a pod kontrolu státní správy.⁹⁷ Kontrola výběru daní byla tehdy plně v intencích Zemského židovstva a potažmo jmenovaných pokladníků v obcích, kteří dále podléhali kontrole hospodářských krajských úřadů.

Období vlády Josefa II. bylo časem postupného uvolňování státního tlaku na židovské obyvatelstvo v českých zemích. Společenský tlak a pocit konkurence mezi živnostníky ale rozhodně nezmizel, stále se jednalo o marginalizovanou skupinu společnosti. Roku 1781 dne 12. října byla Židům zrušena povinnost nosit zvláštní označení (žluté kolečko). Poté byli

⁹⁵ NEZHODOVÁ, *Židovský Mikulov*, s. 57.

⁹⁶ NEZHODOVÁ, *tamtéž*, s. 108 tvrdí, že šlo o překlad Takkanot do němčiny, na němž se podílel slavný židovský intelektuál z Mikulova Alois von Sonnenfels.

13. května tolerančním patentem postaveni na roveň ostatním tolerovaným náboženským skupinám v populaci, tedy získali stejná náboženská, politická a občanská práva jako katolíci. Roku 1782 zrušil nařízení o omezení bydlení pouze na ghetto, správně však Židé nadále patřili do svého původního bydliště, kde platili i daně a byty si mohli najímat jinde jen na základě privilegia. Bylo jim uděleno právo navštěvovat všechny domácí (kromě teologické) vysoké školy a univerzity a uplatňovat se patřičně v akademickém životě. Nebylo jim sice umožněno plně a bez omezení realizovat svůj náboženský život, zásadně však byly rozšířeny možnosti obchodu, řemesel a živností. Pragmatické vídeňské vládě šlo hlavně o využití židovského hospodářského potenciálu ve státě s permanentně nahnutým rozpočtem, ale jistě to byly změny mezi Židy vítané, uvolňující.⁹⁸ Ne však vždy, neboť v roce 1784 bylo zrušeno samostatné židovské soudnictví, čímž byly židovské obce degradovány na pouhé náboženské korporace. Poté po dlouhém jednání vydal 28. července 1787 Josef II. patent o vedení matrik a knih obřizek v německém jazyce s chystanými poněmčenými jmény. Tyto matriky měly být shodné s křesťanskými. Mezi poněkud spekulativní nařízení patřil dvorský dekret o povinném přejmenování Židů z 12. listopadu téhož roku.⁹⁹ Dále jim byla roku 1788 stanovena vojenská branná povinnost a změny ve způsobu výběru daní v souvislosti se Státní účtárnou, založenou roku 1792 z dvorské účetní komory. Díky nelibosti vůči odlišným aspektům života Židů bylo velmi obtížné celou legislativu v praxi plně reflektovat a většina reforem byla plně uvedena do života postupně, až po smrti Josefa II.

Došlo k určité redukci jeho nařízení, neboť se díky přílišné reformní snaze potýkala státní správa s odporem obyvatel. Všechna ponechaná nařízení z dob vlády Marie Terezie a Josefa II. dotýkající se Židů byla shrnuta v tzv. Systemálním patentu Františka II. (1792-1835) z 3. srpna 1797, kterým byla beze změn určována židovská politika v českých zemích dalších padesát let. V něm byly nařízení shrnuty v deseti bodech, např. v familiantských paragrafech bylo jen mírně zvýšen numerus clausus a matriky měli vést židovští učitelé zároveň s duplicitním vedením tzv. kontrolních matrik katolickými faráři. Židům se zpřístupnila téměř všechna profesní odvětví a mohli volně vstupovat do všech královských měst bez speciálního mýta. Byla nařízena povinná docházka dětí do základního stupně německých škol.

Přesto bylo jejich zapojení do majoritního obyvatelstva stále obtížné, např. půdu si mohli pronajímat jen od vrchnosti (a koupit jen po konverzi ke křesťanství) a brát uředníky či

⁹⁷ LIPSCHER, *Zwischen Kaiser...*, s. 132-133.

⁹⁸ PĚKNÝ, *Historie...*, s. 107ad.

pomocníky křesťanského vyznání jen omezeně. Dále nemohli získávat měšťanské právo a nemohli kupovat nemovitosti, kromě určených pro tovární výrobu.¹⁰⁰

Nakonec byly roku 1798 v Čechách i na Moravě stanoveny nábožensko-správní židovské korporace. Na Moravě jich bylo 52, v Čechách pouze jedna – pražská a Židé venkovští byli úředně příslušní do obcí podle soudů. Radikálně se měnily jejich vazby na vlastní komunitu. Židé se začali stěhovat, věnovat studiu na univerzitách a především aktivně zapojovat do hospodářského a politického života, aniž by nadále rozhodovala jejich náboženská příslušnost.

⁹⁹ Zlatuše KUKÁNOVÁ, Lenka MATUŠÍKOVÁ, *Matriky židovských náboženských obcí*. In: *Paginae historie* 1992/0, s. 106.

¹⁰⁰ NEZHODOVÁ, *Židovský Mikulov*, s. 101-103.

IV – DĚJINY ŽIDOVSKÝCH OBCÍ V KOLÍNĚ A LIBNI

Přehled událostí v Kolíně

v první polovině 14. století Židé usazeni v Kolíně

1339-41 nebo 1346 mají kolínští Židé na příkaz královského hejtmana Petra z Rožmberka zaplatit královskou berni prostřednictvím pražského rabína

1377 první zápisy v radním manuálu o židovském působení v Kolíně (Platea Judeorum)

1504 Kolín má druhou nejpočetnější židovskou obec v českých zemích

1541 první vypovězení Židů z Čech, 15 rodin z Prahy, Kolína, Litoměřic a Žatce dostalo výjimku a mohly ještě za účelem urovnání dluhů a závazků zůstat

1558 povolení křesťanům k nákupu židovských domů

1564 trvalý návrat do Čech

1567 spory o prodané židovské domy

1581 nejstarší doklad o kolínské židovské obecní správě (soupis členů správy, potvrzení volby českou komorou)

1596 první soupis poplatníků židovské daně (soupis rychtáře Jana Pachty z Rájova)

1633 mor v židovské ulici

1634 požár města a staré synagogy

1655 změna židovské samosprávy (dohled byl odňat městské radě ve prospěch komory, jejíž pravomoc vykonával císařský rychtář)

1708 nový organizační řád pro kolínskou židovskou správu

1721 přestavba synagogy

1734 menší požár Kolína

1741 druhý organizační řád

1767 spory se Zemským židovstvem ohledně výběru daní

1793 Židé už bydlí v křesťanské části města

1796 velký požár Kolína

Počátky židovské obce v Kolíně

Zdejší židovská komunita patřila již od počátku 16. století k největším v českých zemích. K tomu došlo po vyhnání Židů z některých králových měst, především z Plzně roku 1504, kdy se stala židovská obec v Kolíně druhou nejlidnatější po Praze.

V edici nedochovaných pramenů (Codex epistolaris Johannis Regis Bohemiae) jsou zachyceni kolínští Židé již v první polovině 14. století, kdy podle příkazu královského hejtmana Petra z Rožmberka měli Židé z Kolína platit králi Janu Lucemburskému berni.¹⁰¹ Dochované prameny dokládají stálé usídlení Židů v Kolíně v třetí čtvrtině 14. století.¹⁰² Dle srovnání zápisů v Acta Judeorum v sedmdesátých letech 14. století v Kolíně působilo asi šest ekonomicky silných rodin, v nichž vystupuje 17 židovských osob.¹⁰³ Tyto nejstarší přímé doklady jejich přítomnosti a majetkových aktů tvoří zvláštní součást radního manuálu města Kolína Liber Contractuum II k roku 1377, v Liber Contractuum I je roku 1379 uvedena "*Platea Iudeorum*" (židovská ulice).¹⁰⁴ Židé už měli v té době své starší, rabína, modlitebnu, školu i řezníka.¹⁰⁵ Nejpozději v 15. století byl zřejmě založen Starý židovský hřbitov na Pražském předměstí, ve starší literatuře je nejstarší náhrobek datován k roku 1418,¹⁰⁶ v novějších pracích je uváděn jiný až k roku 1492.¹⁰⁷ Zdejší synagoga stála již před rokem 1587,¹⁰⁸ ale nejstarší zmínka je tradičně vztahována k roku 1512,¹⁰⁹ kdy se o ní mluví jako již o staré, původně nejspíše dřevěné gotické stavbě. Židovská ulice nebyla obydlena výhradně Židy, bydleli zde či vlastnili domy i křesťané, stejně tak Židé žili i v jiných částech města. Instituce ghetta byla tehdy již právně etablována, ale reálně se zřejmě plně neuplatňovala. Židovská čtvrť zde vznikla v oblouku tvořeném třemi nynějšími ulicemi – Na hradbách, Zlaté a Karoliny Světlé, podél západní části městských hradeb u Kouřimského předměstí.¹¹⁰ Pro židovské domy bylo typické zvláštní římské číslování odděleně od zbytku města, v Kolíně je v pramenech doloženo od konce 16. století. Židovská ulice bývala

¹⁰¹ Vojtěch VANĚK, *K počátkům a nejstarším dějinám židovského osídlení ve středověkém Kolíně*. In: *Židé v Kolíně a okolí*: Práce muzea v Kolíně – řada společenskovední IX. (ed. Ladislav JOUZA a Jaroslav PEJŠA) Kolín 2005, s. 8-9.

¹⁰² Tamtéž, s. 3-11 a KUKÁNOVÁ, MATUŠÍKOVÁ, *Matrik...*, s. 103-127, kde autorky odkazují na potenciální počátky židovského osídlení v Kolíně do 13. století.

¹⁰³ Také upozorňuje na literaturu, která dosud nebyla reflektována mezi českými badateli. Vojtěch VANĚK, *K počátkům...*, s. 8-9.

¹⁰⁴ POPPER, *Zur Geschichte der Juden in Kolin (Böhmen) im 14. Jahrhundert*. In: *Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums*, 1894, s. 220.

¹⁰⁵ FEDER, *Dějiny...*, in: Hugo GOLD, *Die Juden...*, s. 277.

¹⁰⁶ Richard FEDER, *Kolínští Židé*, In: *Město Kolín, jeho vývoj dějinný, kulturní, obchodní a průmyslový*. Kolín 1927, s. 21. Tento náhrobek už je v současné době zřejmě nečitelný nebo se jej nepodařilo lokalizovat.

¹⁰⁷ PETR (et al.), *Sborník...*, Kolín 1992, s. 8. Ve čtvrti Zálabí stojí také Nový hřbitov, založený na konci 19. století.

¹⁰⁸ Uvedeno v soupisu z roku 1724. Viz NA, f. NM, sign. S IX 18, k. 3

¹⁰⁹ FEDER, *Kolínští Židé*, In: *Město Kolín...*, 1927, s. 21. Podle textu na <http://synagogy.euweb.cz> 1.8.2006 zde stála původní dřevěná budova synagogy již roku 1402.

¹¹⁰ Židovská ulice se jako pomístní název v novověku asi nepoužívala.

oddělena pomocí branek či řetězů a v době moru 1613-14 byla dokonce zazděna. Nejstarší vývoj komunity však není hlavním tématem této práce.¹¹¹

Kolínští Židé v 18. století

V 18. století to už byla skutečně velká plně sociálně stratifikovaná komunita, čítající na 200 daňových poplatníků – kontribuentů. (viz kapitola VII.)

Podle zkoumaných pramenů a jejich zjednodušeného vidění byla hlavní příčinou sporů mezi obyvateli města obživa, vzájemná konkurence byla silná a měšťané nebyli schopni Židem v určitých oblastech konkurovat díky levnější práci, zvláště v 18. století pak i větší dostupnosti židovských výrobků díky podomnímu obchodu. Soužití bylo problematické z důvodu naplňování a respektování panovnických nařízení, snižující či zvyšující okruh povolených živností, ale zároveň bylo oboustranně výhodné – Židé si pronajímali zámeckou vinopalnu, měli řadu řemeslníků (např. knihvazači, ladiči, granátníci, zlatníci, řezníci, pentláři), a zajišťovali přísun zahraničního zboží do Kolína (obchod s tkaninami). Postupně rostla jejich specializace a rozšiřoval se okruh možností. I přes náboženský odpor a konkurenční spory měšťané neváhali využít židovské nabídky a magistrát musel často obchod mezi nimi regulovat. Židé byli vždy připraveni využít poptávku na trhu (měli své stánky už v 18. století i na náměstí). V době morů v 17. století ale i zdejší měšťané podléhali běžnému negativnímu obrazu. Židovská samospráva tvoří takřka kontinuální řadu osobností táhnoucí se od počátku obce. Zastoupení Židů v obci se postupně rozšiřovalo a bylo regulováno zvláště novým Policejním řádem z roku 1708, který byl dlouho v obci předmětem sporů (viz kapitola VI.).

Podíl židovských obyvatel v Kolíně kolísal hlavně v 16.století, během vyhnání po roce 1541 Židé Kolín opustili a po návratu vedli zdlouhavé spory o své domy. Tvořili postupně až třetinu z celkového počtu obyvatel města (1651), nejvíce jich bylo 1153 v roce 1793. Obec od 18. století strádala pod dluhy za židovské daně, proto snad neměla na opravu synagogy a nebyla schopna přes padesát let postavit novou školu. Své stížnosti řešili židovští starší s královskou komorou a v krajních případech i přes pražskou židovskou obec. Je nutno zmínit, že listy obce či jejich profesních skupin nerozlišují rozdíly, nemluví o společenských skupinách. Jazyk pramenů zjednodušuje historickou realitu na náboženské rozdělení. Židé se stylizují do „chudých poddaných královské komory“.

¹¹¹ Srov. VĚCHETOVÁ, *Židovská obec v Kolíně. Židovští obyvatelé v soupisových pramenech 16.-18. století*. Nevydaná bakalářská práce, Praha 2006, k dispozici na katedře PVH FFUK, v Knihovně Židovského muzea a v SOKA Kolín.

Translokační reskript příliš velký dopad v Kolíně neměl, neboť v blízkosti ghetta nebyly křesťanské kostely. Židé ani nebydleli mimo ghetto, jen některé jejich domy měly okna do nežidovských ulic. Ulice byla dokonce v noci uzavřena řetězem od křesťanské, v pramenech ale nejsou prozatím nalezeny reakce kolínských Židů na toto nařízení.

Za prusko-rakouské války byla ochranná dávka (Schutzgeld) kolínských Židů po jednání zvýšena z 81 zl. 30 kr. na 300 zl. ročně.

Kolíňští Židé podali žádost 29. dubna 1745 na provedení úředního odhadu nemovitého majetku. Z něho vyplynulo, že v Kolíně bylo v té době 57 osedlých Židů, žijících spolu s ostatními ve 42 domech. Jejich cena byla odhadnuta na 19 210 zl. Poté židovská obec sepsala smlouvu s věřiteli o správě majetku, ročním poplatku za dozor 20 zl. a o podmínkách návratu do 2 let či později.

Požáry

V 18. století zasáhl město první požár roku 1734. Jeho následky nebyly tak tragické, bylo nutno opravit jen 10 domů v západní části města, včetně jednoho zcela shořelého v židovské ulici. Dne 24. července roku 1796 shořela velká část domů v přilehlé Císařovsi, na předměstích a v Kolíně, včetně židovské ulice, kde lehlo popelem 43 domů. Postiženo bylo 255 křesťanských a 205 židovských rodin a následně vzniklo mnoho sbírek pro postižené.¹¹² V důsledku shoření velké části úrody ve stodolách na předměstích se ve městě rozmohla hospodářská tíže.¹¹³

Synagoga, škola a židovské domy

Na místě starší gotické modlitebny (viz výše), která zřejmě shořela při požáru roku 1634, byla v letech 1642-92 postavena pozdně renesanční synagoga. Rozšiřována byla roku 1721 a v průběhu 18. století připojena severní loď. Poslední starší úpravy byly provedeny v letech 1844-1846. Velmi cenná raně barokní stavba (na štítu s hebrejským nápisem: „*však budu jim svatyní i za ten malý čas*“ a s datací jejího dokončení - 1893) je zachována v původní podobě.¹¹⁴

¹¹² SOkA Kolín, f. MÚ, sign. A X/1-18.

¹¹³ FEDER, *Dějiny Židů...*, in: Hugo GOLD, *Die Juden...*, s. 285.

¹¹⁴ Ez.11.16, Vladimír RIŠLINK, informační leták o kolínské synagoze, nedat. (cca 2000). <http://synagogy.euweb.cz> 1.8.2006, zde autorka: Jitka OTLOVÁ; Jan a Ladislav KAMARÝTOVI, *Město Kolín*. Kolín 2000, s. 31. Synagoga byla kompletně zrestaurována na konci devadesátých let 20. století, nyní slouží malé výstavce o Židech v Kolíně a kulturním účelům, je majetkem města Kolína.

Ve stejném traktu budov před synagogou stála škola a rabínský dům. V Kolíně existovala známá ješiva¹¹⁵ už v pozdním středověku. Budovu školy známe prokazatelně roku 1654. Později zde vznikla triviální škola s výukou hebrejštiny. Roku 1745 byla přestavena s novým rokokovým průčelím, pravděpodobně od stavitele Josefa Jedličky.¹¹⁶ Od roku 1782 začala zároveň sloužit jako byt rabína a tak se začalo s hledáním pozemku na novou školu. Roku 1788 navštěvovalo zdejší normální židovskou školu 41 dětí, roku 1789 už 50, i když podle oficiálních údajů to mělo být 80. Až do čtyřicátých let 19. století bylo nádvoří před synagogou volné a tvořilo malé náměstí a tehdy bylo konečně vybráno jako jediné vhodné místo pro novostavbu školy (parcela č. 126, nyní č. 157).¹¹⁷

Kolínská židovská ulice měla na konci 18. století 50 popisných čísel a to hlavně díky rozdělování domů na menší části. Židé obývali v roce 1793 nejen ghetto, ale také čtyři domy na Pražském předměstí a čtyři již přímo ve městě.¹¹⁸ Před polovinou 19. století mělo židovské ghetto 52 domů.

Přehled událostí v Libni

- 1541 Libeň patří na panství Albrechta Bryknara z Bruksteinu, udělil Židům koncesi
- 1592 postavena stará libeňská synagoga, z níž platí Židé daň
- 1656 Johann Hartwig Nostic kupuje velkostatek Libeň a uděluje Židům privilegium
- 1662 Libeňské panství je zakoupeno Starým městem Pražským
- 1680 plány na přesunutí pražských Židů do Libně
- 1694 velký požár Libně
- 1722 policejní řád pražského magistrátu pro libeňské Židy
- 1750 nařízení o platbě za obchodování v Praze¹¹⁹
- 1793 doložena pentlářská židovská manufaktura¹²⁰

¹¹⁵ Židovská „vysoká“ talmudická škola, viz PĚKNÝ, *Historie...*, s. 190.

¹¹⁶ Pavel VLČEK (ed.), *Encyklopedie architektů, stavebníků, zedníků a kameníků v Čechách*. Praha 2004, s. 279. Zde je uveden kolínský stavitel na komorních statcích Josef Jedlička, i jako autor domu Jáchyma Soudka a jeho bratrů a jednotné přestavby domů po požáru roku 1734 i domu č. 53 v ulici Na Hradbách – židovské.

¹¹⁷ HAMÁČKOVÁ, *Starý židovský...*, s. 112.

¹¹⁸ JIŘINEC (et al.), *Soupis...*, s. 77-78 a SOKA Kolín, f. MÚ Kolín, sign. A IX/22.

¹¹⁹ Údaje viz HEJTMÁNEK, *Libeň...*, s. 60-67, NEDOMA, *Židé v Libni...*, s. 242-246, NOSEK, *Jüdische Gemeinde...*, s. 103-117 a POLÁK, *Židé v Libni...*, s. 62-67.

¹²⁰ AMP, f. Panství Libeň, sign. D/3, k. 511.

Stručný vývoj libeňské židovské obce

Obec Libeň má podstatně kratší židovskou historii. První Židé sem přišli až v polovině 16. století zřejmě v souvislosti s vypovězením Ferdinanda I. z královských měst (1541-1553). Koncem 16. století zde však už žilo více Židů než křesťanů a obec byla označována za "Judendorf".¹²¹ Nový majitel libeňského panství Johann Hartwig z Nostic specifikoval roku 1656 v privilegii postavení libeňských Židů, především nezávislost na staropražské obci, vlastní správu, synagogu a hřbitov. Dále jim byly stanoveny daňové podmínky. Roční výše ochranné daně (Schutzgeld) byla celkem 150 zl. pro celou obec. Dále platili roční náklady 30 zl. za domy, které dal postavit libeňský vrchnostenský správce. Rentovnímu úřadu se platilo 100 zl. ročně za povolení na provoz řemesel a živností. Nakonec bylo stanoveno, že kromě zemské kontribuce nemají libeňští Židé platit žádné jiné dávky.¹²² Po zakoupení libeňského panství Starým Městem pražským v roce 1662 spadli pod staroměstskou jurisdikci. Pražský magistrát vydal pro pravidla židovské samosprávy tzv. Policejní řád až roku 1722. Bylo specifikováno postavení Židů přímo pod správce panství Libeň a evidováno 38 obydlených domů se 135 rodinami. Správce urovnával spory mezi obyvateli a řešení složitějších sporů bylo svěřeno přímo staroměstskému magistrátu nebo hospodářské administraci, které byl dohled také svěřen.¹²³

Libeňská obec byla omezována i činností redukční židovské komise. Ta vydala opatření, že se musí při své každodenní cestě za obchodem do centra legitimovat speciálním pasem, vydávaným staroměstským hejtmanem. Poté měla být vedena evidence osob vstupujících do Starého Města pražského.¹²⁴

Velké změny v počtu obyvatel zaznamenala obec také v době vyhnání Židů z Prahy v letech 1747-8. Tehdy se mnoho pražských rodin usídlilo právě v Libni. Ale ještě s soupisu z roku 1783 je označována jako vesnice. V roce 1798 bylo v židovském městě už 48 čísel popisných.

¹²¹ PĚKNÝ, *Historie...*, s. 411.

¹²² NOSEK, *Die jüdische Kultusgemeinde...*, s. 115-116. Nosticovo privilegium v ŽMA, f. Landesjudenschaft, k. 44.

¹²³ Policejní řád z roku 1722 cituje Nosek v AMP, sign. 2459/1, tuto signaturu jsem však v archivu nenalezla, takže necituji z originálu.

¹²⁴ Není zde jasně řečen rok či komise kterého panovníka, viz PROKEŠ, *Úřední antisemitismus...*, s. 185.

V – SOUPISY OBYVATEL

Soupisy obyvatel jsou jedním z hlavních pramenů pro demografická bádání předstatistického a raně statistického období. Zahrnovaly v raném novověku nejprve většinou vybrané specifické skupiny obyvatel (berní poplatníci, křesťané) a to až do poloviny 17. století. Byly prováděny zprvu lokálně, na příkaz místní správní instituce, poté i centrálně pro celé území státu. Soupisy, které se orientují na židovské obyvatelstvo, měly hlavně fiskální důvody. Česká komora chtěla mít přehled o Židech, kteří jí platili berni, nejen prostřednictvím pražské židovské obce, ale i přímo z konkrétního místa. Hospodářský a hlavně finanční potenciál byl základem tolerance židovské diaspory obecně, stejně tak i v Čechách.¹²⁵ Vysoké židovské berně tvořily podstatnou část příjmů státní pokladny. Omezování možností k obživě vedlo Židy k výnosnému obchodu s cizím zbožím a financemi. Zároveň dosud zpracované prameny budí dojem, že na ně byl brán menší berní ohled než na křesťany. Buď provozovali ziskovější činnosti nebo jim státní správa přidělovala vyšší ochranou daň, než křesťanům daň za hlavu. Tento fakt byl ale politicky problematický, i na úrovni státní správy se o něm mluvilo, a to hlavně v první polovině 18. století v souvislosti s protižidovskou politikou rakouského císaře Karla VI.

V 18. století se dostáváme do období modernějších a exaktnějších způsobů evidence obyvatelstva. Prvním soupisem, který tak zachytil židovské obyvatelstvo, byl Seznam konzumentů soli z roku 1702. Byly v něm zahrnuty osoby starší deseti let, a protože děti tvořily takřka 30 procent populace, jsou celkové údaje soupisu zkreslující. Jeho podrobnější rozbor jsem zpracovala v bakalářské práci, zde jej pro jeho marginální význam jen zmiňuji.¹²⁶ Dochovaná sumární podoba navíc neposkytuje žádné socioprofesioní údaje. V Kolíně-městě bylo uvedeno 923 křesťanských a 190 židovských obyvatel.¹²⁷ Toto číslo ale koliduje s počty Židů už po třicetileté válce, kdy žilo v Kolíně asi 30 procent Židů, a nyní by jejich počet poklesl na téměř 17 procent!¹²⁸ Přitom populace křesťanská i židovská po třicetileté válce posilovala.

Pro uvedení do struktury použitých pramenů slouží následující přehled soupisových pramenů s židovskou populací.¹²⁹

¹²⁵ PROKEŠ, *Úřední antisemitismus...*, s. 41.

¹²⁶ Viz VĚCHETOVÁ, *Židovská obec...*, s. 41-42.

¹²⁷ Sčítání částečně zpracoval Otto PLACHT, *Lidnatost a společenská skladba českého státu v 16.-18. století*. Praha 1957, s. 304-309. Edičně až Eduard MAUR, Dagmar PÍŠOVÁ, *Sčítání konzumentů soli v Čechách roku 1702*. In: *Historická demografie*, 1994/18, s. 7-67.

¹²⁸ Tamtéž, s. 62.

¹²⁹ Celkově je přehled obsahu soupisových pramenů uveden v příloze v tabulce č. 2.

Katastry

Starší typ evidence – berní rejstříky, vznikaly za účelem usnadnění výběru pozemkové daně jako evidenční pomůcky. Nalezneme v nich rozpis majetkových poměrů konkrétních osob. Po třicetileté válce byly nahrazeny novějším způsobem evidence – katastrem. Na základě údajů o výnosu z polností a ze živností pak byly rozepisovány daně. V 18. století již bylo využíváno k určování daní i bonity a typologie půdy. Pro židovské obyvatelstvo mají spíše souhrnný význam, Židé nesměli vlastnit pozemkový majetek a byli zdaněni jinak, jejich výnosy z živností zde rozepisovány nebyly, až na jednu výjimku. Posledním katastrem byl tzv. Stablní, provedený až v letech 1817-1860. Vzhledem k rozsahu své práce a sledovanému období jsem zahrnula do přílohy jen jeho součást – indikační skizy, přestože postihuje jinou hospodářskou situaci židovského obyvatelstva, neboť jinou dobovou mapovou dokumentaci k dispozici nemáme.

1713-1748 – Tereziánský katastr

S přípravou moderního katastru bylo započato již roku 1710. V tereziánském katastru byla sice uvedena veškerá poddanská půda, Židé ji však stále nesměli vlastnit. Proto v samotných knihách ani v revizitacích nefigurují. Ve spisech k jednotlivým obcím jsou ale uvedeni ve zvláštní složce. Podle odvozené datace se v roce 1718 v Kolíně uvádí 138 židovských rodin ve 38 domech, včetně živností a jejich výnosů v celkové výši 7831 zl.¹³⁰

Tereziánský katastr pro Libeň je zatím datován do roku 1713, hlavně v souvislosti s ostatními materiály libeňského katastru. V něm je uvedeno 90 židovských rodin, s přiznaným ročním výnosem 6651 zl. a přípisem, kolik platí nájem.¹³¹

1789 – Josefský katastr

Josefský katastr byl připravován už v letech 1775-1789. Na základě původních berních příznání z roku 1785 byly fassé vyhotoveny místními komisemi v letech 1788-1789. Zahrnovaly po urbaniální reformě půdu selskou i panskou. Židé si mohli nadále pouze najímat panské grunty a ucházet se o příděl neobdělané půdy. Fasse pro Kolín-město byly uzavřeny k 16. červenci 1788.

V Josefském katastru lze nalézt opět jen stručné uvedení toho, co náleží k židovské obci. Jedná se o židovskou ulici, na Pražském předměstí židovská chalupa patřící k domu č. I

¹³⁰ CHALUPA (et al.), *Tereziánský katastr...*, s. 55, který sice přichází s údaji, ale necituje přesné uložení ve fondu, více viz NA, f. TK – inv. č. 1491, N. 5, k. 458, Daně více viz kapitoly VI. a VII.

¹³¹ Např. HEJTMÁNEK, *Libeň...*, s. 65 ad., NOSEK, *Jüdische Gemeinde...*, s. 109 ad. Pramen viz NA, f. TK, inv. č. 1504, N. 7., k. 462. Viz foto v příloze.

(domek Chevry kadíši) a „židovský krchov bez užitku a vyhořelý dvůr, který od židovstva koupený byl ke krchovu židovskému“.¹³²

Soupisy židovských obyvatel

Soupisy samotných Židů zahajuje sčítání v rámci židovské politiky císaře Karla VI. Po zřízení „*Comisio in rebus iudeorum*“ císařským reskriptem z roku 1714 pro vypracování návrhu redukce židovského obyvatelstva byl za účelem stanovení současné populace proveden první celozemský soupis roku 1724 pro venkovské a 1729 i pro pražské Židy.¹³³ Původním záměrem panovníka bylo prostřednictvím tohoto soupisu vytvořit podklady k eliminaci počtu Židů na stav populace roku 1618. Poté následovala v letech 1726 a 1727 zákonná opatření jako nařízení o numeru clausu, translokační reskript a familiantský zákon, které měly za úkol omezit populační nárůst židovského obyvatelstva, vymezit lokality pro židovská ghetta a podpořit hospodářský růst ve prospěch křesťanské populace. To mělo za následek postupný odchod části židovské populace do Polska a Uher i jinam do ciziny. Výsledků, které tím sledovala státní správa, ale fakticky dosaženo nebylo, neboť nebylo reálné „eliminovat“ židovskou populaci těmito zásahy. Celá problematika byla také otázkou politických, fiskálních a obchodních zájmů státu, kde se mísily zájmy stavů, šlechty, českého zemského gubernia atd.

Další soupisy si pro své evidenční a daňové potřeby zpracovávalo Zemské židovstvo. Pro daňové soupisy však ve fondu tohoto úřadu je možné studovat hebrejské jmenné podklady a součty pro téměř celé 18. století.

V době josefinských reforem a později vznikla celá série židovských soupisů na místodržitelství a později guberniu pro daňové účely. Tehdy již převážily pragmatické zájmy fiskální a hospodářské politiky státu a bylo upuštěno od extirpačních snah.¹³⁴

Po formální stránce soupisy zpravidla uvádějí nejprve plátce kontribuce a za nimi jsou uvedeni chudí členové obce a tzv. solaristé, obecní zaměstnanci. Někdy jsou uvedeni pouze živitelé rodin s počtem potomků, jinde jsou jmenovány i manželky a děti, na konci případně služebnictvo.

Soupis z roku 1786 v mé práci chybí z důvodu absence dokumentů pro Kouřimský kraj a je uveden jen pro přehled.

¹³² NA, f. JK, inv. č. 2264, k. 996, fassní formuláře svázané do knihy, č. zápisu: 105., 137., 138. a 139.

¹³³ Pražští Židé byli samotní sepsáni už v roce 1711 před velkým morem, kdy z 11 000 osob zůstalo v Praze naživu jen 7 000.

¹³⁴ Více se soupisům, hlavně pro léta 1792-1794, věnuje práce EBELOVÁ (et al.), *Etnografický atlas...*, s. 47 ad.

1724 – První centrální soupis Židů

Vyhotovení tohoto soupisu řídila Židovská komise prostřednictvím krajských úřadů. V soupisu kolísá jednotnost zapsaných údajů a nelze se na některé přesnější údaje spoléhat. Jedná se především o již ženaté či vdané potomky rozvětvených rodin, kdy dochází k nejasnostem, kde byli započítáni či do které užší rodiny patřily. Další komplikací jsou rodiny s uvedením prvního a dalšího manželství, přináší nám stejné problémy se započítáním potomků. Jednou z komplikací, kterou tento soupis přináší, je absence zápisu Libně z roku 1724, máme jej až z roku 1768.¹³⁵ Ze souhrnu povolání vyplývá, že si jeho sepisovatelé dali více záležet s ženami, protože se vyskytuje širší záběr povolání a to i čistě ženských – krajkářka, porodní bába, kuchařka, švadlena, opatrovnice dětí či dohazovačka.¹³⁶

Soupis má strukturu: 0. počet žid. rodin, které se roku 1618 již v obci nacházely 1. počet žid. rodin, které se od roku 1618 v obci usadily, a to od kterého roku, zda s císařským povolením 2. počet manželských párů, rok usazení, zda s císařským povolením 3. počet jejich dětí – pohlaví, stav mužských potomků (věk není stanoven v kolonce, ale je vyplněn) 4. sloužící podle pohlaví 5. živnost nebo řemeslo. Za tabulkami: počet synagog a škol, zda s císařským povolením.¹³⁷

1780 – soupis pro kontribuci

Období osmdesátých let 18. století bylo časem převratných změn nejen v židovské společnosti díky reformám rakouského císaře Josefa II. Po zrušení židovské komise dvorským dekretem z 31. prosince 1781 byly její pravomoci a agenda přeneseny na české zemské gubernium.¹³⁸

Tento soupis však vznikl na úřadu Zemského židovstva pro návrh kontribuce z roku 1780. Byli zde uvedeni jak poplatníci, tak chudí a zaměstnanci obce, kteří kontribuci neplatili. Formulář má čtyři kolonky – jméno živitele rodiny, rodinný stav a případný počet dětí, výše kontribuce a poznámka, kde je především u neplátců uvedeno povolání. Částka se celkově sčítá po abecedně řazených obcích do kraje.¹³⁹

¹³⁵ Více viz níže.

¹³⁶ NA, f. HBS, sign. S IX., k. 3, sl. 18 a 19.

¹³⁷ Celkově, ale nikoliv edičně, byl soupis zpracován v KESTENBERG-GLADSTEIN, *Wirtschaftsgeschichte...*, s. 101-134. Soupis viz foto v příloze.

¹³⁸ KŘEPELKOVÁ, *Židovská komise...*, s. 10.

¹³⁹ ŽMA, f. Landesjudenschaft, k. 29, N. 38.

1783 – soupis, edice

Následující sčítání venkovských Židů bylo provedeno roku 1783 českým guberniem prostřednictvím krajských úřadů a vrchnostenských úředníků za účelem přesného určení daňových výběrů. Soupis zpracovávali vrchnostenští úředníci podle jednotného vzoru vydaného českým guberniem. Celý byl soupis kouřimského kraje dodán guberniu v červenci 1783. V Kolíně se na soupisu zřejmě podílela i židovská samospráva.¹⁴⁰ Soupis pro Kolín-město se odchyluje od předepsaných rubrik, protože nebyl vytištěn vzorový formulář a pro edici byl upraven jednotně. Údaje z rubriky *Hat Kinder Männlich oder Weiblich* byly přiřazeny k rodinnému stavu, v případech, kdy nebyla vyplněna, byla přepsána *ohne Kinder*, mohlo však také jít o opomenutí úředníka.¹⁴¹ Židé v Kolíně byli zapsáni podle popisných čísel, nejprve ti, co platili daně a žili ve městě, poté žijící na zámku a zvláště byli zapsáni Židé, kteří z různých důvodů neplatili žádnou daň (chudí, nemocní či staří, učitel normální školy, přísežný písař, školník, sluha židovských starších). Tento soupis umožňuje šíři svých informací zpracování souhrnu obyvatel v domech a odváděných daní.¹⁴² Neplatí to však pro všechny obce, např. v Libni jsou pouze rozlišeny rodiny, bezdětné páry a svobodní muži. Úplně zde chybí vdovy. Takže jsou zde zahrnuti jen familianti a svobodní muži bez familiantského čísla.

Soupis má strukturu: 1. jméno familianta 2. číslo domu (speciálně v Kolíně) 3. stav (svobodný, ženatý či vdovec) a počet dětí 4. živnost 5. výše odváděné daně.¹⁴³

1784 – soupis

Tento soupis ukazuje na sociální poměry v českých zemích, neboť uvádí nikoliv poplatníky, ale právě nejslabší sociální vrstvy Židů v Čechách, vdovy, vdovce, sirotky a chudé rodiny, které daň neplatí. Pro Kouřimský kraj se ale bohužel soupis nedochoval, pouze sumář a v literatuře je souhrnně zpracována část libeňská.¹⁴⁴

1786 – soupis

Pro Kouřimský kraj se nedochoval ani původní fascikl v SOKA Kolín. Není v NA zařazen ve fondu Židovské soupisy, ale v Českém guberniu a jeho části jsou také ve fondu

¹⁴⁰ Na podpisové části složky jsou podepsáni jako komisaři primátor židovské obce a dva její starší. MAŘÍKOVÁ, *Soupis...*, v tisku.

¹⁴¹ MAŘÍKOVÁ, *Soupis...*, v tisku.

¹⁴² I když s určitou odchylkou, vykázané částky mohly být chybné, protože jinak by tři osoby platily třetinu celkové částky!

¹⁴³ MAŘÍKOVÁ, *Soupis...*, v tisku.

¹⁴⁴ ŽMA, f. Landejudenschaft, k. 48 a NOSEK, *Die jüdische Kultusgemeinde...*, s.115.

Landesjudenschaft v ŽMA, takže je značně roztroušen a zatím nebyl v literatuře zvlášť reflektován.

1793 – soupis, edice

Hlavním cílem, pro který byl soupis proveden, bylo sledování a kontrola dodržování familiantského zákona z roku 1726. Je to tedy jistý signál, že nebylo zcela upuštěno od diskriminační politiky rakouské monarchie. Soupis vznikl na základě nařízení gubernia ze 4. ledna 1793.¹⁴⁵ Další opatření z 10. února 1793 vyžadovalo uvedení rodinného stavu synů. Tento soupis již odpovídá poněmčenému přejmenování Židů po nařízení z roku 1787. Soupis byl vyhotoven k 30. lednu vrchním správcem na zámku Friedrichem Schmidtem a 31. ledna 1793 ostatní části města vyhotoveny purkmistrem Josefem Eckhem a sekretářem Antonínem Kratochvílem.

Je zajímavé, že Židé poměrně rychle využili možnosti a v této době již čtyři rodiny bydlely přímo ve městě a další na Pražském předměstí. Co se týká bytových podmínek, jednalo se hlavně o osídlení jednoho domu více rodinami (Teilhaus) nebo o místo spojené se školou či synagogou (Schulstelle), jiní bydleli jako nájemci hospodářských provozoven ve vlastním (vinopalny).¹⁴⁶ Soupis tak velmi přesně dokumentuje bytové podmínky Židů v Kolíně. Dále jsou zde zachyceny rodiny (u mužů pouze stav, ale důsledně i vdovectví, proto lze dopočítat manželky) a živnosti. Chybí zde výše odváděné daně. V libeňském soupisu jsou zvlášť uvedeni tzv. Solaristen – lidé zaměstnaní obcí (sedm osob včetně vinopalníka), dále také chudé rodiny vdov a cizí řemeslníci a služebnictvo.

Soupis má strukturu: 1. název panství 2. název obce 3. jméno familianta, manželky a dětí (stav u mužských potomků, případně jejich manželka a děti) 4. vdovy a osoby svobodné, sloužící (a jejich děti, včetně stavu) 5. náleží pod ochranu do panství 6. majetek a sedadlo v synagoze¹⁴⁷ 7. živnost.

Navíc byly uvedeny další údaje – popisné číslo domu a rozdělení podle čtvrtí (Kolín). Sami úředníci někdy špatně přečetli názvy rubrik a tak došlo ke změně významu (proto u bodu 6. původně majetek či ve vlastnictví – jinde název profese a vlastní majetek). Lokální označení „*in der Kristen Stadt*“¹⁴⁸ znamená, že Židé se v Kolíně již přesunovali do „křesťanského“ města, mimo židovskou ulici. Pouze familiant Josef Dub, nájemce lihovaru, který bydlel v domě č. 9, je v předchozím soupisu uváděn s bydlištěm v městě, bez

¹⁴⁵ Viz JIŘINEC (et al.), *Soupis...*, pozn. č. 18, s. 213.

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 15.

¹⁴⁷ Vzniklo chybou při opisování původního vzorového formuláře.

¹⁴⁸ Viz JIŘINEC (et al.), *Soupis...*, s. 8.

přesnějšího určení, možná na zámku, „*Verzeichniß deren, welche in der Stadt wohnen, aber ihre Contribution direkt dem Kreiseinnehmer des Kaurzimer Kreises abführen.*“¹⁴⁹

1798 – židovské přiznání majetku

Důležitým soupisem je přiznání židovského majetku z roku 1798. Podklady soupisu jsou zpracovány v přehledném seznamu, kde se odkazuje na nařízení krajského úřadu č. 2837 k provedení tohoto soupisu z 9. června 1798. Poté bylo provedeno na jednotlivé listy s tištěným formulářem pro jednotlivé kraje podle jednotlivých osob, připsán je Kouřimský kraj a pořadové číslo (asi domu, protože se často vícekrát opakuje). Na každém listu je datum a podpis přiznávající osoby, někdy včetně nevydělavající manželky (ale je natolik paleograficky stereotypní, že se nejspíš jedná o podpis zapisovatele). Některé osoby přiznaly pouze celkovou výši majetku (zřejmě majitelé domů), jiní obživu a roční či měsíční výnos, někdy včetně dospělých dětí. V soupisu jsou uvedeny i vdovy a vydělávající mládež. Číselný rozsah listů je 1-48 a 111 z celkového počtu 251. Na některých listech je totiž napsáno víc osob (obvykle manžel a manželka, vdova a její děti). Snad u většiny osob je jasný manželský stav, buď je výslovně uvedeno "svobodný" či "vdova/vdovec" nebo je jmenována manželka. Uvedeni jsou i žebráci, kteří přiznali příjem. Je tu však problém s údaji, protože se číselné hodnoty majetku a příjmů v seznamu liší od údajů z jednotlivých listů. Navíc je povolání uvedeno u většiny osob obojího pohlaví a dále je uveden příjem nebo hodnota majetku. Přehled je ale stručnější, údaje o obživě jsou zjednodušeny a bez poznámek. Samotný přehled není zakončen datací ani průběžnými nebo závěrečnými součty. Je proto možné, že nebyl použit.

Pravděpodobně přiznání posloužilo k rozdělení kontribuce a daně z majetku. Návaznost na platbu daní není žádná a k soupisu Libně není ani doklad o provedení téhož v dalších obcích, ač je výslovně uváděno u každé osoby místo pobytu Libeň a zařazení do Kouřimského kraje.¹⁵⁰

1799,1811 – souhrnné soupisy

Poslední dva centrální soupisy Židů vznikly opět kvůli daňovým záležitostem. Těmito soupisy se souhrnně zatím nikdo nezabýval. Jedná se o souhrnné zápisy, které po obsahové stránce příliš nevyprávějí (kromě jmen familiantů a rok udělení inkolátu – jako rodopisný

¹⁴⁹ MARÍKOVÁ, *Soupis...*, v tisku.

¹⁵⁰ AMP, f. Panství Libeň, inv. č. 769, k. 490 a inv. č. 772, k. 493.

pramen).¹⁵¹ V soupisu z roku 1799 jsou zachyceni jen venkovští Židé, soupis z 1811 eviduje i Židy v Praze.

Nemají pouze podobu soupisových archů, ale knih pořízených svázáním fasciklů z hlášení z jednotlivých panství a obcí. Vyhotoveny byly k 6. červenci 1799 a 22. červnu 1811 ve Státní účtárně, do knih se připisovali familianti dále až do roku 1836.¹⁵²

Soupisy mají strukturu: 1. název panství 2. jméno a příjmení familianta 3. název obce, kde bydlí 4. rok obdržení povolení k sňatku 5. počet židovských rodin 6. poznámky.

¹⁵¹ KŘEPELKOVÁ, *Soupisy...*, s. 15.

¹⁵² NA, f. HBS, sign. S XV, k. 26, 1 kniha a sign. S XVII, k. 31, 1 kniha.

VI – LEGISLATIVNÍ VÝVOJ: Správa židovské obce, daně, legislativa

Policejní řády, samospráva židovské obce a kolínští rabíni

Kolínská židovská obec v královském městě patřila přímo pod císařské, tedy kamerální statky z titulu vlastníka panství. Proto byla její samospráva více pod dohledem komory a byla jí věnována větší pozornost než ostatním obcím.

Přestože dokumenty o jednání o židovském policejním řádu existují již k roku 1669 pro Kouřimský kraj, na Moravě tato jednání probíhala již od roku 1651 a první organizační řád byl ustanoven v Mikulově podle sbírky starých statut (Šaj Takkanot) pro celou Moravu.¹⁵³ Na začátku 18. století šlo o změny v jednotlivých obcích, nikoliv nový řád pro celou zemi. V kolínské obci se mezi prvními ustanovila pevná schválená pravidla samosprávy. Reforma židovské správy v Kolíně prostřednictvím nového organizačního řádu (Jüdische Pollizey Ordnung) začala být projednávána roku 1702.¹⁵⁴ Šlo o nové stanovení vnitřní správy obce, tzn. volba židovských starších, její potvrzování komorou, rozdělení obyvatelstva do tří tříd podle odváděné daně, kterým mělo náležet aktivní i pasivní volební právo a specifikace postavení a práv školního zváče. Velký spor se rozhořel ohledně dvou koncepcí řádu významných kolínských činitelů, primátora Izáka Sacerdota a staršího Michala Rubína. Kolem obou se utvořily skupinky podporovatelů, kteří se vzájemně obviňovali z přestupků. Česká komora proto stanovila tříčlennou komisi, která ji měla informovat o situaci. Roku 1708 bylo ukončeno jednání české komory s kolínským magistrátem a kolínskou židovskou obcí o řádu.¹⁵⁵ Tím, že byl řád ustanoven na základě jednání se státním úřadem a nikoliv schválen jen samotnou obcí, byla vlastně narušena staletá autonomie židovských obcí.¹⁵⁶ Ve správě obce pak působilo devět osob: primátor, čtyři představení (Gemeindeälteste) a čtyři starší (Älteste, někdy označováni jako "senát"),¹⁵⁷ dva přísežní písaři jež byli zároveň sluhové ve škole,¹⁵⁸ pokladník neboli správce úvěrové pokladny (Kassirer),¹⁵⁹ dále představení

¹⁵³ LIPSCHER, *Zwischen Kaiser...*, s. 131.

¹⁵⁴ tamtéž, s. 131 a PETR, *Sborník...*, s. 25.

¹⁵⁵ Podle titulku nového návrhu policejního řádu z roku 1740 byla finální podoba schválena až roku 1714. Viz NA, f. SM, sign. K 44/9.

¹⁵⁶ LIPSCHER, *Zwischen Kaiser...*, s. 132.

¹⁵⁷ JAKOBOVITZ, *Jüdisches Gemeindeleben...*, s. 294.

¹⁵⁸ Úředníky obce shrnuje tabulka č. 1 v textové příloze. Jména a data působení osob bez poznámky jsou převzata z práce PETR, (et al.), *Sborník...*, s. 24-35.

synagogy, jež se starali o chudé a cizí Židy, kteří se do Kolína často dostávali. Předsedající se každý měsíc měnil, od toho pochází jeho pojmenování – Monatshalter. Knihy ze zasedání starších jsou označovány jako Monatshalterbuch.¹⁶⁰ Primátor zastával čestné funkce, byl např. vrchním pokladníkem, a neměl větší váhu poradního hlasu, pokud nebyl zároveň i Monatshalterem. V případě nepřítomnosti představených a starších je zastoupili školní otcové (Schulväter).¹⁶¹

Obchodník s vínem Nisan Beneš (později Natan Schidlow, 1727-1805)¹⁶² byl přísežným písařem spolu s Mosesem Flommerscheinem (kolem 1798) a židovským přisedícím (soudcem), o jednom z jeho rozsudků ohledně dvoru a sklepů se dozvídáme více.¹⁶³ Zajímavá byla skutečnost, že vzhledem k tomu, že byl kolínský magistrát první instancí pro tento právní případ, byl rozsudek zanesen do pozemkových knih. Tehdejší státní úředníci byli nejradši, když si Židé své vnitřní spory řešili v rámci vlastní jurisdikce a nezatěžovali s nimi magistrát ani další instituce. Časté byly také konflikty z důvodu propojení úředních služeb a soukromých zájmů. Rychtáři ani starší neměli plat a tak provozovali po volbě dál i svou živnost. Někdy se k volbě nesešlo dost voličů a bylo nutné ji opakovat.

Rabín byl zároveň předsedou soudu (Bejt din), dva učenci jako přisedící (čestný úřad). První odvolací instancí tvořil vrchní rabín v Praze a druhou vrchní přisedící. Do roku 1784 rozhodoval rabín a jeho kolegium i civilněprávní procesy mezi členy obce a případně s cizími Židy. Díky obvyklé obchodní konkurenční zášti byla agenda těchto sporů značná. Po roce 1784 byly civilněprávní spory přiděleny vrchnostenské jurisdikci, kterou v Kolíně vykonával městský magistrát. Rabín byl volen na šest let a jeho plat činil pouhé čtyři zl. týdně, byl ale společně s ostatními služebníky obce osvobozen od obecních poplatků a kontribuce.¹⁶⁴ Rabínem byli v Kolíně v letech 1697-1718 Baruch Austerlitz, 1739-1745 až do své smrti v mladém věku Michl Juda (Jehuda ben Michael). Jeho následovník Juda Léb, syn Jechiela Michla Glogau, zde žil a pracoval jen roku 1746, kdy také zemřel. Po léta 1746-1781 zde působil Jakub Illový, syn Pinkase Illového z Uherského Brodu, jež byl velmi váženou

¹⁵⁹ Darlehenskasse, úvěrová pokladna, fungovala do konce 18. století, půjčovala chudším Židům na krátkodobé nízké úvěry. Posledním pokladníkem byl Juda Löw Saudek. Viz FEDER, *Dějiny Židů...*, in: Hugo GOLD, *Die Juden...*, s. 296.

¹⁶⁰ Viz níže.

¹⁶¹ Např. v roce 1768 během finančního vyšetřování, JAKOBOVITZ, *Jüdisches Gemeindeleben...*, s. 330.

¹⁶² Určitý zmatek v samosprávě způsobuje přejmenování Židů po dvorském dekretu Josefa II. roku 1787. O Nathanovi viz Rudolf ILLOVÝ, *Z rodinné historie*. In: Kalendář česko-židovský, 1930/31, č. 50, s. 39, viz matrika zemřelých, 16. 7. 1812, vdova po něm Sara Schidlow je označena jako vdova obchodníka s vínem. Nathan Schidlow je soupisu 1783 zaznamenán ještě jako Nisan Benesch, handlíř s vínem, platil 12 zl. kontribuci a bydlel v domě č. 48, v té době měli 4 děti. Jejich syn Jakob Schidlow byl obchodník a šenkýř vína, 1793 dostal svatební povolení, na které si vzal Annu, dceru Mosese Blocha z Tachova, žili v domě č. 48 a měli 10 dětí.

¹⁶³ Srov. tamtéž, s. 18-28.

osobností. Rabín Illový byl stejně jako otec velmi vzdělaný v talmudu a snažil se svoje postavení využívat v sociální sféře. Nejprve působil jako rabín 1744-1747 ve Slavkově na Moravě, poté byl až do své smrti roku 1781 kolínským a také vrchním rabínem Kouřimského kraje.¹⁶⁵ Becalel (Sachsel) Raudnitz byl v 60. letech v představenstvu pohřebního spolku Chevra Kadiša.¹⁶⁶ Dalším krajským rabínem byl 1780-1783 Lazar Rechnitz.¹⁶⁷ V letech 1782-1802 (někdy 1801) byl rabínem slavný židovský učenec Eleazar Kallir (Lazar Gallier) původem z Eisenstadtu¹⁶⁸ v Uhrách.¹⁶⁹

V roce 1740 vznikl z nařízení komory ze dne 21. ledna pro kolínského císařského rychtáře další návrh policejního řádu pro kolínské Židy. Měl být vytvořen dvanáctičlennou komisí Židů, po čtyřech bohatých, středních a nejchudších. Byl připraven a zaslán v protokolu této komise z 9. února 1740 a poté několikrát opravován. Poslední podoba byla přijata komorou až 28. května 1741. Policejní řád měl 92 článků. Šlo v něm mimo jiné o určování školních otců, řadu pravidel náboženského života, ale i stanovení výběru daní, pravidel obchodu a pokut při nedodržování pravidel.¹⁷⁰ Představení synagogy (neboli školní otcové, Schulväter) evidovali v obci držení sedadel v synagoze, k čemuž jim sloužily úřední knihy.¹⁷¹ Dále byli nápomocní lidem při tvorbě právních smluv, které pak přísežní písaři zapisovali do pamětních či gruntovních knih.¹⁷² Kromě toho vycházela z jejich váženého úřadu i funkce morální strážce v obci, která je definována v policejním řádu z roku 1741. Byli to v šedesátých letech Nisan Beneš a Abraham Raudnitz (resp. Abraham Sachsel) – s nimi měl rabín Illový nejvíce sporů, dokonce je označoval za úhlavní nepřátele. Primasem byl do roku 1768 Saudek Jakob, poté Abraham Raudnitz.¹⁷³ Dalšími úředníky židovské samosprávy byli pokladník Henech (+1762) a jeho bratr Josef Saudek, primátor do roku 1768 a aprobant (+1782).¹⁷⁴ Roku 1767 došlo ke sporu primase Saudka s rabínem Illovým poté, co nastal při bohoslužbě takový rozruch, že se všichni rozutekli. Rabín zůstal sám a musel se postarat o tóru. Primátor

¹⁶⁴ Především v pracích Rudolfa Illového a Rudolfa Federa.

¹⁶⁵ HAMÁČKOVÁ, *Starý židovský...*, s. 110.

¹⁶⁶ FEDER, *Kolínské židovské pohřební bratrstvo*. In: *Život a odkaz*, 1973, s. 73-74.

¹⁶⁷ Pro rok 1780 viz ŽMA, f. Landesjudenschaft, k. 29, N. 35 a v soupisu z roku 1783, viz MAŘÍKOVÁ, *Soupis...*, v tisku.

¹⁶⁸ Dnešní Kis-Márton (Železné Město) v Maďarsku. Viz J. OTTO, *Ottův slovník naučný. Illustrovaná encyklopedie obecných vědomostí*. Praha, 1888-1909, díl 7, s. 464.

¹⁶⁹ FEDER, *Dějiny Židů...*, in: Hugo GOLD, *Die Juden...*, s. 290.

¹⁷⁰ LIPSCHER, *Zwischen Kaiser...*, s. 235. a NA, f. SM, sign. K44/9.

¹⁷¹ Ty jsou často dochovaným pramenem, avšak hebrejsky, např. ŽMA, f. ŽNO Kolín, nesign. kniha Pinkas z 19. století.

¹⁷² Viz SOKA Kolín, f. ŽNO Kolín, sign. D1, celkem 20 knih.

¹⁷³ Rudolf ILLOVÝ, *Z rodinné historie*, s. 14 otisku a s. 31 viz: www.kramerius.cz 27.7.2006. Navíc autor citoval z jiddisch-deutsch originálu Monatshalterbuch, která se dochovala v ŽMA, f. ŽNO Kolín, nesign. kniha Pinkas.

¹⁷⁴ HAMÁČKOVÁ, *Starý židovský...*, s. 112-113 a JAKOBOVITZ, *Jüdisches Gemeindeleben...*, s. 326.

ho obvinil, že to rabín sám vyvolal a tím Illového urazil. Poté se 18. října 1767 konalo sezení představenstva, kde bylo rozhodnuto, že se urážky na adresu rabína promíjí, byl považován za „svatého muže“ a všemi ctěného učence s vysokou autoritou. Illový si např. dopisoval s významným pražským vrchním rabínem Ezechielem Landauem. Je zmiňován v řadě hebrejských právnických i talmudických děl, napsal soubor komentářů k talmudu.¹⁷⁵ Poměrně detailně se dozvídáme okolnosti žádosti o svatební povolení pro jeho syna rabína Illového Isachara Béra (Bernarda Illového) a Rézl (Růženy), dcery Saudka Marka Skutče z Kolína. Bernard se vyučil talmudu v nadačním domě Mojžíše Lahuty. O tomto domě ale bohužel nic více nevíme.¹⁷⁶ Roku 1768 tak musel Bernard Illový jako třetí syn Žida původem z Moravy žádat o nové familiantské číslo. S atestem z Kolína na guberniu neuspěl, to si vyžádalo ověření a teprve roku 1770 se mohla konat svatba. Pro její účely nechali rodiče obou snoubenců probourat zeď mezi domy Saudka Skutče a Abrahama Raudnitze.

Finanční aspekty samosprávy

Nedoplatkovou byrokracií kontribuce v Čechách vedlo Zemské židovstvo.¹⁷⁷ Účetní knihy kolínské obce, tzv. Monatshalterbuch se dochovaly jak v hebrejském originále,¹⁷⁸ tak ve formě německých opisů. Ty jsou sice roztroušené, ale přinášejí léta 1730-1754, 1753-1754, 1751-1776, 1779-1780 a 1776-1783. Jedná se hlavně o rozpočty obce a konkrétní řešení sporů, které měli v kompetenci židovští starší.¹⁷⁹ Určitě měli také vypomáhat Židům se zasíláním žádostí o slevu na dani, kterých je v ŽMA také celá řada. Např. roce 1770 řešili spor ohledně vodovodu.¹⁸⁰

Správa židovské obce v Libni

Správa židovské obce v Libni existovala už v 16. století.¹⁸¹ Přesnější informace z pramenů jsou ale až z 18. století.¹⁸² Obec byla menší a méně významná, proto byl počet zástupců židovské samosprávy menší. Židovská obec v Libni patřila Staroměstskému magistrátu a byla svěřena pod vrchnostenskou správu libeňského panství. Policejní řád pro

¹⁷⁵ Tamtéž, s. 16. Tento rukopis by měl být uložen v ŽMA.

¹⁷⁶ Syn Bernarda, jež se věnoval hlavně talmudickému učení (*1786) byl Jakub Léb Illový, obchodník a později také učenec. Jeho syn Bernard Illový byl donucen kvůli své podpoře revoluci 1848 (studoval ve Francii a byl politicky liberální) emigrovat do Ameriky, kde působil jako rabín. Tamtéž, s. 39-40.

¹⁷⁷ uložena v ŽMA, f. Landesjudenschaft.

¹⁷⁸ ŽMA, ŽNO Kolín, sign. 67025-6, nesign. kniha Pinkas.

¹⁷⁹ SOkA Kolín, f. ŽNO – 4 nesign. kartony.

¹⁸⁰ Tamtéž.

¹⁸¹ Josef POLÁK, *Židé v Libni...*, s. 62-67.

libeňskou obec vydal pražský magistrát v roce 1722, tedy o dost později než byl vydán pro kolínskou obec. Přitom na první židovský policejní řád pro Kouřimský kraj jsem narazila už pro rok 1669.¹⁸³ V novém řádu se ustanovuje především řešení civilních sporů a vedení evidence Židů, kterou dostal na starost správce panství. Dále to byl výběr daní, který spravovali židovští starší. Starší byli jmenováni hospodářskou administrací a pak dále pověřili tři pokladníky, kteří dostali na starost přímo správu a výběr daní a vedení účtů. Podle nařízení administrativní komise z roku 1762 bylo vedení účtů a výběr kontribuce spojeny do funkce jednoho pokladníka. Pokud byla zjištěna pochybení, byla na něj uvalena exekuce.¹⁸⁴ Vedením obce byl pověřován Monatshalter ze zástupců židovské samosprávy, primátora neměli. Šedesátých letech zde byli tři starší, tři přísedící a tři pokladníci. Tyto funkce zastávali 1768-1770 Abraham Löw, Lipman Kohn a Moyses Efroim jako starší, Beer Löwem (Berl Lewe), David (faktů) Kisch a Markus Löbl jako přísedící. Pokladníci byli Abraham Jechiel, Baruch Löbl a Feiwei Löwe. Podle soupisu z roku 1768 tu byli starší: Lipmann Sternberger, Abraham Izák a Lipman Sternberg.¹⁸⁵ V Libni je poměrně těžké zjišťování členů obecní samosprávy, neboť se nedochovalo mnoho dalších pramenů z 18. století. V roce 1783 zde byli obecní starší Jakob Mendl a Šimon Lipmann.

Na počátku roku 1783 libeňská obec podala stížnost na hospodářskou administraci pražskému magistrátu a po přezkoumání kouřimský krajský úřad zaslal protokol ze zasedání komise s výsledkem, že nejsou dodržována stanovená pravidla a se žádostí o nápravu. Jednalo se zejména o kontrolu výběru daní, Židé si je neoprávněně ponechávali a disponovali s nimi a zároveň představení obce neplatili daně řádně. Administraci se proto nařizovalo, aby nedoplatkovou agendu vedla ve zvláštních knihách a postupně vybrala chybějící kontribuci. Do úřadu pokladníka byli určeni jen dva, kteří museli navíc složit na úřadu kauci a židovské obci bylo přísně zakázáno jakkoliv disponovat s vybranou kontribucí. Ta byla shromažďována do okresního jmění a administrativní komise mohla kasu kontrolovat. Vedení nedoplatků bylo přikázáno v němčině a bylo součástí administrativy zemských deputovaných. Vydání do 50 zl. se povolovalo obci provádět bez zaúčtování, jak bylo již nařízením z 15. ledna 1778 povoleno. Ale to už byla poměrně vysoká částka, která odpovídala ročnímu výdělku chudších Židů v Libni. Dále se ukládaly administraci ke kontrole dosavadní protokoly o výběru.¹⁸⁶

¹⁸² Zástupci židovské obce jsou jmenováni v kontribučních seznamech. ŽMA, f. Landesjudenschaft. k. 27-29.

¹⁸³ NA, f. NM, sign. J7/70, k. 273.

¹⁸⁴ NOSEK, *Die jüdische Kultugemeinde...*, s. 116-117, HEJTMÁNEK, *Židé v Libni...*, s. 62.

¹⁸⁵ NA, f. HBS, složka soupisu z 1724, Libeň je z roku 1768.

¹⁸⁶ HEJTMÁNEK, *Židé v Libni...*, s. 63-65.

Daně

Daňové odvody židovské populace se vždy lišily od křesťanských. Zdanění Židů mělo jinou formu i výši než u křesťanů, protože „netrpěli“ s obcí. První doklady máme už ke středověku. V letech 1339-41 nebo 1346 měli kolínští Židé na příkaz královského hejtmána Petra z Rožmberka zaplatit královskou berni prostřednictvím pražského rabína.¹⁸⁷ Židovské daně se stabilizovaly okolo poloviny 16. století. Základ tvořila daň „za ochranu“ (Schutzgeld), která se platila přímo královské komoře. Výše daně byla pevná, zemský sněm pouze určil dobu (dva až čtyři roky) a termíny jejího výběru (sv. Bartoloměj – 24. srpna, sv. Jiljí – 1. září, sv. Mikuláš – 6. prosince, Vánoce). Daň rozkládala jednotlivým obcím pražská židovská samospráva, resp. vrchní zemský rabín a výběr v Čechách zajišťovalo direktorium. Snažili se rozložit platby více plošně, původně ji platili hlavně pražští židovští obchodníci, a tak byl na státní správu z místních židovských obcí trvale vyvíjen tlak, aby si dávky vybírala sama. Ochrannou daň fakticky platily jen bohatší rodiny v obcích. V Kolíně Židé do roku 1554 platili 32 zl. ročně, na sv. Jiří – 23. dubna a na sv. Havla – 16. října.¹⁸⁸ Obecně Židé platili ještě širokou škálu dalších místních dávek, docházelo tak ke dvojímu zdanění – majetková daň (Besitztsteuer), daň z artiklů obchodu – z prodaného piva, vlny, dobytku a koní, masa (Fleischkreuzer), obilí, krámského zboží (Konsumsteuer), daň z úroků (Zinssteuer) a domovní (Haussteuer).¹⁸⁹ Na Moravě jsou nejstarším pramenem k výběru daní příznávací berní listy moravských stavů, kde šlechtici přiznávali daně vybrané od svých ochranných Židů (Schutzjude¹⁹⁰ od roku 1583 ad.). Daně platili svobodní Židé, od 10 let 10-20 bílých grošů, manželský pár platil 1 ½ – 3 zl.¹⁹¹ Během třicetileté války byli nuceni zaplatit celou řadu mimořádných dávek, a to včetně příspěvků na zimní kvartýry, na nichž se jinak nepodíleli. Od konce 17. století vedlo vysoké daňové zatížení k trvalému zadlužení židovských obcí, které byly zpětně závislé na splátkách svých dlužníků – často i měst samotných (jako v Kolíně). Města zase při pokusech židovské obce o neplacení dávek zabavovala Židům rituální předměty, zatýkala starší či zamykala hřbitovy nebo synagogy.¹⁹²

¹⁸⁷ Vojtěch VANĚK, *K počátkům...*, s. 8-9.

¹⁸⁸ NA, f. NM, sign. J 7/12, výpis z necitovaného kolínského urbáře.

¹⁸⁹ SOkA Kolín, ŽNO Kolín, bez sign.

¹⁹⁰ Šlechta si na svá panství povolávala jednotlivé židovské rodiny za účelem podpory místního obchodu, prodeje vlastní (i manufakturní) produkce nebo aby jim pronajala některé své provozy, např. palírny a koželužny (do poloviny 17. století také mýta).

¹⁹¹ Pavel KOČMAN, *Die jüdische Besiedlung Mährens an der Wende des 16. und 17. Jahrhunderts nach den Steuererklärungen der mährischen Stände*. In: JB 2005/41, s. 163 an.

¹⁹² Václav PEŠÁK, *Židovská berně v Čechách r. 1527-1529*. In: RSDŽ 1935/7, s. 1-28; PĚKNÝ, *Historie...*, s. 279-284.

V 18. století platili Židé hlavně kontribuci podle tzv. vojenského roku. Přímé zdanění se týkalo takřka všeho co prodávali i provozovali, včetně příjmů pohřebního bratrstva a používání židovské lázně. Roku 1748 po odvolání vypovězení ze země uvalila na Židy Marie Terezie novou tzv. toleranční daň, za toleranci jejich přítomnosti a v prvním roce byla stanovena její výše na 300 tisíc zl. Toleranční daň se však nově oproti kontribuci rozepisovala i na nejchudší židovské obyvatele, což vedlo k jejich dalšímu zbídačení. Koncem 18. století bylo složení daňového zatížení následující – daň z majetku, daň z potravin a rodinné daně, čímž zahrnuje všechny dosavadní poplatky (daň z hlavy, ze jmění až do výše třetiny majetku, z košerovaného masa, ze sobotních svíček, z užívání luxusních předmětů, z rituálních institucí atd.). Celková výše zdanění Židů byla v Čechách a na Moravě vyšší než v ostatních zemích habsburské monarchie, k čemuž došlo v důsledku hospodářské výkonnosti českých židovských komunit a vůbec českých zemí.¹⁹³

Konkrétní hodnoty rozpisu kontribuční daně se můžeme dovědět z knih a spisů ve fondu Landesjudenschaft v ŽMA. Zde jsou uchovány jmenné seznamy a hebrejské podklady podle obcí ze všech krajů v knihách pro léta 1731 až 1780, včetně krajských sumářů.¹⁹⁴ Další součástí je také evidence nedoplatek podle krajů a obcí, která určitě tvořila podstatnou část byrokracie. Do roku 1748 činil daňový kontingent pro Čechy včetně Prahy 72 000 zl. Po zavedení toleranční daně se zvýšil na 216 500 zl. To znamená ztrojnásobení, oproti tomu byly daně křesťanskému obyvatelstvu v důsledku války pouze dvojnásobeny.¹⁹⁵ Částka byla mezi Prahu a venkov rozdělena na dva stejné díly. Podle finančních záznamů Zemského židovstva tvořila přímá kontribuce asi polovinu těchto částek.

V soupisech jsou uvedeni i ti, kdo kontribuci neplatili, většinou se jedná o úředníky či zaměstnance obce (rabín, přísežní písaři, klepáči, školmistři, učitelé normálních škol) a samozřejmě sociálně nejslabší – žebráci. Jednalo se zhruba o třetinu rodin. Je proto možné, že práce pro obci byla formou sociální instituce pro chudší, měli jistý základní příjem a daň z něj neplatili. Naproti tomu obecní zastupitelé nebyli honorováni a protože se zpravidla jednalo o nejbohatší obchodníky, tak také platili daně nejvyšší, např. kolínský primátor Saudek Jakob (viz výše). Výběrem daní se zabývali pokladníci a inspektoři jednotlivých obcí, určitý podíl měli i krajští deputovaní, kteří působili právě v Zemském židovstvu.

Pro Židy obchodující směrem do Prahy bylo nutné získat nejprve povolení k obchodu, k němuž se vázal poplatek 15 zl. ve prospěch pražských Židů v první polovině 18. století, jež

¹⁹³ PĚKNÝ, *Historie...*, s. 279-281.

¹⁹⁴ Sign. viz kap. o pramenech, podrobněji viz souhrnně KVAPIL, *Registratura...*, s. 203-207. V ŽMA je dispozici starý inventární seznam zpracovaný Bedřichem Mendlem a Bohumilem Kvapilem v roce 1927.

byl v 80. letech snížen na 10 zl. Ohledně zdržených plateb se vedla dlouhá sporná agenda mezi pražskou a libeňskou židovskou obcí.¹⁹⁶ I přes takto vysoké poplatky byli libeňští velmi aktivní na pražském židovském tandlmarktu.¹⁹⁷

Roku 1787 byla zavedena rodinná daň a spotřební přírážka jako nepřímá daň namísto daní podle tříd. To však postihlo především chudé Židy, např. v Čechách se cena hovězího masa na trhu zvedla o třetinu. Každý familiant ročně platil 5 zl. přímou daň.¹⁹⁸

Systemální patent z 3. srpna 1797 daňové záležitosti neobsahoval, návrh nebyl zpracován čas, pro daně byl vydán zvlášť pro Čechy 24. října dalšího roku. Mezi patentem českým, moravským a slezským byly charakteristické rozdíly. Základ kontribuce nyní tvořily dvě složky, daň majetková a ochranná. Majetkovou daň měli platit všichni, kdo vlastnili majetek (označeni jako "*Fatent*") v hodnotě 150 zl. Výška daně byla stanovena na 2 zl 30 kr. za každých 100 zl. majetku. Ochranná daň připadla na zbývající starší šestnácti let, jejichž obživa vyplývala především z řemesla, nájemní činnosti nebo ručních prací. Ta byla podle příjmových tříd v rozmezí 1 až 12 zl. ročně. Pro výběr obojí daně byl stanoven formulář, který se měl každé tři roky vyplňovat.¹⁹⁹ Tento způsob zřejmě přinesl spravedlivější rozdělení daňové zátěže, kterou dříve nesli spíš bohatí obchodníci.

¹⁹⁵ KESTENBERG, *Neuere Geschichte...*, s. 79.

¹⁹⁶ NOSEK, *Die jüdische Kultusgemeinde...*, s. 109.

¹⁹⁷ Tandlermarkt byl podstatě židovský trh, v Havelské ulici na Starém Městě pražském měli pronajaté sklepy a místa před krámy a prodávali přímo zde. Byl častým zdrojem sporů s křesťany. Viz PĚKNÝ, *Historie...*, s. 302.

¹⁹⁸ Tamtéž, s. 83.

¹⁹⁹ Tamtéž, s. 78-81, Ludwig SINGER, *Die Entstehung des Juden-Systemalpatentes von 1797*. In: RSDŽ 1935/7, s. 261-262.

VII – KOMPARACE VÝVOJE ŽIDOVSKÉ POPULACE:

Kolín a Libeň

V českých zemích v 18. století žili Židé v 36 procentech obcí, což bylo asi 840 míst. Tvořili zhruba 200 náboženských obcí.²⁰⁰ V rámci Kouřimského kraje se nacházelo jen několik větších židovských obcí. Jednalo se především o větší sídla, Kolín, Libeň, Brandýs nad Labem a Braník-Zlatníky. V těchto místech počet židovských rodin v první čtvrtině 18. století překročil deset.²⁰¹ Proto se pokusím komparovat konkrétnější údaje právě z obcí v Kolíně a Libni, které byly skutečně největší, počet rodin v 18. století zde přesáhl stovku a pravděpodobně zdejší Židé nejvýrazněji hospodářsky působili ve svém regionu. Strukturu vývoje dále doprovází socioprofesionální situace, tedy řemesla a živnosti židovských rodin.

Hlavními prameny pro excerpané údaje jsou Tereziánský katastr (1713 Libeň a 1718 Kolín),²⁰² soupisy židovských rodin z let 1724 (jen Kolín), 1783,²⁰³ 1793,²⁰⁴ přiznání majetku Židů z roku 1798 (jen Libeň)²⁰⁵ a kontribuční soupisy z let 1764 ad.²⁰⁶

Výsledky přehledně přinášejí tabulky č. 3 a 4 a grafy č.1-3 v příloze.

Vývoj populace

První soupis kolínských Židů je z roku 1596 od Jana Pachty z Rájova, kolínského hejtmána, kde jsou přímo vypsáni i s obživou a domem.²⁰⁷ Z Libně tak staré soupisy dochovány nejsou. Dalším soupisem byl Soupis poddaných podle víry v Čechách v roce 1651. Základní přehled forem zápisu židovské populace v soupisech 18. století je výše (viz kapitola V.). Obecně byli sloužící v jiné obci zapisováni jako osoby či rodiny příslušné do jiné obce a proto jsem je do konkrétních počtů nezahrnula. Údaje ze solního soupisu kvůli velké nepřesnosti nebyly použity. Zde bylo uvedeno k roku 1702 – 932 křesťanů a 190 Židů (počty jsou zcela jistě podhodnocené), pro Kouřimsko vychází 1,26 procent židovských obyvatel a celkem 613 Židů v Kouřimském kraji.²⁰⁸

²⁰⁰ LIPSCHER, *Zwischen Kaiser...*, s. 102-103.

²⁰¹ Počty rodin jsem získala ze své nepublikované seminární edice VĚCHETOVÁ, *Soupis Židů v Kouřimském kraji*. Praha 2008. K dispozici na katedře PVHAS FFUK.

²⁰² NA, f. TK, inv. č. 1504, N. 7, k. 462 a inv. č. 1491, N. 5, k. 458.

²⁰³ MAŘÍKOVÁ, *Soupis židovských...*, v tisku.

²⁰⁴ JÍŘINEC (et al.), *Soupis židovských...*, a NA, f. HBS sign. S XVI, inv. č. 96, k. 24.

²⁰⁵ AMP, f. Panství Libeň, sign. C 1/1, k. 490, sign. C/3, k. 493.

²⁰⁶ ŽMA, f. Landesjuden schaft, k. 26-29.

²⁰⁷ Srov. edice soupisu VĚCHETOVÁ, *Židovská obec...*, nepublikovaná bakalářská práce, textová příloha č. 1.

²⁰⁸ Viz MAUR, PÍŠOVÁ, *Sčítání...*, s. 62.

Celkový přehled vývoje židovské populace v obou obcích je naznačen v grafu č. 1 v příloze. První dochovaný a ucelený Židů soupis v 18. století jak Kolína tak Libně, představuje Tereziánský katastr. V roce 1713 žilo v Libni 286 Židů²⁰⁹ a v roce 1718 bylo v Kolíně zapsáno 789 osob, z nichž zde ale reálně žilo jen asi 670. Ostatní jsou sice zapsáni v soupisu, ale bez povolání a je uvedeno současné místo pobytu. Jako nekolínské jsou počítány i děti sloužící nebo studující jinde.²¹⁰

V roce 1722 se v Libni uvádí 135 rodin v 38 domech.²¹¹ V Kolíně v roce 1724 žilo 901 osob a tak tvořili z židovské populace v tehdejší Kouřimském kraji 45 procent!²¹² Z nich však 147 žilo či pracovalo jinde. Pro libeňskou obec se dochoval pouze přípis znějící: *"Den 18 Marty A[nn]o 1724. hat sich zu Lieben befunden Vermög den Hauptman einegebenen Lista in Zehen alte Familien, worauß von denselben Familien außgewagßten sein in Mann und Weib Bilder [69 škrť] 96 Werheürathen Köpff ohne Kinder und dienst Menschen. Und mit obrigkeitliche Consens; wohne daselbst von verschiedene Orthen 44. Partheyen. [ozn. pozn., která tam asi chybí] Ohne dieße oben bemelte alte Familien."* {zbytek pečeti}

Poté následuje dlouhé období, ze kterého se údaje nedochovaly či spíše nebyli židovští obyvatelé průběžně centrálně evidováni. V druhé polovině století se však uvádí v literatuře o Kolíně 300 rodin,²¹³ z toho 200 Židů platících kontribuci.²¹⁴

V roce 1768 byli sepsáni pouze Židé v Libni, podle soupisu zde žilo 396 židovských osob. Nebyly ale zahrnuty dívky, ani služebnictvo v rodinách. Soupis roku 1788 potvrdil hrabě Prokop Lažanský²¹⁵ a svazek byl zařazen k soupisu Židů na Kouřimsku z roku 1724.

Teprve v roce 1780 byl kontribuční seznam tak podrobný, že zachycoval poplatníka, jeho stav a počet dětí. V Kolíně žilo 963 osob, v Libni 103 rodin, z nichž 91 mělo děti a jeden svobodný muž. Pokud lze předpokládat, že děti tvořily polovinu populace, mohu říct, že zde bylo zhruba 400 židovských obyvatel.²¹⁶

²⁰⁹ HEJTMÁNEK, *Židé v Libni...*, s. 65 a NA, f. TK, inv. č. 1504, N. 7, k. 462. V soupisu nejsou napsáni Židé, kteří zde trvale nežijí.

²¹⁰ NA, f. TK, inv. č. 1491, N. 5, k. 458.

²¹¹ HEJTMÁNEK, *Židé v Libni...*, s. 81.

²¹² Přesněji: Kolín: 901 Židů, Kouřimsko: 2021, domácností zhruba: 550. Srov. VĚCHETOVÁ, *Soupis Židů a NA*, f. HBS, sign. IX, k. 3.

²¹³ Více než bylo familiantských čísel! Viz ILLOVÝ, *Z rodinné...*, s. 14. Familiantských čísel bylo jen 220.

²¹⁴ JAKOBOVITZ, *Jüdisches Gemeindeleben...*, s. 336.

²¹⁵ Prokop Lažanský (+1804), syn Karla Josefa Lažanského, byl v od roku 1784 dvorským soudcem, od roku 1792 prezidentem gubernia, viz OTTO, *Ottův...*, díl 5., s. 750 a viz NA, f. HBS, sign. IX, k. 3.

²¹⁶ ŽMA, f. Landejudenschaft, k. 29, N. 35 a 38.

V roce 1783 byl proveden další soupis, v němž je v Kolíně uvedeno 969 osob (166 rodin). V Libni byl opět uveden počet 103 rodin a z toho 12 bezdětných párů a jeden svobodný obchodník.²¹⁷

V roce 1784 byl Zemským židovstvem proveden soupis chudých rodin, vdov, vdovců a sirotků. V Libni žilo 61 takových osob, celkem 18 chudých rodin.²¹⁸ Z nedochovaného soupisu chudých v Kouřimském kraji máme jen souhrnný výsledek ze sumáře, žilo zde celkem 2528 chudých a dětí.²¹⁹

Podle žádosti o povolení sňatku z roku 1792 žilo v Libni 120 židovských rodin, přičemž počet povolených familiantských míst bylo maximálně 123.²²⁰ Zdá se tedy, že libeňští Židé v té době již začínali odcházet do Prahy a před možností získání konsensu dávali přednost kariéře. V roce 1793 bylo v Kolíně 1153 a v Libni 569 Židů. Na rodinu tak připadalo v Libni necelých pět osob. V Kolíně žilo už osm rodin mimo ghetto.²²¹ V roce 1801 už to bylo dokonce 15.²²²

Z majetkového přiznání libeňských Židů z roku 1798 lze určit pouze počet dospělých osob, vlastních částí domů, vydělávajících či starých a živených jen potomky, celkem jich zde žilo 326. Pro rok 1799 už lze pouze uvést počet povolených familiantských čísel, v Kolíně 219 a v Libni už 145.²²³

Populace Židů v Kolíně a Libni měla v 18. století, i přes legislativní omezování, jako v ostatních městech, stoupající charakter. Podle soupisů žilo v Kolíně roku 1718: 607 (bez dětí), 1724: 754, 1783: 969 a 1793: 1153 osob.²²⁴ Počet familiantských míst kolísal 1783: 226, 1793: 221,²²⁵ 1799: 219 a 1811: 220 familiantů.²²⁶ V Libni žilo roku 1713: 286 (bez dětí), 1768: 396 (bez dcer), 1783: 443 a 1793: 569 Židů.

Pokud budeme sledovat původ Židů, byl zachycen podrobně pouze v Tereziánském katastru. Zde je pečlivě uvedeno místo původu osob, pokud se lišilo od současného bydliště. Překvapivě výrazný počet kolínských Židů pocházel z Nového Bydžova (17) a pak

²¹⁷ Ještě poznámka k dětem, "bezdětný pár" může znamenat i to, že jsou již staří a děti jsou dospělé a žijí jinde. Není na to výslovně upozorňováno. Viz NA, f. HBS, inv. č. 45, k. 13.

²¹⁸ Podrobněji viz NOSEK, *Die jüdische Kultusgemeinde...*, s. 115.

²¹⁹ ŽMA, f. Landesjudenschaft, k. 48.

²²⁰ AMP, f. Panství Libeň, sign. D/3, inv. č. 782, k. 511.

²²¹ Obojí viz edice JIŘINEC (et al.), *Soupis židovských...* a NA, f. HBS, inv. č. 72, 73, k. 19.

²²² FEDER, *Z archivu židovské náboženské obce kolínské*. In: Věštník Klubu českých turistů 1931/8, č. 9-10, s. 123.

²²³ NA, f. HBS, sign. S XVI, k. 24, kniha č. 4.

²²⁴ Viz příloha, graf 1.

²²⁵ Sander ale uvádí chybně 224 familiantů, srov. SANDER, *Počty židů...*, s. 558 a JIŘINEC (et al.), *Soupis židovských...*, s. 77-78 a SOKA Kolín, f. MÚ Kolín, sign. A IX/22.

²²⁶ Sander uvádí opět špatně uvedený součet Židů v Kolíně-městě pro rok 1724: 921, správně v soupisu 901, ale včetně osob zde nežijících. Srov. SANDER, *Počty židů...*, a f. HBS, sign. S XVI, inv. č. 111, kniha č. 9.

pochopitelně z Prahy (11). Další byli z Mladé Boleslavi (5), Náchoda (6) a vzdáleného Polska (6). Jeden pocházel z Vídně a jeden z Würzburgu. Celkem pocházeli z 54 různých lokalit.²²⁷ Mezi místa, kam se stěhovali nebo kde sloužili či studovali, patřila samozřejmě Praha (13) a pak už častěji jen Německo (5).²²⁸ Celkem odcházeli na 25 jiných míst.

Židé libeňští měli na počátku 18. století výrazně pestřejší původ. Nejvíce bylo pochopitelně z Prahy (10), pak z Mladé Boleslavi (4) a dalších míst, ze zahraničí byli z Německa (tři města po jedné osobě – Bamberg, Siegenhofen a Lübeck), dva z Vídně, dva z Polska a dva z Uher. Celkově z 91 mužů pocházelo z Libně jen 23.

Hospodářská situace obyvatel

Velmi snadno lze porovnat ekonomický výkon obyvatel podle pramenů, které dokládají přiznaný výnos z živností nebo přímo výši placené kontribuce, nebo přiznání majetku.

Nejstarší doklady daňových plateb jsou z Kolína, zdejší Židé platili berni přímo králi (viz III. kapitola). Nejspíš se jednalo o dávku za ochranu, tzv. "Schutzgeld". Na dalším seznamu z roku 1570²²⁹ stojí pro libeňskou obec tři daňoví plátcí, pro Kolín žádní.²³⁰ Možná by se dalo říct, že tehdy jejich situace nebyla nijak dobrá, ale vzhledem k absenci silné kolínské obce má tento pramen zřejmě velmi omezenou výpovědní hodnotu. Kolínští už měli v té době poměrně důležité postavení, jak dokládá povolení k vyřízení pohledávek během vypovězení Židů v letech 1541-1564, které bylo uděleno jen Židům ze čtyř obcí, včetně Kolína. V soupisu kolínských Židů z roku 1596 je pouze uveden seznam poplatníků. V 17. století se mnoho o výběru daní nedozvíme, spíše o sporech, které provázely dění v obci. V Libni nejsou ani dochovány tak staré dokumenty, pokud nepočítáme gruntovní knihu z druhé poloviny 17. století. Pro sledované 18. století už o sociální situaci více napovídá celá řada soupisů. Jde o soupisy z tereziánského katastru z roku 1713 pro Libeň²³¹ a 1718 Kolín, každoroční materiály Zemského židovstva k výběru kontribuce (1731-1771, 1780), dva soupisy z let 1783 a 1793 a nakonec přiznávácí soupis majetku v Libni z roku 1798.

Podle soupisu z roku 1713 se zdá, že byla finanční situace libeňských Židů poměrně dobrá. Celková suma přiznaného zisku činila 6651 zl., přičemž průměrný zisk byl 75,5 zl. Celkem bylo živitelů 90,²³² z nichž 48 mělo příjmy nižší a 40 vyšší než byl průměr, dva

²²⁷ Většinou "Pohlen", jednou přímo "Zabele Polak aus Pohlen von Lisy gebürtig."

²²⁸ Označováno jako "Reich".

²²⁹ Nedochovaný.

²³⁰ BONDY, DVORSKÝ, *K historii Židů...*, s. 517-518, č. 728.

²³¹ Datováno autorem článku, viz NOSEK, *Die Jüdische Kultusgemeinde...*, s. 110.

²³² U jednoho muže a žebračky nebyl uveden, proto je nepočítám, stejně tak v dalších letech.

příjmy byly nulové. V první skupině byl nejnižší příjem 25 zl. (jedna osoba) a 26 zl. (tři osoby), zároveň nejvyšší 70 zl. (tři osoby), nejčastější 50 zl. (15 osob) a 60 zl. (10 osob).²³³ V druhé skupině byl nejvyšší příjem 500 zl. (vinopalník a obchodník Markus Schnurmacher), dále až 160 zl., 159 zl. a 156 zl. (po jednom). Nejnižší příjem činilo 78 zl. (tři osoby), průměrně Židé v této skupině přiznali 80 zl. (13 osob, asi třetina skupiny).²³⁴ V tomto katastru Židé také poznamenali výši nájmu, většinou kolem 2 zl. za rok. Daň neplatily jen tři uvedené ženy, dohazovačka, služka a žebračka. V soupisu však nejsou jmenováni téměř žádní zaměstnanci obce.²³⁵ Podle soupisu z roku 1713 se zdá, že byla finanční situace libeňských Židů poměrně dobrá.

Kolínští Židé přiznávali své zisky až v roce 1718. Celková suma byla 7381 zl., průměrný roční výnos ale činil pouze 58,6 zl. Bylo zapsáno 146 osob, z nichž 18 osob nevykázalo žádný příjem (nejen žebráci a vdovy, ale také zaměstnanci obce, jako obecní sluha či školmistři). Ze 128 osob mělo 95 osob příjem podprůměrný a 33 nadprůměrný. V první skupině byl nejnižší příjem 15 zl. (jeden) a nejvyšší 55 zl. (jeden krejčír), průměr byl 42 zl. Ve druhé skupině na tom byli nejhůře s 60 zl. (dva, handlíř a hausírer) a nejlépe s 300 zl. (dva Židé, koželuh a primátor živící se jako kramář), průměr mezi bohatšími byl 102 zl. Zdá se tedy, že finančně na tom byli kolínští hůře.

Materiály k výběru kontribuce se dochovaly ve fondu Židovské komise v ŽMA. V roce 1731 byl návrh kontribuce pro Čechy stanoven 30 000 zl., pro Kouřimský kraj byl stanoven 2913 zl. Kolínští měli vybrat sumu 964 zl. (33 procent) a libeňští měli platit 344 zl. (12 procent). Tyto částky se každý rok mírně zvyšovaly. Roku 1732 to bylo v Kolíně 1064 zl. a dále vždy o 100 zl. ročně víc.

V roce 1745 byl na žádost kolínských Židů proveden úřední odhad jejich nemovitostí. Celková hodnota 42 domů byla stanovena na 19 210 zl., tedy průměrně asi 460 zl. za dům. Většina měla i nájemníky.

Bohužel pro období od roku 1748, kdy museli Židé platit zvýšenou tzv. toleranční daň, se mnoho údajů nezachovalo, zvláště pokud se jedná o individuální soupisy, knihy pro výběr kontribuce poskytují jen celkové sumy a to až pro rok 1751. Roku 1751 byla kontribuce pro Čechy 110 500 zl., pro Kouřimský kraj z toho 8734 zl. Kolínští měli vybrat 2334 zl. (27 procent) a Libeňští pouze 396 zl. (4,5 procent).

²³³ NOSEK, *Die jüdische Kultusgemeinde...*, s. 113.

²³⁴ NOSEK, *Die üdische Kultusgemeinde...*, s. 114.

²³⁵ HEJTMÁNEK, *Libeň...*, s. 66 ad.

V roce 1758 byla kontribuce pro Čechy 113 250 zl., pro Kouřimsko 9528 zl. Dále byla už kontribuce v obci podrobnější, obec celkem 2661 zl. (28 procent), nejvíce měl platit primátor Saudek Jakob a to 251 zl. a např. nájemce vinopalny 55 zl. Libeňští měli platit 760 zl. (8 procent).

V roce 1764 byla stanovena kontribuce v Čechách na 124 750 zl., přičemž pro Kouřimský kraj činila 11 878 zl., z čehož měli 3790 přispět kolínští (32 procent) a 1700 zl. libeňští (14 procent) Židé. Soupis podle obcí byl proveden s dodatkem: "*Zu diese Summa kommen noch zuzuschlagen, welche also einen unter die Casus fortuitos einzuschaltenden Contributions enthalt dies Creyßiger Einnehmer in desem jährl[ich] pro zata eins jeden Monaths ex proprio anticipiren, und gleich ehr Hauptquota in die landes jüdische haupt Cassam abführen, nach Verlauf jeden Jahrs aber wiederum zurückbezahlter bekommen sind.*"²³⁶ Součástí daně tedy byla krejcarová přirážka a běžná kontribuce.

Ze seznamů z let 1764-1770 je možné vypočítat sociální strukturu na konci šedesátých let. Kontribuce pro Čechy byla v roce 1764 určena 124 750 zl., pro Kouřimský kraj činila 11 735 zl. Suma byla v Libni rozdělena mezi 121 poplatníků, jejichž celkový roční příspěvek činil 1026 zl. (8,5 procenta z kraje). Na jednu osobu tak vycházelo průměrně 8,4 zl. Ke skupině, jejíž podíl byl menší než průměr, patřilo 93 osob, čili téměř dvě třetiny. Nejnižší podíl na dani činil 2 zl. (dva poplatníci, 20 poplatníků dávalo 3 zl.). Druhá skupina s nadprůměrnou kontribucí čítala 28 osob, tedy pouze čtvrtinu poplatníků. Nejvyšší příspěvky činily 74 zl., 65 zl. a 62,5 zl. (každý od jedné osoby) a nejnižší v této skupině 10 zl. (čtyři osoby) a 9 zl. (tři osoby). Pět plátců této skupiny přispívalo dohromady 249,5 zl. (Abraham Löwe 74 zl., Lipman Kohn 65 zl., Moyses Efroyim 62,5 zl., Beer Löwe 24,5 zl. a Moyses Welemin 20,5 zl.), čili více než jednu čtvrtinu. Všichni jmenovaní byli, s výjimkou posledního, mezi židovským staršími libeňské obce.²³⁷ V Kolíně činila kontribuce v letech 1764 až 1768 už 3500 zl. (30 procent).²³⁸ Formulář speciálního zápisu, který byl určen jen Kolínu, obsahuje kolonky: "*Haben also an Contributionali*" a "*zu zahlen Allmosen Geldt*". Částka věnovaná na almužnu byla 78 zl. Kontribuci platilo 202 Židů, takže průměrně platili 17 zl. Nejvíce opět platil primátor Saudek Jakob 372 zl. Stejně podrobný rozpis je z roku 1767, tehdy stále platil nejvíce Saudek Jakob, 412 zl. a 2,5 zl. almužny.²³⁹

²³⁶ NA, f. HBK, inv. č. 87, k. 34.

²³⁷ NOSEK, *Die Jüdische Kultusgemeinde...*, s. 114.

²³⁸ Podle podrobného podkladu pro platbu v roce 1768 ale činí celková částka dvojnásobek, 7116 zl.

²³⁹ ŽMA, f. Landesjudenschaft, k. 27, N. 29. Soupis viz foto v příloze.

V roce 1771 byla kontribuce pro Kolín ve výši 3100 zl. Saudek Jakob platil 500 zl. kontribuce, z níž měl nárok na 32 zl. slevy. Libeňští platili 970 zl. Platby v Libni se tedy začaly snižovat. Samostatně je zde uveden jen Simel Wolf, který platil 270 zl.²⁴⁰

V roce 1780 byla navržena kontribuce v celkové výši pro všech 12 krajů 108 251 zl., pro Kouřimský kraj 9441 zl. V Kolíně se plánoval výběr 3380 zl. (36 procent)²⁴¹ a v Libni 700 zl. (7,5 procenta).²⁴² V Kolíně tedy kontribuci 157 mužů platilo a 66 platit nemuselo, průměrně platili 21,5 zl. Nejvíce opět platil Saudek Jakob, 620 zl. V Libni kontribuci platilo 69 mužů a neplatilo 35, nejvíce platil Becalel Läderer 145 zl.

Soupis z roku 1783 ukazuje kromě povolání i výši daně, takže výborně ilustruje sociální strukturu v obci. Kolínští Židé platili 3239 zl., stále ji platilo 157 mužů a 66 neplatilo, průměrně odváděli 20,5 zl. Největší částku stále platil Saudek Jakob. V tomto soupisu se dozvídáme, že obchodoval s koloniálním zbožím a s vlnou v zemi, platil 620 zl.²⁴³ V roce 1793 už nežil a jeho obchodování si rozdělili mezi sebou jeho vdova Rosaria, syn Markus a zeť Joachim Bemefeldt, kteří žili společně v jeho domě.²⁴⁴ V seznamu libeňském je uvedeno 104 živitelů rodin, z nichž daň 35 neplatilo,²⁴⁵ dohromady odváděli 703 zl. kontribuce. Průměr daně je 10 zl. na osobu. Ke skupině platících méně než průměr patřilo 86 osob včetně neplatících. Nejmenším příspěvkem v této slabší skupině byly 2 zl. (jedna osoba), pak 3 zl. (devět osob) a nejvíce 9 zl. a 8 zl. (po jednom). Ke skupině osob, kteří platili víc než průměr, patřilo jen 18 lidí, kteří platili nejvíce 145 zl., méně pak 60 zl. nebo 50 zl. (po jednom poplatníku). Nejvíce platil obchodník s vlnou Becalel Lederer.²⁴⁶

Z daňových dokladů jasně vyplývá, že zaměstnanci židovské obce kontribuci neplatili. Tedy např. rabín, učitelé, košerák, písaři, zpěváci, klepáči. Naopak primátor platil často nejvíce z celé obce. Navíc byli od placení osvobozeni nemocní, velmi staří a chudí.

Pro rok 1798 lze získat zajímavé srovnávací údaje pro Libeň z příznávacího majetkového soupisu Kouřimského kraje.²⁴⁷ V něm jsou zastoupeni všichni vydělávající či nemovitost vlastníci Židé, včetně vdov či mládeže ve službě, kteří uvádějí buď hodnotu

²⁴⁰ Tamtéž, podrobný soupis po osobách pouze pro Kolín. Celé Čechy jsou v ŽMA, f. Landesjudenschaft, k. 27, N. 30, celková suma kontribuce s krejcarovou přírážkou je však v Kouřimském kraji jen 985 zl., takže zápis v knize asi nebyl v pořádku.

²⁴¹ Konkrétně pouze nájemce šenku Josef Dub 30 zl. i se slevou o 3 zl.

²⁴² ŽMA, f. Landesjudenschaft, k. 29, N. 35 a 38. Pod číslem 38 jsou uloženy jmenné podklady, ale celková suma je pouze 464 zl. pro celou obec. Soupis viz foto v příloze.

²⁴³ "Saudek Jacob, Nr. 33, verheiratet, 4 Kinder, ein Kaufmann handelt mit Spezereiwaren kauft, im Lande und verkauft im Lande, dabei handelt er auch mit Wolle, 620 fl."

²⁴⁴ Soupis z roku 1793, NA, f. HBS, sign. S IX, inv. č. 72, 73, k. 19.

²⁴⁵ 23 osob mělo příjmy tak nízké, že neplatili daň vůbec a 12 osob bylo od placení osvobozeno z důvodu činnosti pro obec.

²⁴⁶ NOSEK, *Die Jüdische Kultusgemeinde...*, s. 115. a MAŘÍKOVÁ, *Soupis...*, v tisku.

svého majetku nebo týdenní (výjimečně) či roční výdělek a živnost. Týdenní plat byl zhruba od 1 zl. a roční výdělek se pohyboval v rozmezí od 3 zl. mladé služky k 224 zl. rabína Lazara Karpelese. Hodnota majetku byla od části domu č. 21 (s šesti rodinami) v hodnotě 35 zl. ševcovského učně s ročním výdělkem 100 zl. až k 5000 zl. majitele domu č. 5 Josepha Grätze, kde žila jen jedna rodina. Celkově ročně vydělalo 154 Židů v Libni 8402 zl., průměr činil 73 zl. Celkový přiznaný majetek libeňských Židů činil 29 068,5 zl., průměr pro 132 osob (rozpočítala jsem i manželské páry, protože byl majetek někdy uváděn i u žen, např. snoubenek) byl 220 zl. To není příliš mnoho, když vezmeme v úvahu, že v roce 1745 byla v Kolíně průměrná hodnota židovského domu 460 zl.

Po srovnání údajů z dokumentů se ukazuje, že libeňští Židé byli poměrně chudí. Na počátku století byly skupiny s podprůměrným a nadprůměrným ziskem téměř stejně velké. Rozdíl mezi oběma skupinami činilo jen osm rodin, které patřily k sociálně slabým. Od poloviny století se podíl osob s nízkými příjmy a tedy i daněmi výrazně zvýšil. Pod průměrem stálo 93 poplatníků, vůči kterým jen 23 bylo lépe situovaných. Na konci 18. století se jejich bída dále rozvinula. Ze 104 rodin bylo jen 69 schopno platit daně a 51 z nich platilo podprůměrně. Jen 18 osob překročilo průměr. Zbývajících 35 rodin bylo kvůli bídě osvobozeno od daní.²⁴⁸

Ale kolínští Židé na tom byli hůře už od počátku století. V roce 1718 platilo podprůměrně 95 a nadprůměrně 33 osob. Určitým způsobem je však průměr zkreslený, neboť se zde vždy vyskytoval nějaký obchodník, který platil až deset procent z celkové částky kontribuce, čímž sráží ve výpočtu většinu osob do podprůměru. V roce 1731 platili z celkové berně pro Kouřimský kraj kolínští 33 procent a libeňští Židé 13 procent. Tyto podíly v průběhu času dost kolísaly, nejvýše se dostali kolínští v roce 1780 na 36 procent a nejnižší na 27 v roce 1751. Libeňští naopak platili spíše méně, dokonce 4,5 procenta v roce 1751 oproti 14 procentům v roce 1764. Vývoj platby kontribuce ukazuje tabulka č. 3.²⁴⁹ I přes nedostatek pramenů z první poloviny 18. století jasně vidíme nepoměr mezi těmito dvěma obcemi. Kolínští v průměru platili dvojnásobnou kontribuci! To však nebylo dáno většími příjmy. Ty jsou shrnuty v tabulce č. 4.²⁵⁰ Je zřejmé, že kolínští Židé zdaleka nevydělávali tolik jako libeňští, průměr se lišil téměř o 20 zl. a největší příjem byl 500 zl. Bohužel nemáme srovnatelné přiznání majetku kolínských z konce 18. století.

²⁴⁷ AMP, f. Panství Libeň, sign. C 1/3, k. 493.

²⁴⁸ NOSEK, *Die jüdische Kultusgemeinde...*, s. 115.

²⁴⁹ Viz příloha.

²⁵⁰ Viz příloha.

Není zcela jasné, jakým způsobem rozdělovali deputovaní v Zemském židovstvu daňovou zátěž do obcí. Velkou část jejich agendy tvoří žádosti o slevu na dani. Navíc se neustále vedla evidence nedoplatků, z níž jasně vyplývá, že obce měly s výběrem kontribuce problémy a to určitě nejen díky poměrně častým zpronevěrám.

Obživa a řemesla

Hospodářsky se kolínská obec etablovala již v pozdním středověku, díky zvláštnímu postavení oproti nedaleké Kutné Hoře, kde měli Židé, tak jako v ostatních horních městech, trvalý pobyt zakázán. Kutnohorští konšelé neustále vedli spory se Židy i městskou správou z Kolína až do roku 1568, kdy lokální krize vyvrcholila císařským celozemským zákazem pobytu i obchodu v horních městech pro všechny Židy v českých zemích.²⁵¹ Velikost kolínské židovské obce bývá většinou vysvětlována jako důsledek tohoto zákazu pobytu. Roku 1620 vydal Ferdinand II. (1620-1637) koncesi pro Židy v Čechách na provoz obchodu a řemesel.²⁵² Za třicetileté války se po obchodní stránce českým, a potažmo i kolínským Židům dařilo hlavně díky zmíněnému privilegii Ferdinanda II. Další privilegium vydal v srpnu 1627, kdy především zvětšil okruh obchodu a řemesel (lehká řemesla, prodej obilí, mouky, hokynářství, nepovolil ale šenkování).²⁵³ Do provozu židovských živností zasáhl i generální cechovní patent z roku 1731, protože významně omezil působení starých cechů. Tradiční ochrana kvality zboží v ceších na straně židovských obchodníků chyběla, naopak absence pravidel umožňovala snadnější cenovou politiku a prodej zboží nižší kvality, které venkovskému obyvatelstvu postačovalo. Zejména se to projevovalo v obchodu s látkami, kde Židé výrazně početně převyšovali křesťany.²⁵⁴ Na Moravě je doloženo několik velkoobchodníků s látkami, kteří např. získávali zakázky na uniformy.²⁵⁵

Jejich hospodářské působení bylo velmi silně legislativně omezováno již od druhé poloviny 17. století. Byli prakticky vyloučeni ze zemědělské produkce zákazem vlastnictví půdy. V soupisech lze nalézt pouze drobné výjimky, např. že roku 1724 v Kolíně vlastnil obchodník s plátnem a kramář Šimon Katz z domu č. 27 ovocnou zahradu přes ulici. Specializovali se tedy hlavně na živnosti a řemesla v křesťanských ceších neorganizovaná, na zásobování surovinami, prodej hotového zboží běžné spotřeby, výrobu košer potravin pro

²⁵¹ BONDY, DVORSKÝ, *K historii...*, s. 500-504, č. 706 – 1568, dekret císaře Ferdinanda zakazující pobyt a obchod Židů v Kutné Hoře a ostatních horních městech.

²⁵² KLÍMOVÁ, *Soupis poddaných...*, s. 7.

²⁵³ PĚKNÝ, *Historie...*, s. 82-84; FEDER, *Dějiny Židů...*, in: Hugo GOLD, *Die Juden...*, s. 287.

²⁵⁴ LIPSCHER, *Zwischen Kaiser...*, s. 94.

²⁵⁵ Tamtéž, s. 96-99.

spoluvěrce a od 18. století na tzv. hauzírování, což byl výkup, opravy a prodej starších "krámů". Spektrum dalších živností bylo bohaté a dost specializované. Řada dalších pracovala v samosprávě či náboženské a školské správě obce. Co se týká řemesel, jejich náplň se u Židů poněkud lišila, nelze o nich mluvit ve stejném významu jako u křesťanů. Židé se často živili více způsoby obživy najednou, což bylo specifické hlavně v menších obcích. Jednoznačně je řemeslo vymezeno u tovaryšů nebo učedníků. Jejich existence napovídá, že výuční systém řemeslníků fungoval obdobně. Židé se v českých městech a malých obcích nespolečovali do cechů ani jiných profesních korporací a pravidla nebyla tak sešněrovaná, i když jich na jednom místě působilo víc. Přes obecnou absenci pramenů jsou zde zmínky, které naznačují, že jisté korporace mohly vznikat. V žádném archivu jsem nezaznamenala cechovní dokumenty, jako byly křesťanské cechovní knihy nebo artikuly. Existují pouze zmínky o mistrech a tovaryších v soupisech Židů (viz níže) a soubor stížné korespondence ke královské komoře a to především v 17. století.²⁵⁶ To však neplatilo pro Prahu, kde podle Jakobovitzky byly v 17. století židovské profesní korporace hudebníků, mýdlařů, nosičů světla/svíčkařů (Lichtzieher), kožešníků, ševců, sklenářů, punčochářů, soukeníků a cínařů a v 18. století navíc pekařů, ševců a krejčích.²⁵⁷ V Kolíně byl např. v roce 1779 zvolen obecním starším a zároveň vrchním inspektorem židovského krejčovského cechu David Izák.²⁵⁸

Toleranční patent však umožnil Židům chodit do učení ke křesťanským mistrům, ovšem možnost vyučení nebyla formulována jednoznačně a tak to přinášelo další komplikace. Židovští řemeslníci byli rozdělováni na mistry, pracující u zákazníků (Störer) a fušery.²⁵⁹

Velké množství osob se také živilo službou v jiných městech či pouze žebrotou.

Soupis Libně z roku 1768 se zdráhám zařadit do celkového přehledu, neboť se povolání dá pouze odhadnout podle jména 33 otců rodin. Jsou však mezi nimi jasně uvedeni členové židovské samosprávy a to dva židovští starší, pokladník, přisedící a krajský deputovaný čili člen Zemského židovstva.

Pro typologii obživy Židů v Kouřimském kraji jsem použila práci Ivany Ebelové,²⁶⁰ která vychází se soupisů z let 1792-4 a nejvíce se přibližuje rozdělení mnou uvedených soupisů. Jednotlivé obory jsou pochopitelně specifikovány podle těchto soupisů konkrétněji. Hlavním rozdílem je vyčlenění zdravotnictví a hygieny v rámci nevýrobních oborů. Oproti

²⁵⁶ NA, f. NM, s. J7/12 a f. SM, K 44/9.

²⁵⁷ Viz JAKOBOVITZ, *Die jüdische Zünfte in Prag*. In: RSDŽ 1936/8, s. 57-145.

²⁵⁸ Autor bohužel bez další citace, viz JAKOBOVITZ, *Jüdisches Gemeindeleben...*, s. 329, pozn. č. 60.

²⁵⁹ KESTENBERG, *Wirtschaftsgeschichte...*, s. 372-373.

²⁶⁰ EBELOVÁ (et al.), *Etnografický atlas...*, s. 61-63.

celému Kouřimskému kraji se jedná především o městské obyvatelstvo a jemu odpovídající sociální postavení a potřeby obyvatel. Ve městech bylo pochopitelně mnohem širší spektrum řemesel než v malých obcích, v těchto dvou největších v kraji bylo obyvatelstvo již velmi specializované.

S jinou typologií, spíše shrnující, přišel dříve Lipscher: 1. obchodníci, 2. nájemci, 3. řemeslníci, 4. služebnictvo.²⁶¹

1 Výrobní obory

- a) koželuzi
- b) vinopalníci
- c) drasláři
- d) oděvy, obuv, doplňky
- e) řezníci, košeráci, potraviny
- f) ostatní výrobní odvětví

2 Obchod

- a) trafikanti, tabák
- b) kovy
- c) potraviny, šenkýři, mlékaři
- d) látky, kůže, kožešiny, peří, obuv
- e) zvířata
- f) ostatní, neurčený prodej

3 Nevýrobní obory

- a) náboženství, školství
- b) židovské úřady, obecní samospráva
- c) finančníci
- d) hudebníci, hudební služby, herci
- e) zdravotnictví, hygiena
- f) čeledí, služebnictvo, učedníci nespécifikovaní
- g) chudina, žebráci, nemocní, staří
- h) neurčené

²⁶¹ LIPSCHER, *Zwischen Kaiser...*, s. 104-105. Ještě starší a to velmi odlišné rozdělení profesí zveřejnil Jaroslav PROKEŠ, *Soupis pražských Židů z roku 1729*. In: RSDŽ 1932/4, s. 308-342.

Výrobní obory

U všech výrobců lze předpokládat, že své produkty rovnou prodávali zákazníkům, především by to mělo platit u výrobců oděvů, kde se vlastně předpokládá výroba na objednávku. Výrobci luxusnějšího zboží, zejména ze vzácných kovů a granátů měli odbyt často mimo lokální trh. To ovšem platí jen pro Kolín, neboť v Libni nebyli. Ostatní zboží se vyrábělo pro místní spotřebu.

Výrobní obory zahajují koželuzi, drasláři a vinopalníci, kteří měli zpravidla své provozy v pronájmu od vrchnosti či města a tvořili sociálně nejsilnější skupinu židovských živnostníků. V Libni byl koželuh jen v roce 1713. Koželužnu v Kolíně vedle mostu přes Labe si najímal nejméně od roku 1718 Herschl Löbl, který přiznal nejvyšší roční zisk v židovské obci (300 zl.), měl tovaryše Abrahama a učně Zelitta z Holešova.²⁶² Od roku 1724 koželužnu vlastnilo město a byli zde dva nájemci a koželuh. Židovské obci byla prodána do emfyteutického nájmu 3. března 1780 na pálení (flusování) drasla a vydělávání kůže za 200 zl. hotově a 66 zl. ročního platu.²⁶³ Přitom zde však už v roce 1783 nebyl zapsán žádný koželuh a drasláři nebyli za celé století v Kolíně zapsáni vůbec žádní. O libeňských draslářích také neexistují záznamy. Roku 1794 se začalo o stavbě draslárny jednat.²⁶⁴ Mohlo to být dáno jednak nedostatkem zdrojů (málo dřeva) a také tím, že se jednalo spíš o venkovskou výrobu.

Nájemní palírna v Kolíně byla na zámku,²⁶⁵ do roku 1718 ji měl propachtovanou Jakub David, který ale začal pálenku prodávat (se ziskem 65 zl. ročně), a po něm mladý Berl, syn Israele a Pasl Elbogenových, se ziskem 52 zl. ročně.²⁶⁶ V roce 1724 ji měli Fegele ze Zásmuk s mužem Jakubem. Hodně kolínských Židů si najímalo také vinopalny v okolí – Zásmuky, Veltruby, Brandýs nad Orlicí, Nové Dvory, Škvorec, Třebice. V roce 1783 tu byli opět dva nájemci a nakonec v roce 1793 jeden nájemce palírny. Roku 1779 pronajal magistrát výrobu a čepování pálenky Židům Josefu Dubovi a Izraelu Bacharachovi (1783 Josef Dub – městský nájemce šenku a Enšl Elbogen, 1793 Israel Elbogen). V Libni byli v roce 1713 tři vinopalníci a v roce 1783 a 1793 pak jen jeden vinopalník. Vinopal neoprávněně prodával ředinu Barboře Sergrové, která ji nosila Židovi Gabrielovi. Šenkýř ji ale udal, že nosí pivní ředinu a navíc

²⁶² NA, f. TK, inv. č. 1491, N. 5, k. 458.

²⁶³ V soupisech 1783 ani 1793 jsem ale nenašla žádnou osobu, která by byla nájemcem potašárny nebo jejím zaměstnancem, pouze jircháře a handlíře s kůžemi. V 19. století už byla potašárna velkým podnikem.

²⁶⁴ AMP, f. Panství Libeň, sign. B/2-3, inv. č. 688, k. 410.

²⁶⁵ Kolínský zámek byl v té době již jen hospodářská budova určená pro správu místního panství. Byl postaven na vnější části západních městských hradeb husitským hejtmanem a knězem Bedřichem ze Strážnice na místě spáleného dominikánského kláštera roku 1437. Později byl užíván jako panovnická zástava a jako rezidence příliš nesloužil, do renesanční podoby byl přestaven Benediktem Rejtem pro Karla z Žerotína, viz Vladimír RIŠLINK, *K současnému stavu poznání architektonického vývoje kolínského zámku*. In: Lapis Refugii 2003/1, s. 2-9; OTTO, *Ottův...*, díl 27, s. 818-819.

²⁶⁶ NA, f. TK, inv. č. 1491, N. 5, k. 458.

si s ním a jeho ženou nadávali. Barbora jim za to rozbila okenní tabulky a byli všichni vyslýcháni. Ve sporu šlo o čest, ale také o finanční ztrátu na dani pro správce panství, ve třech protokolech je vyslýchal libeňský ředitel Jan Herzig.²⁶⁷

Velké množství Židů se živilo výrobou oděvů, obuvi a doplňků. V roce 1718 bylo v Kolíně 11 krejčích, dva záplatáři, punčochář a švec. V roce 1724 to bylo už 21 krejčích, dva krejčí spodků, dvě švadleny, dvě krajkářky (z nichž se jedna živila i lichvářstvím), knoflíkář a kramflečník, který byl i pucířem. V roce 1783 zde bylo 11 krejčích, čtyři střihači kalhot, rukavičkář a švec. Velké množství osob se živilo pentlářstvím, byl tu mistr, jeden pentlář a tovaryšů, z nichž se ale jen jeden se živil pouze výrobou pentlí. V roce 1793 zde byl krejčovský mistr, 17 krejčích s jedním tovaryšem, šest střihačů kalhot, dva ševci, jedna Židovka dělala ruční práce a 21 pentlářů a pět jejich tovaryšů. V Libni bylo v roce 1713 více ševců, celkem devět, oproti sedmi krejčím spolu se švadlenou a šňůrkařem. Naopak na konci století se složení výrazně změnilo ve prospěch doplňků, roku 1783 tu bylo 12 pentlářů, sedm krejčích a šest ševců, roce 1793 krejčích bylo sedm s jedním tovaryšem, krejčí kalhot, čtyři ševci a už 20 pentlářů s pěti tovaryši. V roce 1798 jich zde byli zapsáni včetně žen, byli dva krejčovští mistři, tři krejčí a pět tovaryšů, dva záplatáři a jeden švec se dvěma tovaryši. Nejčastější výrobní obor bylo v Libni pentlářství, pracovalo tu 27 pentlářů a 26 pentlářek, kteří měli tři tovaryše a dvě učnice, jednoho posla a čtyři pomocnice. Často žili pohromadě v jednom domě. Dále tu jeden zpracovával vlnu, jedna židovka navíjela hedvábí, jedna vyšívala hedvábím na pentle a dvě vyšívaly na venkově, jedna byla jehlářkou a jedna švadlenou. V libeňské panské dokumentaci se objevily od roku 1793 také doklady o manufaktuře na pentle. Toho roku v ní pracovalo šest mistrů, 60 tovaryšů a 20 pomocníků z ročním odbytem v hodnotě 12 000 zl.²⁶⁸ Další údaje máme i pro léta 1789 (není výslovně uvedeno, že se jedná o Židy), 1795-1799 a 1804.²⁶⁹ Zdá se, že tyto osoby byly většinou odjinud a proto do soupisů nebyli zdaleka všichni zahrnuti.

Další Židé byli producenty košer, tedy rituálně čistých potravin, mezi ně patří hlavně řezníci. Mezi křesťanskými a židovskými řezníky vznikalo zvláště v 17. století nejvíce sporů, zejména o dodávání masa pro vrchnostenskou spotřebu. Navíc byl počet řezníků židovských stanoven počtem povolení od vrchnosti. Židé nabízeli levné zadní hovězí, které nebylo považováno za košer. Na košerování masa, ale i další potravinovou výrobu dohlíželi košeráci. Ti měli často ještě další obživu, asi se jednalo o činnost, která by je neuživila. V Libni bylo už

²⁶⁷ AMP, f. Panství Libeň, sign. B 2/2, inv. č. 688, k. 409.

²⁶⁸ Viz foto v příloze.

²⁶⁹ AMP, f. Panství Libeň, sign. D/3, inv. č. 782, k. 511.

14 řezníků roku 1713, masem zásobovali i Židy ze Starého Města pražského. V roce 1783 jen pět, i přesto že byly stanoveny nové nižší poplatky pro obchodování ve Starém Městě. O deset let později jich bylo stále pět a jeden měl učně. V roce 1798 tu bylo devět řezníků a jeden košerák a také pivovarník Mojžíš Rosenstein. Ten dostal roku 1800 povolení na tříletý nájem vrchnostenského pivovaru za 140 zl. ročního pachtu.²⁷⁰ Povolení mu ale po mnoha sporech prodlouženo nebylo. Jedna židovka pekla a prodávala žemle. V Kolíně bylo roku 1718 pět řezníků, dva košeráci a dále také tři pekaři, v roce 1724 šest řezníků, dvě pekařky, mlékař a mlékařka, dva ze tří pekařů prodávali mouku a další byl šenkýřem. V roce 1783 zde pracovalo pět řezníků, košerák a pět pekařů, roce 1793 pět řezníků, z nichž měl jeden masnou stolicí (Fleischbank), košerák a čtyři pekaři.

Do zbývající skupiny výrobců se v Libni roku 1713 řadil klempíř a jeden sklenář, roku 1783 už klempíř, dva sklenáři, sedlář a hodinář, roku 1793 klenotník, dva sklenáři, hodinář a čalouník, roku 1798 jeden opravoval sedla a jeden byl faktorem v mýdlové fabrice. V Kolíně byli roku 1724 sklenář, knihvazač, hrstíř a čtyři pucíři (z nichž byl jeden kramflečnickem). V roce 1783 zde byl jen knihvazač a roku 1793 sklenář, knihvazač a dva čalouníci. Dále bylo v Kolíně speciální zpracování granátů, roku 1783 zde pracovali dva brusiči, čtyři vrtači a roku 1793 jeden granátník, tři brusiči, z nichž jeden ještě hauzíroval a druhý přepisoval tóru, dva vrtači a jeden odešel dělat brusičského tovaryše do Prahy. Nově se objevili i zlatníci a stříbrníci, jež tyto kovy zpracovávali na šperky (a možná rituální náčiní) a nejspíše je i sami prodávali do Prahy. Židé museli mít na zpracování drahých kovů povolení a jejich vývoz do zahraničí jim byl zcela zakázán. V Kolíně se zpracováním obou drahých kovů zabývalo více židovských řemeslníků, ale zmínky o udělení povolení se v soupisech neobjevují.²⁷¹ V roce 1783 tu byli tři zlatníci a 1793 dva zlatníci a dva stříbrníci.

Celkem se výrobním oborům v 18. století podle soupisů věnovalo 216 osob v Kolíně a 213 v Libni.

Obchod

Obchodem se na Kouřimsku zabývalo nejvíce Židů,²⁷² a proto se podíváme, zda to platí i pro tyto dvě obce. Kramáři, handlíři i hausírníci kombinovali v prodeji různé druhy zboží,

²⁷⁰ AMP, sign. B/2-3, inv. č. 688, k. 410.

²⁷¹ *Sammlung aller k. k. Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740 bis 1780 in einer chronologischen Ordnung und systematischen Verbindung, Bd. 1-8*, Wien, 1786-1787, Bd. 1. Tato povolení se nacházejí ve fondu Brandakten, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Wien. Dosud nebyla v literatuře zpracována. Děkuji docence Ebelové.

²⁷² např. podle zpracování soupisu 1724 ve všech krajích, viz KESTENBERG, *Wirtschaftsgeschichte...*, s. 129-130.

často i čtyři a více komodit. První skupinu tvoří obchod s tabákem a trafiky. V soupisech z první poloviny století byli zapsáni v roce 1724 jen dva trafikanti s pálenkou v Kolíně.²⁷³ Po odvolání vypovězení v polovině roku 1745 se ucházeli o koncesi na prodej tabáku v Kolíně i Židé a získali ji tři – Šalamoun Chajle, Enoch Saudek a Rafael Platten společně s křesťanem Václavem Häuslerem, který měl mít ve svém domě č. 20 na náměstí hlavní sklad a ostatní měli právo na dvě trafiky v židovské ulici a jednu ve městě.²⁷⁴ Potom byli v Kolíně v roce 1783 dva trafikanti s tabákem a roku 1793 čtyři trafikanti s tabákem byli tu zapsáni dva okresní skladníci tabáku, žijící ale v Rakovníku. V Libni byli jen roku 1793 zapsáni dva skladníci tabáku, tabák se zde zřejmě vůbec neprodával. Kolínští Židé měli v tomto ohledu výjimečné postavení, asi na základě zvláštního privilegia. Roku 1792 žádal libeňský Žid Bernard Sternberger, syn plzeňského skladníka tabáku Filipa Sternberga, o povolení sňatku s Cecilií, Židovkou z Libně. Je tedy vidět, že jednak byli Židé v Plzni, odkud byli vyhnáni roku 1504, už na konci 18. století a také tam probíhal obchod s tabákem.²⁷⁵

Další komoditou prodeje byly kovy, jak surové, tak zpracované anebo odpad. Roku 1724 byli v Kolíně tři kupci, kramář, handlíř a hausírník se železem. Zde je vidět také podrobnější rozdělení obchodníků na více sociálních vrstev, kupec byl zřejmě nejsilnější, hausírník se rekrutoval spíše z nižších sociálních skupin a jim také nabízel své, většinou již použité zboží. Roku 1783 se v Kolíně více specializovali, jeden handloval se starým železem, jeden se starou mědí, dva s železem, jeden s hřebíky a v roce 1793 handlovali tři s železem, dva se starým železem a jeden s nýty. V Libni roku 1798 prodávala staré železo jedna kramářka, jeden handlíř a tři hausírníci, z nichž jeden chodil po vsích i se starou mědí.

Velký objem obchodu pochopitelně tvořily potraviny a nápoje. Proto zde počítáme i šenkýře. Od počátku 18. století se snažili Židé proniknout do prodeje např. vlastní pálenky, vína a zdejšího piva, na jehož výrobě se začali podílet až v Libni od roku 1800 (viz výše). V Libni žilo v roce 1713 pět obchodníků s ovocem, jeden s kořením a jeden šrotěř, což bylo nahrubo stlučené obilí,²⁷⁶ v roce 1783 mléko prodávali tři obchodníci, v roce 1793 jeden Žid prodával víno, dva obilí a jeden mléko. V roce 1798 po jednom handlíři prodávali obilí, luštěniny, chleba a mouku, dva mléko a jeden Žid prodával přímo jídlo. V Kolíně v roce 1718 prodávali čtyři handlíři obilí a mouku, jeden ovoce a byli tu dva šenkýři, v roce 1724 prodával kupec lůj, hausírník koření, kramář olej a po jednom handlíři máslo, mléko, sušené ovoce

²⁷³ Tamtéž, kupodivu nemá v Kouřimském kraji ani jednoho, nejvíce má čtyři prodejce s tabákem v Prácheňském kraji.

²⁷⁴ FEDER, *Dějiny Židů...*, in: GOLD, *Die Juden...*, s. 287.

²⁷⁵ AMP, f. Panství Libeň, sign. D/3, inv. 782, k. 511.

²⁷⁶ OTTO, *Ottův...*, díl 24, s. 754.

a pálenku a byli tu šenkýři a dvě hostinské, z nichž jedna prodávala žemličky. V roce 1783 po dvou handlířích mléko a víno a dva šenkýři, v roce 1793 prodávalo potraviny (bez specifikování) šest handlířů a sedm dokonce mléko a byli tu dva hostinští.

Další podstatnou součástí obchodu byly látky, kůže, kožešiny a peří. Prodeje látek, zvláště luxusních a zahraničních, se týkalo velké množství legislativní regulace už v 17. století. Bohužel ze soupisů se nedá určit, odkud tyto produkty pocházely, zda z dálkového obchodu či je vykupovali od místních tkalců, možná je do města dovážel významný kolínský obchodník Jakob Saudek, žijící zde v druhé polovině 18. století. V Kolíně roku 1718 šest handlířů prodávalo plátno a sedm kůží, roku 1724 se živilo sedm kupců prodejem vlny, šest kůží, dva peřím a dva plátnem, mezi kramáři jeden prodával peří, tři plátno, jeden cvilink jeden mezulán²⁷⁷ a jeden hotové šaty. Pět handlířů prodávalo vlnu, šest kůží, sedm peří, deset plátno, tři mezulán, jeden cvilink, jeden cizí krajky, jeden hedvábí, jeden kožené spodky a jeden spodky vůbec a mezi hausírníky bylo 17 s plátnem, devět s mezulánem a pět s cvilinkem. V roce 1783 byl v Kolíně jeden kupec s vlnou (Jakob Saudek), tři handlíři s oděvy, pět se starými oděvy, dva s peřím, dva s plátnem, sedm se střížním zbožím, čtyři s vlnou, dva s flanelem, dva s kůží a hausírníci s peřím, dva s kůží a jeden s pentlemi a šňůrkami. V roce 1793 bylo v Kolíně sedm handlířů se starými oděvy, jeden s potřebami na šití, dva s peřím, dva s flanelem, tři s vlnou, jeden s hedvábím, deset s plátnem, čtyři se střížním zbožím, jeden s pentlemi a další specializovali na kůži, tři prodávali jirchářskou, jeden surovou, jeden vydělanou a dva kůži.

V Libni roku 1713 byl zapsán spolu s artiklem oděvního prodeje jen obchodník s obuví. Roku 1783 tu byli čtyři hausírníci s peřím, jeden obchodník s vlnou, jeden s kůží, jeden se střížním zbožím a čtyři s peřím, v roce 1793 jen dva hausírníci s kůží a jeden s peřím. V roce 1798 prodávali dva handlíři krajky a stužky, jeden staré oděvy, pět peří a tři kůže, hausírníci prodávali po pěti střížní zboží a peří a tři kůži. Jeden makléř zprostředkoval vlnu a peří do Prahy. Je vidět že odbyt pentlí z manufaktury a krejčovské výroby směřoval rovnou do Prahy, protože jejich prodejem se zde zabývalo minimum obchodníků.

Další obchodní artikl představovala zvířata – dobytek a hlavně koně. V roce 1718 v Kolíně byli dva koňští handlíři a dva s dobytkem, v roce 1724 už jen dva koňští. V roce 1783 tu byl už jen jeden. V Libni bylo v roce 1713 sedm obchodníků s dobytkem, v roce 1783

²⁷⁷ Cvilink, keprovaná bavlněná nebo lněná tkanina z hrubé příze, na líci se tkaním tvoří lesklé pravoúhlé obrazce, viz OTTO, *Ottův...*, díl 5, s. 803. Mezulán (it. Mezzolana), polovlna, bavlněná tkanina se čtyřníťovou keprovou vazbou, tamtéž, díl 17, s. 244.

jen jeden s koňmi, v roce 1793 jeden s dobyt看em a v roce 1798 dva handlovali s dobyt看em. Je otázkou, proč prodej zvířat tak poklesl.

Zbývající popsaný prodej byl velmi rozmanitý, v roce 1718 v Kolíně prodávali dva handlíři drobné zboží a jeden cajky, v roce 1724 tu byl kupec se šunty, kramář s koloniálním zbožím (tzv. spezerei) a jeden handlíř a pět hausírníků s krámy a tři šmejdiři. V roce 1783 prodávalo devět handlířů drobné zboží, stejný počet dokonce granáty, sedm koloniální zboží a jeden skleněné zboží a také kupec Jakob Saudek s koloniálním, v roce 1793 tu bylo 11 handlířů s krámy, sedm s koloniálním zbožím a osm s granáty. V Libni najdeme jiné zboží až roku 1783, kdy tři obchodovali s koloniálním zbožím, jeden s konopím a jeden s "*Inβlet*". Roku 1793 tu byl i knihkupec a roku 1798 jeden hauzíroval se starými knihami a handlovali tu jeden s palivovým dřevem a jeden s knihami.

Židé si pro nedostatek místa ve své ulici pronajímali od konce 18. století také krámy ve městě, např. Josef Veigert pronajal roku 1794 na náměstí v domě č. 8 ochrannému Židu Marku Saudkovi na 12 let krám, dvě světnice a sklep za výroční plat 200 zl.²⁷⁸

Nespecifikovaných obchodníků byla hodně. Zvláště to platí pro Libeň do počátku 90. let 18. století. V Kolíně bylo roku 1718 zapsáno 12 kramářů, v letech 1724 a 1783 měli všichni zboží popsáno a roku 1793 tu bylo 44 hausírníků bez určení zboží. V Libni to bylo ještě výraznější. V roce 1713 zde bylo 30 obchodníků a hlavně v roce 1783 mezi ně patřili libeňští "makléři". Zdá se, že se nespecifikovali ve svých zájmech, bylo jich zapsáno 14 a jejich funkce nebo činnost v obchodu není zcela jasná. V roce 1798 v Libni působil jeden a zprostředkoval různý prodej do Prahy. Podle Noska se jednalo o tzv. "Zubringern", kteří se živilí zprostředkováním obchodů na židovském tandlmarktu ve Starém Městě pražském.²⁷⁹ Jen u jednoho byl roku 1783 uveden obchodní artikl – koně. Zdá se, že poté asi proběhly nějaké sociální změny, protože za deset let již byli zapsáni jen dva makléři, jinak zde byl zapsán handlíř v Karlíně, pět v Praze a jeden libeňský hausírník.

Celkem se prodeji na Kouřimsku v 18. století věnovalo 337 osob v Kolíně a 182 v Libni.

Nevýrobní obory

Mezi nevýrobní obory patřilo vše zbývající, především školství, funkce v samosprávě, obecní služby, zdravotnictví a také chudina. Čím dál více obyvatel se živilo službou, sluhu měl rabín, inspektor, židovští starší a byli zde i svatební zřízenec, kolínští Židé sloužili v cizích městech i v zahraničí.

²⁷⁸ FEDER, *Dějiny Židů...*, in: GOLD, *Die Juden...*, s. 285.

²⁷⁹ NOSEK, *Die jüdische Kultusgemeinde...*, s. 111-112.

První skupinu nevýrobních povolání tvořili lidé věnující se náboženství a vzdělávání. Rabíni nejsou v soupisech vždy uvedeni, protože ochrannou ani majetkovou daň neplatili a živila je obec. Dají se však objevit v jiných pramenech či v literatuře. V Kolíně působil Baruch Austerlitz (1693-1718), Juda Michel/ Jehuda ben Michael (1739-1745), 1746 Juda Léč, poté Jakub Illový ze slavné rodiny Illových (1748-80), Lazar Rechnitz (1781) a významný židovský učenec Eleazar Kallir (1781-1802).²⁸⁰ Ke službám pohřebního bratrstva patřil v roce 1718 a 1793 hrobník.²⁸¹ Vzdělání se věnovali učitelé a soukromí instruktoři. Roku 1718 bylo v Kolíně sedm učitelů, roku 1724 jen dva a čtyři školmistři (neboli školní správci, jeden z nich byl i košerákem), přísežný školní zvac a synagogální zpěvák. V roce 1783 tu byl učitel v normální škole, dva soukromí učitelé dětí a dva se živili jako instruktoři v Praze, bylo tu sedm školmistrů, zpěvák, školní zvac a tři opisovači tóry. V roce 1793 učitel normální školy, sedm vychovatelů (a jeden z nich byl písařem, další čtyři byli pryč, jeden dokonce v Německu), dva školmistři, opisovač tóry (navíc brousil granáty), zpěvák a školní sluha. V Libni roku 1713 byl učitel, roku 1783 podrabín a tři školmistři a roku 1793 rabín, školní zpěvák, tři školmistři, kostelník a německý učitel ve škole. V roce 1798 zde žil rabín Lazar Karples společně v domě se správcem školy, školní zpěvák, tři školmistři a učitel německé školy a písař v jedné osobě. Školní otcové nebyli v soupisech uváděni vůbec, zřejmě se jednalo o nehonorovanou čestnou činnost, která z daňového hlediska nehrála roli.

O židovské úřady a samosprávu se starali v Kolíně primátoři Izák Sacerdot Chlumecký (1702-1710), Izák Jelínek (1714), Michl Rubín (1715-1727), Josef Sundl (Sandl) Löwe (1743-5), Jakob Saudek (1746), Josef Saudek (do 1768), Abraham Raudnitz (1768-1771), Abraham Sachsel, pak Löbl Herschel (1780) a Saudek Jakob (1783). K dispozici měli přísežného písaře Samuela Sanwila (1703), Löba Jakoba (1705-1721), Jehudu Löba (1715-1719).²⁸² V roce 1718 tu byl zapsán primátor, roku 1724 přísežný písař (a zároveň sluha ve škole), v roce 1783 už dva přísežní písaři a v roce 1793 dva písaři a jeden výběřčí daní neboli pokladník. V Libni tyto funkce zastávali 1768-1770 Abraham Löw, Lipman Kohn a Moyses Efroim jako starší, Beer Löwe, David Kisch a Markus Löbl jako přisedící. Pokladníci byli Abraham Jechiel, Baruch Löbl a Feiweil Löwe. Roku 1713 tu byl zapsán přísežný písař a zároveň synagogální zpěvák. Pak byl roku 1783 uveden přísežný písař a v roce 1798 byl písař i učitelem. Většina z nich zpravidla měla i civilní zdroj obživy, které jsou většinou

²⁸⁰ Viz tabulka č. 1 v příloze a kapitola VI.

²⁸¹ MARÍKOVÁ, *Soupis...*, v tisku.

²⁸² Více osob je uvedeno v příloze, tabulka 1.

v soupisech uvedeny také. Těžko se pak rozlišuje, ze které činnosti pramenil uvedený příjem či daně.

Finanční transakce byly v těchto větších komunitách také určitým zdrojem příjmu. V roce 1724 je zapsána v Kolíně lichvářka (která byla i krajkářkou), v roce 1793 žily dvě rodiny žily "z vlastních zdrojů". V Libni byli roku 1783 dva, kteří žili "in Condition" a platili 7 zl. daně. Roku 1793 tu žil jeden z vlastních zdrojů a roku 1798 opět dva "in Condition".

Veřejné obveselení zajišťovali v Kolíně v letech 1718 herec Abraham Pentlář, 1724 dva ladiči a roku 1793 basista.²⁸³ V Libni byli zapsáni jen roku 1713 hudebník a roku 1793 bavič (Spaßmacher).

Poměrně hodně osob se živilo bradýřstvím. Už na počátku 18. století vedli kolínští stížnosti na židovské holiče.²⁸⁴ V Kolíně bylo roku 1718 pět holičů a roku 1783 jen jeden. V Libni roku 1713 bylo pět holičů a pak až v letech 1793 tři a 1798 čtyři holiči. Ze zdravotníků jsou na počátku století zapsány tři porodní báby v roce 1713 v Libni a v roce 1724 v Kolíně jedna porodní babička. K obecní hygieně se řadily tři pradleny, které jsou zapsány pouze v roce 1793. Později až v 70. letech se ranhojičství věnovali Lazar Katz (75 zl. daně),²⁸⁵ roku 1783 jeden a 1793 ranhojič (chirurgus) Mojžíš Beer a jeho syn Jakub ben Mojžíš, který obor studoval v Uhrách v Eisenstadtu. Oba zemřeli v Kolíně a mají zde náhrobek na Starém hřbitově. V Libni působil v roce 1783 už šest felčarů a roku 1793 tři a 1798 jeden.

Velké množství Židů bylo ve službě. V roce 1718 byli v Kolíně tři nádeníci a tři Židé sloužili v cizině. V roce 1724 tu byli čtyři sluhové (jeden školní, jeden u inspektorů, kteří však nebyli blíže specifikováni a dva obecní sluhové) a dvě kuchařky. Je tedy evidentní, že v těchto starších soupisech byly vynechány mladé svobodné sloužící osoby v domácnostech, které ještě neměly rodinu. V roce 1783 sloužili dva Židé v cizině a sluha ve škole byl zároveň písař, jeden byl školní, jeden rabínův, jeden svatební a jeden obecní, v roce 1793 tu bylo 72 sloužících zapsáno, ale jen asi 27 tu žilo, jeden byl svatební, jeden obecní (rabínův byl pryč v Uhrách, zřejmě spolu s rabínem Eleazarem Kallirem, který tu navíc není zapsán), třetina jich sloužila v Praze. V Libni roku 1713 byly tři opatrovnice dětí, jedna služka a jeden posluha, v roce 1783 jeden sluha a dva obecní sluhové a 1793 tři sluhové (jeden z nich synagogální). Roku 1798 tu bylo deset sluhů, z nichž byl jeden v obchodě v Libni, jeden v Praze v obchodě, tři v Libni v obchodě a jeden úřední, devět služek, pacholek a kuchařka.

²⁸³ V soupisu 1793 německy psaném je uveden česky!

²⁸⁴ FEDER, *Dějiny Židů...*, in: GOLD, *Die Juden...*, s. 284, viz stížnost bradýře a felčara Josefa Šucha na židovskou konkurenci v roce 1703. Ta je bohužel uvedena příliš stručně a bez citace.

Vývoj počtu chudých Židů a žebráků by měl být podle vývoje placení daní stoupající. V Kolíně bylo v roce 1718 žebráků devět, roku 1724 čtyři almužnice a 20 osob žilo z darů svých známých, roku 1783 tři žebráci, 35 chudých, tři staří, dva slepci a jeden nemocný, celkem 44 osob bez obživy, což tvořilo pětinu mužské populace! V roce 1793 to bylo 18 žebráků a osm živených dětmi nebo známými, což je pouze devět procent Židů v Kolíně. Dále je v soupisu uvedeno 18 dětí žijících ještě u rodičů. Zdá se tedy, že počet chudých značně kolísal, možná je příčinou pouze kolísající způsob záznamů v soupisech. V Libni byla v roce 1713 pouze jedna žebračka. Podle soupisu chudých z roku 1784 vyplývá, že žilo v Libni žilo 61 takových osob, celkem 18 chudých rodin.²⁸⁶ Pro celý Kouřimský kraj se dochoval jen souhrnný výsledek ze sumáře, žilo zde celkem 2528 chudých a dětí, takže libeňská obec ač početná, nepatřila mezi výrazné podílníky na stavu.²⁸⁷ Širší závěr si vzhledem k absenci soupisových archů netroufám činit. V roce 1793 jeden žebrák a 1798 byl v Libni jeden žebrák, jeden slepec a osm starých žilo u dětí. Navíc tu byla jedna kolínská Židovka, která žebrala, ač byla schopná práce. V soupisu jsou uvedeny i tři děti, které byly zatím u rodičů a byla na ně napsána část majetku a čtyři sirotci žijící ze synagogální nadace.

Zbývajících či neurčených povolání zůstává celá řada, v roce 1713 v Libni jen u jednoho, v roce 1783 u tří osob, ale už u 25 rodin v roce 1793 obživa nebyla vůbec zapsána. Je pravděpodobné, že se tedy jedná o chudé. Roku 1798 tu byla židovka bez obživy, čtyři osoby nejasné či bez uvedení a celá řada jen s uvedením hodnoty majetku, které ale nepočítám do celé sumy řemeslníků. Do této skupiny řadím hospodáře ve špitálu (Spitalwirt) Samuela Tausiga v letech 1793 a 1798. V Kolíně byli roku 1718 tři hospodáři, jeden posel a jeden nosič, v roce 1724 dva nosiči a podruh, roku 1783 dva povozníci, v roce 1793 čtyři povozníci, čtyři nosiči a posel.

Celkem z nevýrobních oborů žilo 259 osob v Kolíně a 145 v Libni.

Komparace řemesel

Celkové výsledky početní analýzy přináší pro shrnutí grafy č. 2 a 3.²⁸⁸ Zde jsou přehledně naznačeny poměry podle základní klasifikace obživy do tří skupin v 18. století v Kolíně a Libni a poměrné zastoupení oborů v letech přímo podle sledovaných soupisů.

²⁸⁵ ŽMA, f. Landesjudenschaft, k. 27, N. 29.

²⁸⁶ NOSEK, *Die jüdische Kultusgemeinde...*, s. 115.

²⁸⁷ ŽMA, f. Landesjudenschaft, k. 48.

²⁸⁸ Viz příloha.

Jisté podklady pro komparaci jsou dispozici již z literatury. Během druhé světové války zpracovala Ruth Kestenberg-Gladstein soupis z roku 1724 a s použitím odlišné klasifikace na obchodníky, výrobce, nájemce a obecní nebo nevýrobní povolání spočítala poměry v obživě. Celkově bylo v kraji 3467 živitelů rodin, z nichž se obchodu podle ní věnovalo 1621, tedy 47 procent, 598 výrobců, čili 17 procent, 410 nájemců panských provozů, tedy 12 procent a 464 osob, tedy 14 procent nevýrobních, zejména obecních zaměstnanců.²⁸⁹ Při použití mé klasifikace tedy vychází asi 29 procent výrobci, 47 procent obchodníci a 14 procent zbývající nevýrobní. Podle výsledků srovnání z 18. století ze čtyř soupisů byly poměry v Kolíně následující - 27 procent výrobci, 41 procent obchodníci a 32 procent nevýrobní, v Libni bylo nejvíce výrobců, 39 procent, 34 procent obchodníků a 27 procent nevýrobních. Z tohoto lze usoudit, že Libeň neodpovídala typickému obrazu složení převážně venkovského obyvatelstva v Čechách. Kolínští Židé v roce 1724 tvořili dokonce 45 procent obyvatel v kraji a měli tak velký vliv na celkové složení obživy v kraji, neboť bylo ve městě výrazně pestřejší než na vesnici.

Obecně se předpokládá, že se Židé zabývali především prodejem zboží a méně jeho výrobou. Tato teze však neplatí ve zkoumaných obcích, počet obchodníků nikdy v obou sledovaných obcích netvořil plnou polovinu živností. V Kolíně sice obchodníci tvořili v průměru 41 procent, ale v Libni měly převahu výrobní obory (39 procent) a na konci století to byla téměř polovina výrobců.

Je zajímavé, že ani tak velká obec u Prahy jako Libeň, zdaleka neměla široké zastoupení oborů a obchodních komodit jako Kolín. Zdá se, že se kolínští i libeňští Židé výrazně specializovali na šití oděvů a jejich prodej, především na blízký pražský trh na tandlmarktu, na které se odkazuje např. příznávací soupis z roku 1798. V letech 1783-1793 se tomu věnovali zmiňovaní makléři. Naopak vzhledem k nabídce materiálů kolínští určitě vyráběli luxusnější zboží. V Libni bylo na konci století mnoho hausírníků, kteří se pohybovali s méně kvalitním zbožím (staré železo, staré knihy) po venkově. Celkový poměr oborů naznačuje, že v Libni se na výrobní obory orientovali více než v Kolíně, kde výrazněji převládal prodej. Libeňští Židé byli rovnoměrněji rozloženi mezi jednotlivé kategorie živností.

Kombinace různých způsobů obživy, tak jak byla běžná v menších obcích, se zde příliš nevyskytuje. Židé spíše prodávali více různých artiklů najednou, zvláště hausírníci. Obvyklé venkovské kombinace obživy vinopalník – řezník či obchodník – koželuh ale v těchto dvou velkých obcích nebyly. Často byl jeden z řezníků či z obecních služebníků zároveň

²⁸⁹ KESTENBERG, *Neuere Geschichte...*, s. 129-131. Podle mého soudu však v době svých výzkumů měla

košerákem. Podle soupisu z roku 1798 bylo běžné, že každý z manželů měl jinou obživu. Stejná obživa připadala v případě spolupráce matka – dcera, na což měl asi vliv velký počet osob zabývajících se oděvní a doplňkovou výrobou (pentlářství). Zda židovští řemeslníci své zboží i prodávali, z pramenů vyplývá jen v omezené míře. Takovýto souběh živností dokumentují jen případné stížnosti křesťanských řemeslníků.

V Kolíně povolání nechybí často, v Libni nebylo povolání uvedeno roku 1713 u tří rodin, zato v roce 1793 už u 25 rodin. Navíc ho postrádám u daňových soupisů z let mezi 1731 a 1780, kde je povolání uváděno až od 70. let a výhradně hlavně u osob neplatících daň (zaměstnanci obce, chudí).

V soupisech jsou zapsána čistě ženská povolání, např. porodní báby, pradleny a krajkářky v Kolíně a opatrovnice dětí či dohazovačka v Libni. Kromě pradlen jsou však zachyceny pouze v soupisech z dvacátých let (resp. 1718 Libeň a soupis z 1724 Kolín) a v soupisu Libně 1798. To znamená, že reflektují ještě situaci před familiantským zákonem a poté je již zaměstnanost žen zapisována omezeně, spíše jen vdovy. V soupisu z roku 1724 bylo uvedeno výrazné množství vdov, které si držely živnost, kdy jich bylo 34 a v roce 1793 již 72. V roce 1798 bylo opět uvedeno velké množství žen s povoláním a to jak mladých svobodných, tak i vdaných. V židovské populaci byla zaměstnanost žen poměrně vysoká, na rozdíl od křesťanské, v nejmladším excerpovaném soupisu je povolání uvedeno takřka u většiny, jak svobodných tak vdaných či ovdovělých žen, bylo zde dokonce víc pentlářek než pentlářů a odbornice na ruční práce jako vyšíváčky či jehlářka.

V Libni na přelomu 18. a 19. století vznikaly pentlářské, tkalounkářské a kartounkářské manufaktury, které později zásobovaly celou monarchii. Byly státní správou podporovány, ale bylo žádoucí, aby byly zakládány ne přímo v Praze, ale v blízkém okolí.²⁹⁰ Zřizování fabrik a stanovování mistrů bylo Židům povoleno dvorským dekretem z 17. října 1781. Nesměli však zřizováním pracovních míst narušovat limity familiantských míst v obcích.²⁹¹ Mezi řemesla, kde se utvořily profesní korporace, a od druhé poloviny 18. století byli uváděni v soupisech i jejich tovaryši, patřily hlavně oděvní výrobní obory. Šlo o krejčí, kde byli i mistři (1793 Kolín, 1798 Libeň) a pentláře (1783 Kolín), dále měli tovaryše ševci a stříhači kalhot, ale také řezníci (1793 Kolín i Libeň), granátníci (1793 byl tovaryš v Praze). Do učení chodili ranhojiči (1793 byl syn felčara v Uhrách na studiích) a jeden Žid studoval v roce 1793 stavitelství v Polné u Jihlavy.

k dispozici asi odlišné poklady než já, protože se ve svých souhrnných tabulkách od mého zpracování dost liší.

²⁹⁰ Agenda k manufakturní výrobě je uložena ve Státním Archivu ve Vídni, oddělení Hofkammerarchiv.

²⁹¹ KOPETZ, *Versuch...*, s. 134-135.

Přílohy

První tabulka v příloze je souhrnným přehledem představených kolínské obce a její samosprávy, další pak slouží k porovnání použitých soupisů, vývoje platby daní, příjmů, grafy ukazují populaci Židů, porovnání celkového a poměrného zastoupení živností v Kolíně a Libni pro přehled excerpovaných údajů ke komparaci. Další část přílohy tvoří mapová dokumentace obcí a ukázky soupisových pramenů.

ZÁVĚR

Kolínská a libeňská židovská obec se ukázaly na základě provedeného výzkumu poměrně odlišné. Vývoj populace je naznačen v grafu č. 1 v příloze. V obou obcích populace přibývala poměrně dobře, v Libni vzrostla dokonce dvojnásobně. Poměrně hodně Židů nepocházelo ze své domovské obce, v Kolíně bylo nejvíce z Nového Bydžova, v Libni pochopitelně z Prahy a do Prahy jich nejvíce odcházelo za prací. Několik Židů bylo z Polska, a německých území.

Základní přehled o využitých soupisech přináší tabulka č. 2. Zkoumání potvrdilo, že soupisy Židů v Čechách nejsou dochovány příliš jednotně, navíc v kontextu těchto dvou obcí nebyly zpracovány zcela shodně. Liší se už rokem zpracování Tereziánského katastru a to o pět let. Soupis 1724 nezahrnul Libeň, ta byla stručněji sepsána až roku 1768, soupis chudiny 1784 se pro Kouřimsko nedochoval a majetkové přiznání roku 1798 zřejmě vzniklo jen v Libni, i když tištěný formulář napovídá, že šlo o hromadnější akci kouřimského krajského úřadu. I přes různé rozdíly soupisy poskytují dostatečné množství dat ke komparaci obživy.

V roce 1724 už bylo evidováno i několik specificky ženských povolání, ale po důsledném prosazení familiantského zákona a z něj plynoucího modelu patriarchální rodiny jsou pak ženy opět zapsány až v soupisech z 90. let.

Ukázaly se především rozdíly v orientaci kolínských a libeňských Židů na povolání. Zatímco u kolínských vždy dominoval obchod (za celé století 41 procent obyvatel), a to zejména s oděvními materiály, libeňští Židé se především živili jejich výrobou (39 procent). Největší převahu měla výrobní povolání v roce 1798, kdy už to bylo 47 procent výdělečných obyvatel. Od roku 1793 je v Libni navíc doložena existence židovské pentlářské manufaktury, kde pracovalo 86 osob, které asi z části nebyly v obci usedlé, a proto nejsou ani uvedeny v soupisech z 90. let.

Bohužel nejsou dochovány vypovídající archivní dokumenty k židovským cechům a dobročinným spolkům na konci 18. století. Tyto instituce nejspíše podstatně formovaly život obce a vztahy mezi jejími členy. Lze pouze vyvrátit prvotní domněnku, že zde cechy nebyly. Naopak, na konci 18. století byla cechovní struktura obvyklá v oděvních výrobních oborech.

Obecní samospráva v Kolíně měla zřejmě velmi privilegované postavení díky přímé náležitosti ke komoře, a proto byla její struktura složitější než libeňská. Navíc jsou prameny ke kolínské obci dochovány ve větším rozsahu a je možné z nich excerpovat více podrobností. Zdá se, že jinde než v Kolíně a v Libni organizační, tzv. policejní řády jednotlivě nevznikly.

V Kolíně byly postupně schváleny dva, roku 1708 a 1740. Libeň byla důležitou hospodářskou částí pro Staré Město pražské. Byly v ní doloženy počátky manufakturní výroby v 90. letech 18. století. Proto zde zřejmě došlo k tak významné kontrole fungování obce prostřednictvím organizačního řádu, a to již roku 1722. Výjimku tvořilo přijetí Šaj Takkanot na Moravě jako Generálního řádu pro celou zemi.

Poměrně překvapivé výsledky přinesl rozbor pramenů z daňového hlediska. Židé v Kolíně byli totiž ve výsledku chudší. Měli o třetinu nižší průměrné roční příjmy než libeňští během celého 18. století. Celkově se příjmy snižovaly jak v průměru, tak i maximální částka. Navíc kolínští platili dvojnásobně vyšší kontribuci, která se zvýšila během druhé poloviny 18. století asi o třetinu. Do tohoto výpočtu jsem zahrнула pouze daně nepřímé. Na výpočtu kontribuce se však překvapivě neprojevila tzv. toleranční daň uvalená roku 1748 Marií Terezií. Ve finančních knihách Zemského židovstva chybí.

Uzavírám tedy, že ač byla v 18. století kolínská obec druhou největší a nejvýznamnější v Čechách, její hospodářská situace tomu neodpovídala. Židé zde byli během tohoto století pod stále větším daňovým tlakem, kontribuce i přímé daně stoupaly, a tak klesaly i jejich příjmy, což však lze doložit jen v Libni. Libeň byla pro Prahu hospodářsky důležitější, o čemž svědčí vznik manufaktury nejpozději v roce 1793.

RESUME

The comparison of two biggest jewish communities in the Czech country, Kolín and Libeň, show us in virtue of performed research the different making of them. On the one hand its population grew in the same way up. Many of the inhabitants come from other cities, mainly from Nový Bydžov and Praha, also some from Poland or Germany.

On the other hand show the differents in crafts, taxes collection and administration. In Kolín were more tradesmen and merchants, in Libeň dominated the manufacturing of clothes. The real jewish ribbon manufacture in Libeň was established at the end of eighties of 18th century. Surprising is result of research the taxes. The Jews from Kolin, although they had less incomes, had to collect twice more contribution tax than the Jews from Libeň. The contribution tax rises about one third during the 18th century.

The administration of Jews in Kolín was privileged due to direct management of Czech chamber. But the the economic situation was different, the Jews from Libeň were for Praha more important. The digest from reviewed sources perform the schedule of office holders, tables and graphs in supplement. Also the picture supplement is included.

PRAMENY A LITERATURA

NEVYDANÉ PRAMENY

Archiv Hlavního Města Prahy

Panství Libeň – sign. B/2, inv. č. 688, k. 409 a 410; sign. B 38/42, inv. č. 679, k. 418; sign. B 101/105, inv. č. 697, k. 443; sign. C 1/1, inv. č. 769, k. 490; sign. C 1/2, inv. č. 771, k. 492; sign. C 1/3, inv. č. 772, k. 493; sign. D/3, inv. č. 782, k. 511

Archiv židovského muzea v Praze

Židovská náboženská obec Kolín - sign. 67025-6, nesign. kniha Pinkas

Landesjudenschaft – k. 1; k. 26, N. 5, 5a, 15, 16, 18; k. 27, N. 21, 25, 26, 29, 30; k. 28, N. 32; k. 29, N. 35, 38; k. 34; k. 46; k. 48, N. 5, 6, 53

Archiv správy hřbitovů ŽNO v Praze – nesign. dokumentace Kolín.

Národní archiv Praha

České gubernium (ČG) – Publ., sign. 43/1, k. 1161

Josefský katastr (JK) – inv. č. 2264, k. 995, 996

Nová manipulace (NM) – sign. J 4/102; sign. J 7/12, k. 259-261; sign. J 7/41-61, k. 269-272; sign. J 7/70, k. 273

Soupisy židů (HBS) – sign. S IX, inv. č. 11, k. 3; sign. S IX, inv. č. 45, k. 13; inv. č. 72-73, k. 19; sign. S XVI, inv. č. 106, k. 26, inv. č. 111, kniha č. 9, k. 31

Stabilní katastr – Indikační skizzy (IS) – sign. Křm. 161, 162, inv. č. 1292

Stará manipulace (SM) – sign. K 44/9.

Tereziánský katastr (TK) – inv. č. 1491, Numero 5, k. 458, inv. č. 1504, Numero 7, k. 462

Židovská komise (HBK) – inv. č. 12, k. 1, inv. č. 27, k. 2, inv. č. 29, k. 2, inv. č. 31, k. 2, inv. č. 49, k. 4, inv. č. 87, k. 34, inv. č. 135, k. 84, inv. č. 136-137, k. 85

Okresní archiv Kolín

Fotografická sbírka – Ateliér Krátký

Indikační skizza – nesign. povinný císařský otisk

Liber jud. contractuum 1598-1729, Lib. jud. possessionum, obligationum, Kniha míst v synagoze, do roku 1849. sign. D1. Celkem 18 knih.

Městský úřad Kolín (MÚ) – Registratura I., č. 26, Registratura II., sign. A IX/1 – 11, A IX/2 – 90, A IX/22, A X/1 – 18, B VII/2 – 99, B XVI/1 – 18, B XVI/22

Židovská náboženská obec Kolín – 4 nesign. Kartony

VDANÉ PRAMENY

- Antonín CHALUPA (et al.), *Tereziánský katastr český, 2. sv., Rustikál (kraje K-Ž)*. Praha 1966.
- Karl JACOBI, *Codex epistolaris Johannis Regis Bohemiae. Briefe des Königs Johann von Böhmen, seiner Gewandter und anderen Zeitgenossen, nebst Auszügen aus Urkunden desselben Königs, als einer Ergänzung zu Friedrich Böhmer's Regesten*. Berlin 1841, s. 67.
- Martin JIŘINEC (et al.), *Soupis židovských rodin z roku 1793. II., Kouřimský kraj, Bydžovský kraj, Litoměřický kraj*. Praha 2003.
- Jiří KUDĚLA, *Soupis zemřelých pražských židů z let 1749-1759*. In: FHB 1993/16, Praha, s. 121-170.
- Martina MAŘÍKOVÁ, *Soupis židovských rodin z roku 1783. Kouřimský kraj*. V tisku.
- Eduard MAUR, Dagmar PÍŠOVÁ, *Sčítání konzumentů soli v Čechách roku 1702*. In: Historická demografie, 1994/18, s. 7-67.
- Stanislav PETR, *Pamětní kniha města Kolína do r. 1501*. In: Práce muzea v Kolíně 1984/3, s. 3-84.
- Sigmund SALLFELD (ed.), *Quellen zur Geschichte der Juden in Deutschland Band III*. 1898
Sammlung aller k. k. Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740 bis 1780 in einer chronologischen Ordnung und sistematischen Verbindung, Bd. 1 – 8. Wien, 1786 – 1787.

LITERATURA

- Karel a Věra BERÁNKOVI, *Stará manipulace 14. stol.-1805*. Inventář, Svazek I. Praha 1973.
- Natálie BERGEROVÁ (ed.), *Na křižovatce. Historie československých Židů*. Praha 1992.
- Josef BERGL, *Judaica v archivu ministerstva vnitra v Praze*. In: Sborník archivu Ministerstva vnitra republiky československé, 1933/6, s. 5-64.
- Týž, in: *Encyklopaedia Judaica*. Band. III. Berlin 1929, s. 206 an.
- Bohumil BONDY, František DVORSKÝ, *K historii Židů v Čechách, na Moravě a v Slezsku, I a II, 906-1620*. Praha 1906.
- Marie BUŇATOVÁ, Helmut TEUFEL, *Projekt "Bohemia, Moravia et Silesia Judaica" Konzeption - Ziele - Ergebnisse 1999-2003*. In: JB 2004/39, s. 239-309.
- Jan DOBEŠ, Zdeňka HLEDÍKOVÁ, Josef JANÁK, *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*. Praha 2005.
- Ladislav DOKOUPIL, Ludmila FIALOVÁ, Eduard MAUR, Ludmila NESLÁDKOVÁ, *Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století*. Praha 1999.
- František DVOŘÁČEK, *Soupisy obyvatel v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 1754-1921*. In: Československý statistický věstník 1924-26/5-7.
- Ivana EBELOVÁ, Michal ŘEZNÍČEK, Jiří WOITSCH, Klára WOITSCHOVÁ, *Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska. Židé v Čechách 1792-1794*. Praha 2007.
- Richard FEDER, *Kolínští Židé*. In: Kalendář česko – židovský 1927/8, s. 197 an.

- Týž, *Kolínští Židé*. In: Město Kolín, jeho vývoj dějinný, kulturní, obchodní a průmyslový. Kolín 1927.
- Týž, *Z archivu židovské náboženské obce kolínské*. In: Věstník Klubu českých turistů 1931/8, č. 9-10, s. 123.
- Ludmila FIALOVÁ, Pavla HORSKÁ, Milan KUČERA, Eduard MAUR (et al.), *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha 1996.
- Jiří FIEDLER, Pavel EHL, Arno PAŘÍK, *Staré židovské hřbitovy Čech a Moravy*. Praha 1992.
- Jiří FIEDLER, *Židovské památky v Čechách a na Moravě*. Praha 1992.
- Hugo GOLD, *Die Juden und Judengemeinden Böhmens in Vergangenheit und Gegenwart*. Prag, Brünn 1934.
- Vlastimila HAMÁČKOVÁ, Jiřina ŠEDINOVÁ, *Starý židovský hřbitov v Kolíně*. In: Práce muzea v Kolíně 1987/4, s. 105-123.
- Ladislav HEJTMÁNEK, *Libeň. Historický nástin*. Praha – Karlín 1896.
- Jan HEŘMAN, *Archivy židovských obcí z Čech a Moravy*. In: JB 1971/7, č. 1, tab. 5.
- Sabine HÖDL, Peter RAUSCHER, Barbara STAUDINGER (ed.), *Hofjuden und Landesjuden. Jüdisches Leben in der Früher Neuzeit*. Berlin – Wien 2004.
- Jaroslava HOFFMANNOVÁ, Jana PRAŽÁKOVÁ, *Biografický slovník archivářů českých zemí*. Praha 2000.
- E. HRADECKÝ, *Tereziáský katastr, rozbor fondu*. In: SAP VI/1, s. 105-135.
- Vladimír HRUBÝ, *Entstehung und Entwicklung der jüdischen Matriken in Böhmen*. In: JB 1981/17, č. 2, s. 90-102.
- Rudolf ILLOVÝ, *Z rodinné historie*. In: Kalendář česko-židovský, 1930/31, č. 50, s. 18-27.
- Tobias JAKOBOVITZ, *Jüdisches Gemeindeleben in Kolin /1763-68/*, In: RSDŽ 1929/1, s. 294-330.
- Týž, *Cechy Židů v Praze*. In: RSDŽ 1936/8, s. 57-145.
- Karl Peter JAKSCH, *Gesetzlexikon im Gestlichen, Religions- und Toleranzsache, wie aus in Güter-, Stiftungs- Studien- und Zensursachen für das Königreich Böhmen von 1601 bis Ende 1800*. Prag, 1828.
- Pavel JAKUBEC, Blanka ROZKOŠNÁ, *Židovské památky Čech. Historie a památky židovského osídlení Čech*. Brno 2004.
- Jan a Ladislav KAMARÝTOVI, *Město Kolín*. Kolín 2000.
- Ruth KESTENBERG – GLADSTEIN, *Neuere Geschichte der Juden in den böhmischen Ländern. I. Erster Teil. Zeitalter der Erklärung 1780-1830*. Thübingen 1969.
- táž, *Wirtschaftsgeschichte der böhmischen Landjuden des 18. Jahrhunderts*. In: JB 1967/3, č. 2, s. 101-134.
- Pavel KOČMAN, *Die jüdische Besiedlung Mährens an der Wende des 16. und 17. Jahrhunderts nach den Steuererklärungen der mährischen Stände*. In: JB 2005/41, s. 160-260.
- Heinrich Ritter von KOPETZ, *Versuch einer systematischen Darstellung der in Böhmen bezüglich der Juden bestehenden Gesetze und Verordnungen*. Prag 1846.

- Anita KŘEPELKOVÁ, *Erfassung der jüdischen Bevölkerung in Böhmen im 18. und in der ersten Hälfte des 19. Jahrhundert und die Bestrebungen, den Anteil der jüdischen Bevölkerung einzuschränken, im Lichte einiger historischen Quellen*. In: JB 1970/6, č. 2, s. 55-69.
- Táž, *Soupisy židů (HBS) 1724 (1723) – 1811*. Inventář. Praha 1965.
- Táž, *Židovská komise (HBK) - 1714 (1651)-1783*. Inventář. Praha 1965.
- Jiří KUDĚLA, *Poznámky k dějinám Židů v habsburské monarchii 16.-19. století*. In: FHB 1993/16, s. 7-33.
- Týž, *Pražské ghetto v roce 1792*. In: Pražský sborník historický 1989/22, s. 103-143.
- Zlataše KUKÁNOVÁ, Lenka MATUŠÍKOVÁ, *Matriky židovských náboženských obcí v Čechách a na Moravě z let 1784 až 1949*. In: Paginae Historiae 1992/0, s. 103-127.
- Bohumil KVAPIL, *Registratura zemského židovstva v Archivu Národního Muzea*. In: ČAŠ 1928/6, s. 203-207.
- Vladimír LIPSCHER, *Zwischen Kaiser, Fiskus, Adel, Zünften: Die Juden im Habsburgerreich des 17. und 18. Jahrhunderts am Beispiel Böhmens und Mährens*. Zürich 1983.
- Lenka MATUŠÍKOVÁ, *Die Juden im ersten böhmischen Kataster*. In: JB 2002/38, s.5-91.
- Eduard MAUR, *Církevní matriky jako historický pramen*. In: SAP 1972/20-2.
- William O. MCCAGG, *A History of Habsburger Jews (1670-1918)*. Bloomington – Indianapolis 1989.
- Eva MELMUKOVÁ, *Patent zvaný toleranční*. Praha 1999.
- Jaroslav MILLER, *Uzavřená společnost a její nepřátelé. Město středovýchodní Evropy (1500-1700)*. Praha 2006.
- Zuzana MIŠKOVSKÁ, Stanislav PETR (et al.), *Sborník z historie židů na Kolínsku*. Kolín 1992.
- J. NEDOMA, *Židé v Libni před 160 lety*. In: ČČH 1886/2, č. 3, s. 242-246.
- Ludmila NESLÁDKOVÁ, *Reprodukce kulturně odlišných skupin obyvatelstva jižní Moravy na příkladu křesťanů a židů*. Acta demographica XIV. Praha 2003.
- Ja'akov NEWMAN, Gavri'el SIVAN, *Judaismus od A do Z. Slovník pojmů a termínů*. Praha 1992.
- Soňa NEZHODOVÁ, *Židovský Mikulov*. Brno 2006.
- Bedřich NOSEK, *Soziale Differenzierungen und Streitigkeiten in jüdischen Kultusgemeinden der Böhmischen Ländern im 17. Jahrhunderts und Entstehung der „Landesjudenschaft“*. In: JB 1976/12, č. 2, s. 59-92.
- Týž, *Die jüdische Kultusgemeinde in Libeň (Lieben) im 16. bis 19. Jahrhundert*. In: JB, 1980/14, č.2, s. 103-118.
- Alfred NOSSIG, *Jüdische Statistik*. Berlin 1903.
- J. OTTO, *Ottův slovník naučný. Illustrovaná encyklopedie obecných vědomostí*. Praha, 1888-1909.
- Jan PÁBÍČEK, *Paměti král. města Kolína*. In: ČČM 1848/22, s. 500ad.
- Leo PAVLÁT (ed.), *Židé: dějiny a kultura*. Praha 2005.
- Tomáš PĚKNÝ, *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha 2001.

- Václav PEŠÁK, *Židovská berně v Čechách r. 1527-1529*. In: RSDŽ 1935/7, s. 1-28.
- Stanislav PETR, *Město Kolín a kolínské panství za vlády Pernštejnů*. In: *Pernštejnové v českých dějinách*. Sborník příspěvků 8.-9.9.1993. Pardubice 1995, s. 150 ad.
- Týž, *Městská kancelář a správa v Kolíně v 1. polovině 16. století*. Kolín 1978. Nepublikovaná diplomová práce.
- Otto PLACHT, *Lidnatost a společenská skladba českého státu v 16.-18. století*. Praha 1957.
- Josef POLÁK, *Židé v Libni v XVI. století*. In: *Kalendář česko-židovský*, 1912/13, s. 62-67.
- Moritz POPPER, *Zur Geschichte der Juden in Kolin (Böhmen) im 14. Jahrhundert*. In: *Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums*, 1893-4, s. 219-236.
- Jaroslav PROKEŠ, *Úřední antisemitismus a pražské ghetto v době pobělohorské. Redukční a extirpační pokusy z let 1679 až 1729*. In: RSDŽ 1929/1, s. 4-224.
- Týž, *Soupis pražských Židů z roku 1729*. In: RSDŽ 1932/4, s. 308-342.
- Vladimír RIŠLINK, *Synagoga*. Kolín, nedatovaný leták.
- Týž, *K současnému stavu poznání architektonického vývoje kolínského zámku*. In: *Lapis Refugii* 2003/1, s. 2-9.
- František ROUBÍK, *Plánky obcí v Čechách s vyznačením židovských obydlí z roku 1727*. In: ČSPS 1931/39, s. 49-68 a 14 pláneků. (vyšlo i v RSDŽ, 1931/3).
- Vladimír SADEK, Jiřina ŠEDINOVÁ, *From the MSS Collection of the State Jewish Museum in Prague (Manuscripts of Liturgical Contents)*. In: JB 1977/13, č. 2, s. 88-89.
- Rudolf SANDER, *Počty židů v Čechách v 18. a na počátku 19. století*. In: SAP 2002/52-2, s. 521-590.
- Hieronymus von SCARI, *Systematische Darstellung in der Betreff der Juden in Mähren und im k. k. Antheile Schlesiens erlassenen Gesezteund Verordnungen*. Brünn 1835.
- Ferdinand SEIBT, Rudolf K. WLASCHEK (ed.), *Die Juden in den böhmischen Ländern*. Wien-München 1983.
- Eva SEMOTANOVÁ, *Historický atlas měst České republiky. Svazek č. 14. Praha-Libeň*. Praha 2006.
- Ludwig SINGER, *Die Entstehung des Juden-Systemalpatentes von 1797*. In: RSDŽ 1935/7, s. 199-264.
- A. STEIN, *Die Geschichte der Juden in Böhmen*. Brünn 1904.
- Gottlieb STEIN, *Familie Schidlow*, Praha 1925.
- J. V. STERZINGER, *Německo-český slovník*. II. díl. Praha 1924.
- Gustav V. SVOBODA, *Život v Kolíně r. 1625*. In: *Sborník historického kroužku*, 1911/12. s. 66-75, 180-192.
- Jan ŠAFRÁNEK, *Vzpomínky na Kolín*. Praha 1924.
- Josef VÁVRA, *Dějiny královského města Kolína nad Labem*. I. a II. díl. Kolín 1888.
- Zuzana VĚCHETOVÁ, *Židovská obec v Kolíně. Sociální, demografická a správní studie z historie Židů v 16. – 18. století*. In: *Historie* 2006. Sborník prací z 12. celostátní studentské vědecké konference konané 7.-8. prosince 2006 v Ostravě. Ostrava 2007, s. 19-30.

Táž, *Židovská obec v Kolíně. Židovští obyvatelé v soupisových pramenech 16.-18. století*. Praha 2006.
Nepublikovaná bakalářská práce.

Pavel VLČEK (ed.), *Encyklopedie architektů, stavebníků, zedníků a kameníků v Čechách*. Praha 2004.

Zikmund WINTER, *Kulturní obraz českých měst. Život veřejný v XV. a XVI věku. I-II. Praha 1890-1892*.

Václav ŽÁČEK, *Studie k vývoji židovských jmen osobních v nové době*. In: RSDŽ, 1936/8, s. 275-349.

Židé a Morava : sborník příspěvků z konferencí v Muzeu Kroměřížska (ed. Petr PÁLKA)

Život a odkaz. Rudolf Feder. Praha 1973.

Židé v Kolíně a okolí : Práce muzea v Kolíně – řada společenskovední IX. (ed. Ladislav JOUZA a Jaroslav PEJŠA) Kolín 2005.

ZDROJE NA INTERNETU

<http://www.compactmemory.de> 16.5.2006

<http://www.kramerius.cz> 24.4.2008

<http://synagogy.euweb.cz> 1.8.2006

POUŽITÉ ZKRATKY

AMP – Archiv Hlavního Města Prahy

ČAŠ – Časopis Archivní školy

ČČH – Český časopis historický

ČMM – Časopis Matice moravské

ČSPS – Časopis Společnosti přátel starožitností

FHB – Folia Historica Bohemica

HD – Historická demografie

JB – Judaica Bohemiae

KČŽ – Kalendář česko-židovský

LC – Liber contractuum

NA – Národní archiv

RSDŽ – Ročenka Společnosti pro dějiny československých Židů

SAP – Sborník archivních prací

SOkA – Okresní archiv

ŽaM – Židé a Morava. Sborník z konference Muzea Kroměřížska

zl. – zlatý

ŽMA – Archiv Židovského muzea v Praze

PŘÍLOHY

Textová příloha

PŘÍLOHA 1.

Počet Židů v českých zemích v 18. století²⁹²

Rok	Židů	celkem obyv.	Židé tvoří % obyv.
1754	41 321	2 962 710	1,4%
1785	68 794	4 249 661	1,6%

Socioprofesionní složení Židů v 18. století²⁹³

52% obchod
 20% živnosti
 14% svobodná povolání
 13% pachtýři

TABULKA 1.

Souhrn úředníků kolínské obce

Rok	Rabín	Primátor	Starší, Představení	Pokladník	Školní zväč/ přísežný písař	Zemský primátor
1697- 1718	Baruch Austerlitz ²⁹⁴	Izák Sacerdot (1702-1710), Izák Jelínek (1714)	Izrael Mandele (1705-1715), Michel Rubín (1707-1715)		Jakob Löbl (1698), Samuel Sanwil místopísař (1703), Löb Jakob (1705- 1721), Jehude Löb (1715-1719)	Isák Sacerdot z Kolína (1697- 1710) ²⁹⁵
1723		Machl/Michl Rubín (1715- 1727)	Feischl Melousk		Zacharias Mändl (1720-1724), Charge Mändl Löbl (1722- 1724), Mayer David Würzbürger (1722- 1729), Joachim Mändl (1723)	
1726			Josef Sundel		Jakob Mändl (1725), Simon Sacerdot Poppers (1725- 1529), Simon Joachim Katz Poppers (1726)	
1729			Mojžíš Bnutchau			

²⁹² G. OTRUBA, *Statistische Materialien zur Geschichte der Juden in den böhmischen Ländern seit dem Ausgang des 18. Jahrhunderts*. In: Ferdinand SEIBT, Rudolf K. WLASCHEK (ed.), *Die Juden in den böhmischen Ländern*. Wien- München 1983. s. 324

²⁹³ Tamtéž, s. 217.

²⁹⁴ Petr uvádí navíc jména Ichil Michl (1710) a Zewi Hirschel von Schidlow (1716), Michla jsem nenalezla v odkazovaném zápisu ani v rejstříku – nejspíš se jedná o omyl, a Schidlow není výslovně uveden jako kolínský rabín. Kolínským Židem je výslovně jeho syn Elias uvedený ve smlouvě. Srov. PETR (et al.), *Sborník...*, s. 25, 77, 80, 81, pozn. č. 225 a 226.

²⁹⁵ NA, f. NM, sign. J 7/12 a JT, s. 328, pozn. č. 27.

1739-1745	Michl Juda/ Juda Michel/ Jehuda ben Michael	Josef Sundl (Sandl) Löwe (1743-5)	Mandl Rubin, (1743), ²⁹⁶ Izák Jelínek (1741)		Simon Poppers, Joachim Sacerdot, Moyses Löbl Wurtzburger (1743)	
1746	Juda Léb	Saudek Jakob (1746-58) ²⁹⁷				
1767	Jakub Illový (1748-81)		Feischl Bunzel, Pinkas Nathan	Juda Leipnik (1761), Markus Skutsch, Samuel Beer Koweinitz, Rafael Blattau ²⁹⁸		
1768	Jakub Illový (1748-81)	Josef Saudek (do 1768), Abraham Raudnitz (1768- 1771) ²⁹⁹	Abraham Martinowes, Gerstl David, Josef Heršl, Josef Nachim, Löwel Kohn, Nisan Beneš, Feischel Rechlöw, Feischel Radeesch, Feischel Kirchles ³⁰⁰		Josef Löwe inspektor ³⁰¹	
1771	Jakub Illový (1748-81)	Abraham Raudnitz (1768-1771)	Abraham Martinowes, Nisan Beneš, Feischel Kirchlapp, ³⁰² Izrael Guttmann (1772) ³⁰³		Gerschl David, Josef Nachem, Josef Herschl Mandl přisedící ³⁰⁴	
1778		Löbl Herš (1779) ³⁰⁵	Samuel Herš Levi (1778), ³⁰⁶ David Izák a F. Koweinitz (1779) ³⁰⁷			
1780	Jakub Illový (1748-81), Lazar Rechnitz (1780 krajský rabín) ³⁰⁸	Abraham Sachsel, pak Löbl Herschel	Israel Guttmann, Eršl Elbogen, David ben Izák, Heršl David	Feischl Hilel Patzovský ³⁰⁹	Simon Jakob Donau (klepáč), ³¹⁰ Mojžíš Wirzburger (písař), ³¹¹ Mojžíš Flammerschein ³¹²	

²⁹⁶ NA, f. NM, sign. J 7/12.

²⁹⁷ ŽMA, f. Landesjudenschaft, k. 27, N. 29.

²⁹⁸ Tento rok všichni dle JAKOBOVITZ, *Jüdisches Gemeindeleben...*, s. 308.

²⁹⁹ ŽMA, f. Landesjudenschaft, k. 27, N. 29.

³⁰⁰ Tamtéž.

³⁰¹ Tamtéž.

³⁰² Tamtéž.

³⁰³ JAKOBOVITZ, *Jüdisches Gemeindeleben...*, s. 295.

³⁰⁴ ŽMA, f. Landesjudenschaft, k. 27, N. 29.

³⁰⁵ JAKOBOVITZ, *Jüdisches Gemeindeleben...*, s. 329.

³⁰⁶ Tamtéž, s. 295.

³⁰⁷ Tamtéž, s. 329.

³⁰⁸ ŽMA, f. Landesjudenschaft, k. 29, N. 35.

³⁰⁹ Tamtéž.

1781-1802	Eleazar Kallir	Saudek Jakob (1783)	Juda Löbl Saudek, Elias David Chlumetz (1783)	Nisan Beneš, Mojžiš Flommerschein (1798)
-----------	----------------	---------------------	---	--

TABULKA 2.

Přehled soupisů

Přehled soupisů				
název	rok	obsah, účel	archiv	zahrnuje
katastr tereziánský	1713, 1718	dospělí, děti (Kolín), povolání, zisk, místo původu, věk, číslo domu (Kolín), nájem (Libeň)	NA	Čechy
soupis židovských rodin	1724	rodiny a dětí, povolání, místo původu, věk	NA	Čechy
soupis daňových poplatníků	1764	muži, daň	ŽMA	Čechy
soupis Libeň	1768	manželské páry, počet a věk synů, způsob bydlení, část i povolání	NA	jen Libeň
soupis židovských familiantů	1783	muži, povolání, daň	NA	Čechy
soupis chudých židů	1784	dospělí, děti, zda nemohoucí či schopní	ŽMA	Čechy (kromě Kouřimska)
soupis židovských rodin	1793	rodiny a děti, způsob bydlení, povolání	NA	Čechy
židovské přiznání majetku Libeň	1798	osoby vlastníci majetek nebo vydělávající (i děti), věk, partner (buď uveden nebo podepsán), hodnota majetku, týdenní či roční příjem, číslo domu, povolání	AMP	jen Libeň
soupis židovských familiantů	1799, 1811	jméno familianta, číslo povolení, datum obdržení	NA	Čechy

TABULKA 3.

Platba kontribuce v 2. polovině 18. století

Platba kontribuce (zl.)				
rok	kontribuci platí osob		průměrně jedna osoba platí	
	Kolín	Libeň	Kolín	Libeň
1764	202	121	17	8,4
1780	157	69	21,5	10,1
1783	157	69	20,6	10

³¹⁰ Tamtéž.

³¹¹ Tamtéž.

³¹² Tamtéž a FEDER, *Dějiny Židů...*, in: Hugo GOLD, *Die Juden...*, s. 287.

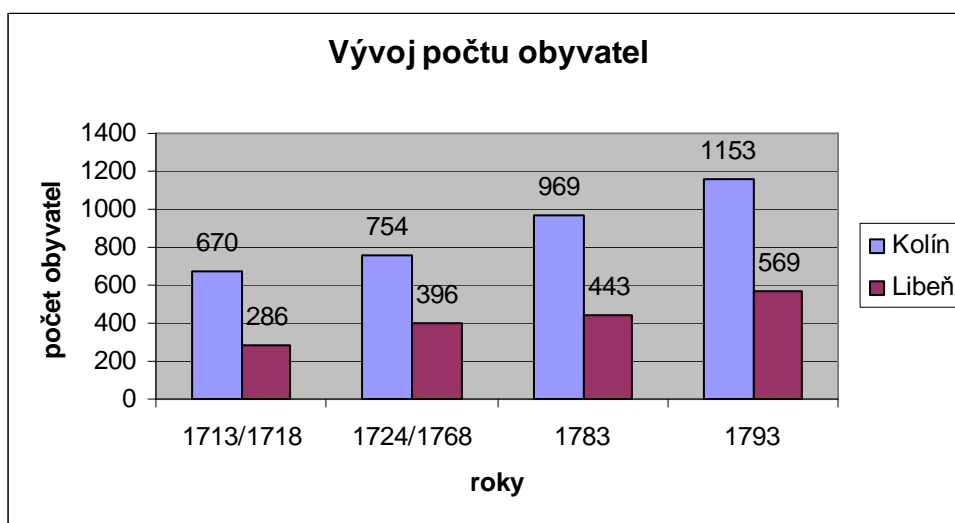
TABULKA 4.

Průměrné roční příjmy

Roční příjmy (zl.)				
	průměr za rok		nejvyšší roční příjem	
rok	Kolín	Libeň	Kolín	Libeň
1713-1718	58,6	75,5	300	500
1798	?	74	?	224

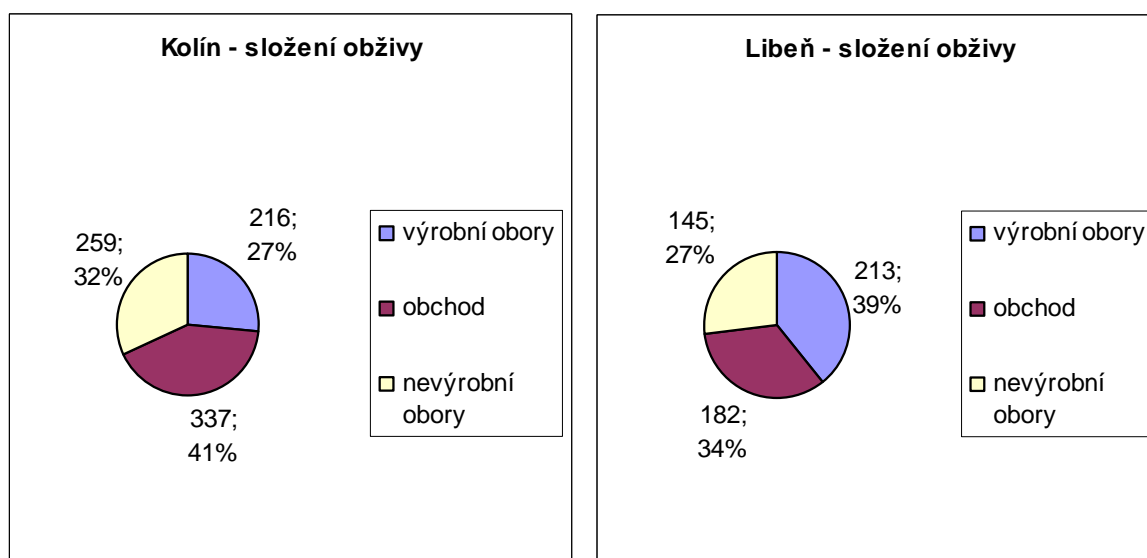
GRAF 1.

Vývoj počtu židovských obyvatel v 18. století

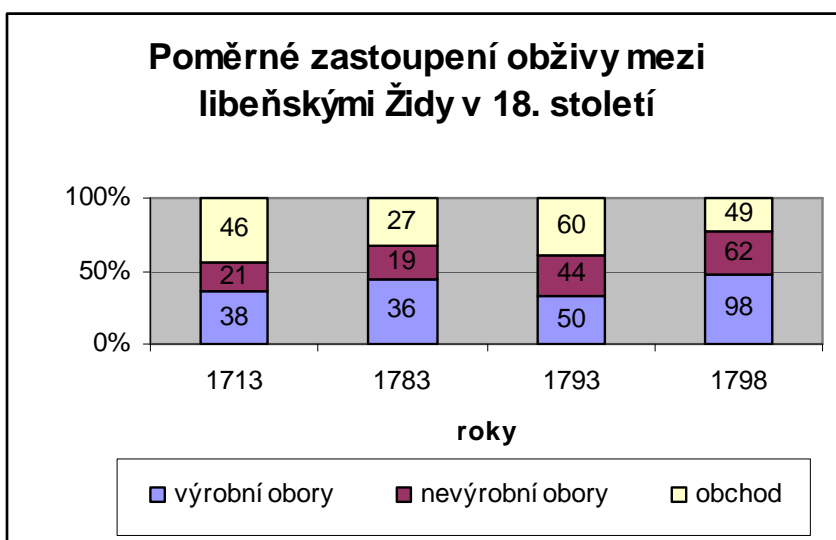
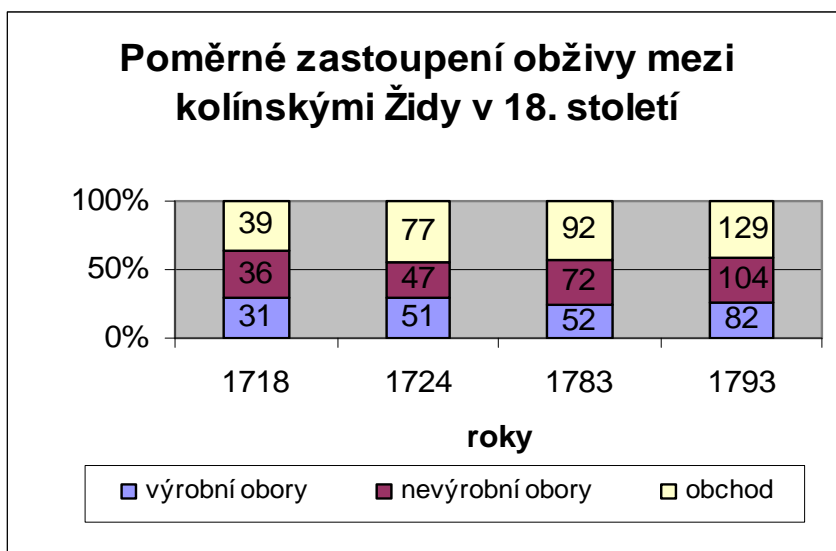
GRAFY 2.

Složení obživy v 18. století na Kouřimsku

GRAFY 3.

Poměrné zastoupení obživy

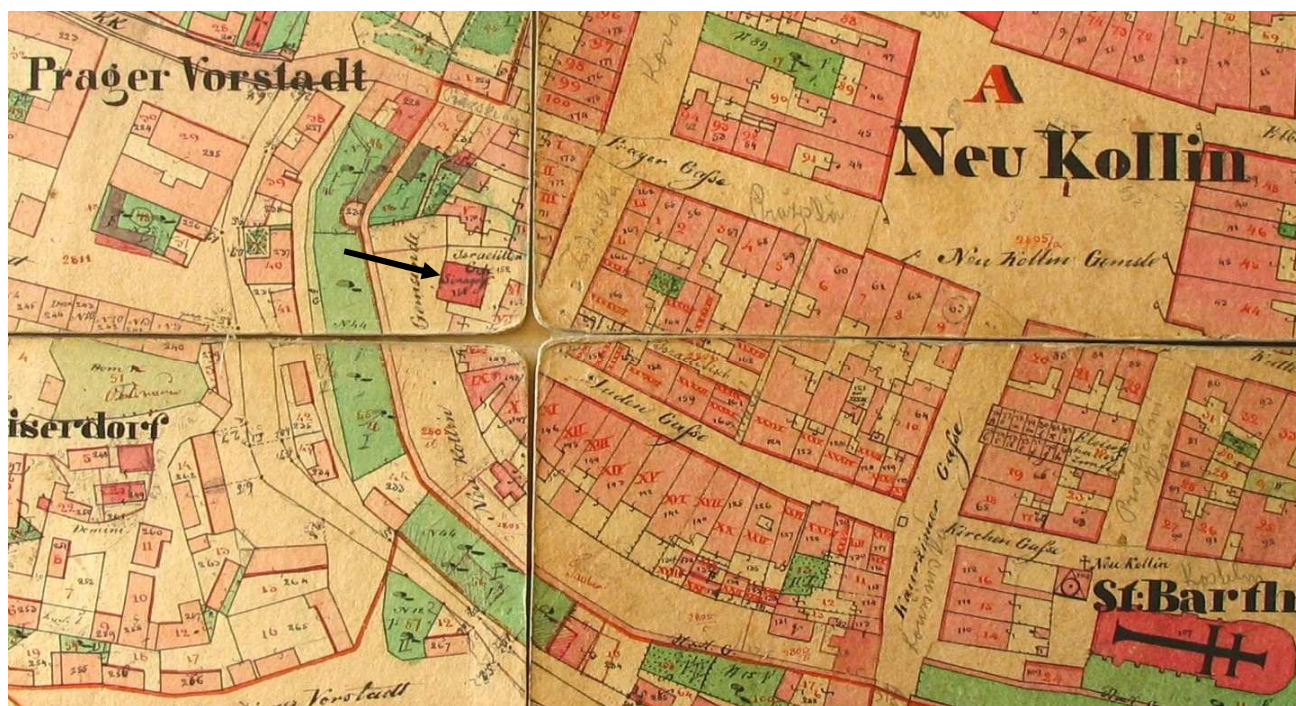
Obrazová příloha

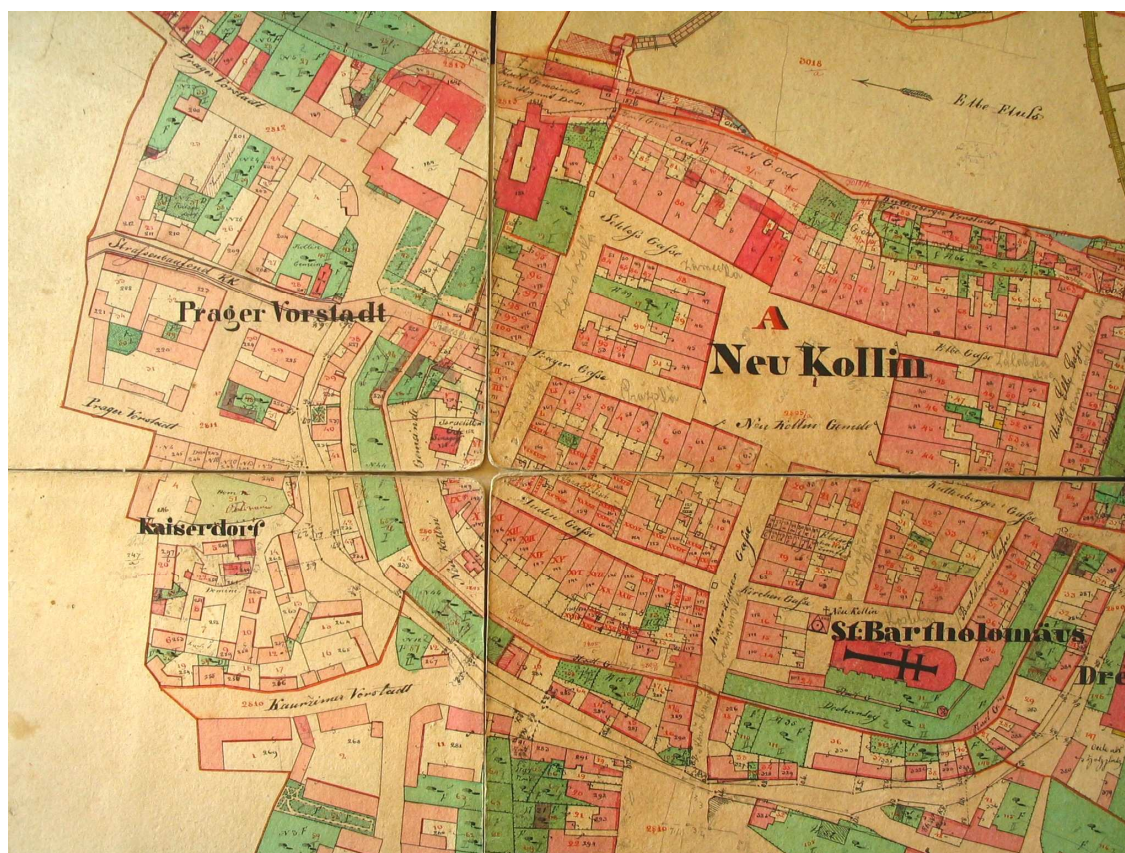
Císařský povinný otisk indikační skizzy Stablního katastru židovské obce v Libni, 1841.
Pozemek číslo 203 dole označený šipkou je židovský hřbitov.
(viz SEMOTANOVÁ, *Historický atlas...*, mapový list č. 10)

Mapa Libně s okolím, 1823.
(viz SEMOTANOVÁ, *Historický atlas...*, mapový list č. 3)

Originál indikační skizzy Stablního katastru obce Kolín, 1841. Židovská ulice vede uprostřed podél hradeb. Synagoga je označena šipkou, židovské domy původními římskými číslicemi. (foto autorka, viz NA, f. IS, sign. Kfm. 161, 162, inv č. 1292)

Město Kolín na Stablním katastru, 1841. Nahoře řeka Labe. (foto autorka, viz NA, f. IS, sign. Kfm. 161, 162, inv č. 1292)

		Fictitium		
		Latus	R ^x	X ^x
59.	Mojſes gebt 30. Jahr alt auß Runic in Polten gebürtig auß Jacob geyſtlich wofur allſer in 34. Jahr ſin wrib gült 25. Jahr allſer gebürtig Jabr Dinc Dinder ſo ſin dorff Hausierer . . .		5133	50
	wofur bij jylle Odom Zinſel 5 L ^x			
60.	Marth Radwitz 30. Jahr alt von Gm nitz auß Maſen der Levi geyſtlich ſin wrib Carol 25. Jahr von Juny buntz Jabr Dinc Dinder ſo ſin dorff Hausierer			50
	wofur bij wittib ſtrale Zinſel 4 L ^x			
61.	Mojſes Abraham 25. Jahr alt von Nibel d'burg Jacob geyſtlich ſo allſer 6. Jahr ſin wrib Kathl 22. Jahr von Radwitz auß Vilbur 20. Jahr Jabr Dinc Dinder ſin Arbeitſch bijn geyſtlicher			50
	wofur bijn Carl Daxel.			
62.	Marth Calbirn 10. Jahr alt gebürtig von Aſen d'burg Jacob geyſtlich ſo allſer 40. Jahr ſin wrib binnel 10. Jahr alt von Prag Jabr Dinc Dinder wofur ſin barthjerr			50
63.	Mojſes Jacob 54. Jahr von Trubitz auß Maſen Jacob geyſtlich wofur allſer 30. Jahr ſin wrib Jaſel 40. Jahr alt von Prag Jabr Dinc Lazar 20. Jahr Jacob 10. Jahr Boſe 15. Jahr Liebman 13. Jahr geyſtlich 7. Jahr gilt 7. Jahr alt ſin geyſtlicher wofur			100

Tereziánský katastr, soupis Židů v Libni-výřez, cca 1713.
(foto autorka, NA, f. TK, inv. č. 1504, Nr. 7, k. 462)

Loiset zidovských family gruy Koln 1618 in regim faryaly	Loiset zidovských family gruy Koln 1618 in regim faryaly in Kolnym plynym p. 1618 in regim faryaly Loiselman	Loiset Manzelim Kolnym plynym p. 1618 in regim faryaly Loiselman	Loiset Kolnym plynym p. 1618 in regim faryaly Loiselman
	<p>Michal Rubin z familin fo 1620 Koln in regim faryaly in Kolnym plynym p. 1618 in regim faryaly Loiselman</p>	<p>Josef Grue in Kolnym plynym p. 1618 in regim faryaly Loiselman</p>	<p>Michal Rubin fo 1620 Koln in regim faryaly in Kolnym plynym p. 1618 in regim faryaly Loiselman</p>
		<p>* Rubin Grue fo 1615 Kolnym plynym p. 1618 in regim faryaly Loiselman</p>	
	<p>* Solomon Rubin Grue in Kolnym plynym p. 1618 in regim faryaly Loiselman</p>		

Soupis Židů v Čechách, město Kolín-výřez, 1724.
(foto autorka, NA, f. HBS, sign S IX, inv. č. 11, k.3)

